

Presentación

Amor pola sabedoría. A esa dedicación remítenos a raíz da palabra «filosofía». A actitude filosófica non se conforma nin coa lería da lixeira e común opinión nin co insípido e anémico dato informativo. Pretende ir máis lonxe: chegar á sabedoría; isto é, ao grao máis alto e profundo de coñecemento en todos os ámbitos (ciencias, letras ou artes) e, á vez, á conduta prudente na vida e nos nosos quefaceres cotiáns. Esta é a definición orixinaria da filosofía: inclinación, tendencia, desexo, amor por ese grao sumo do coñecer e do facer. Como vemos, non é unha pretensión nin pequena nin frívola.

Así pois, este curso de Filosofía busca darlle acubillo e calor a esa natural tendencia que caracteriza os humanos: o desexo de coñecer. Para iso, pretende sementar nas vosas mentes e nos vosos corazóns o xermo da admiración e do asombro ante as « cousas da vida », para que sintades o estímulo de cuestionar as pautas que rexen o noso mundo, para que forxedes o voso propio criterio. Non o establecido pola tradición, nin polos medios de comunicación, nin polos intereses dos poderosos, nin pola veciñanza das redes sociais. Non, por ningunha desas modas ou intereses. Só polo rigoroso exercicio da vosa lúcida intelixencia e do voso san entendemento en diálogo cos vosos conxéneres.

Pero como pode comezar un curso de Filosofía? Cal é o principio dende o que nace ese amor pola sabedoría? Coas preguntas. Como xa indicou Kant: « Todo o interese da miña razón (tanto especulativa como práctica) reúnese nas tres preguntas seguintes: 1) Que podo saber?; 2) Que debo facer?; 3) Que me cabe esperar? ». Preguntas ás que engadirá unha cuarta, que resume e presupón as tres anteriores: « Que é o ser humano? ».

Por ese motivo, cada unidade arrinca cunha pregunta: sobre a propia filosofía; sobre as condicións definitorias do ser humano; sobre a orixe, as posibilidades e os límites do coñecemento; sobre os segredos da metafísica, ou sobre as oportunas reflexións ao redor da ética, a política ou a estética. Non son preguntas para responder de modo tallante, para resolver a cuestión, para pechar e dar fin á polémica e á controversia. Porque ese amor da filosofía se alimenta co diálogo, co compartir perspectivas, co debate.

Con esa intención está pensado o desenvolvemento das sete unidades deste libro. Os contidos pretenden ofrecer as claves que vos permitan descubrir as problemáticas básicas e os principais achegamentos sobre eses asuntos ao longo da historia. As actividades propostas teñen como obxectivo ofrecer os medios para axudarvos a profundar nas cuestións expostas e a que sexades vós, vós, quen vos lancedes a filosofar: Suxestións, Relaciona, E agora ti, En contexto e, sobre todo, as páxinas das seccións finais, onde tampouco faltan os textos, os enredos, as preguntas, os debates, as anécdotas, as películas, as ferramentas ou os proxectos e situacións de aprendizaxe que envolverán o voso día a día en filosofía. Non esquecemos o xogo, tan importante para descubrir o que hai detrás das aparencias, que vos propomos nas presentacións de cada unidade e de cada bloque, así como nos seus repasos.

En definitiva, este curso introdutorio de Filosofía quere cortexar esa paixón que levades dentro por querer saber de verdade e por querer ser libres. Pretende ser motivo para socorrer a vosa ansia de crecer en coñecemento, en fortaleza ética e en sensibilidade estética.

Quen vai rexeitar, pois, un curso de Filosofía? Este é o punto de partida da longa viaxe que, como escribía Epicuro a Meneceo, nunca conclúe: « Que ninguén, mentres sexa mozo, se mostre remiso en filosofar, nin, ao chegar a vello, de filosofar canse. Porque, para alcanzar a saúde da alma, nunca se é demasiado vello nin demasiado novo ».

Levantade áncoras! Izade velas! Que a viaxe vos sexa propicia! Boa singradura!

Os autores

Índice

BLOQUE I: A FILOSOFÍA E O SER HUMANO

8

Unidade 1. Que é a filosofía?

10

1. A orixe e a definición da filosofía	12
2. As ferramentas do saber filosófico	17
3. A filosofía dende un punto de vista social	19
4. A historia da filosofía en catro páxinas	22
5. A utilidade da filosofía no século XXI	26
Le e comenta	28
Para reflexionar	30
Para repasar	32
Filosofía en acción	33

Unidade 2. Que é o ser humano?

34

1. Quen se fai preguntas filosóficas?	36
2. Existe a natureza humana?	38
3. Somos bioloxía ou cultura?	40
4. O estudo da mente humana	47
5. A visión filosófica do ser humano ao longo da historia	52
6. O ser humano na filosofía actual	56
Le e comenta	60
Para reflexionar	62
Para repasar	64
Filosofía en acción	65

REPASO BLOQUE I

66

BLOQUE II: O COÑECEMENTO E A REALIDADE

68

Unidade 3. Que podemos coñecer?

70

1. O problema do coñecemento	72
2. A cuestión da verdade	76
3. A lóxica formal	79
4. A lóxica informal	84
5. O saber científico	88
Le e comenta	96
Para reflexionar	98
Para repasar	100
Filosofía en acción	101

Unidade 4. Que é a metafísica?

102

1. Nocións previas acerca da metafísica	104
2. A definición da realidade	109
3. A pregunta pola existencia de Deus	113
4. A metafísica como estudo da totalidade	116
5. A metafísica na actualidade	119
Le e comenta	124
Para reflexionar	126
Para repasar	128
Filosofía en acción	129

REPASO BLOQUE II

130

BLOQUE III: ACCIÓN E CREACIÓN

132

Unidade 5. Cales son as preguntas da ética?

134

1. Cuestións iniciais	136
2. Tipos de teorías éticas	141
3. Éticas aplicadas	147
4. Os grandes problemas éticos do noso tempo	150
5. A desigualdade entre homes e mulleres	154
6. A cuestión dos dereitos humanos	156
Le e comenta	158
Para reflexionar	160
Para repasar	162
Filosofía en acción	163

Unidade 6. Que é a política?

164

1. Nocións preliminares	166
2. Conceptos básicos	168
3. Conflitos teóricos fundamentais	173
4. Teorías políticas ao longo da historia	176
5. O debate político contemporáneo	179
6. Movementos, ideais, utopías e distopías	181
Le e comenta	184
Para reflexionar	186
Para repasar	188
Filosofía en acción	189

Unidade 7. Que é a arte?

190

1. Que é a estética?	192
2. Estética e cultura	194
3. Ética, estética e política	200
4. Arte e beleza	202
Le e comenta	208
Para reflexionar	210
Para repasar	212
Filosofía en acción	213

REPASO BLOQUE III

214

[illegible]

A filosofía e o ser humano

A FILOSOFÍA está en todos os lados. Está cando pensamos, cando falamos, na nosa maneira de escoitar, nas nosas ideoloxías, nos nosos gustos musicais. Está mesmo cando non queremos que estea. E como tal está relacionada con practicamente todo: cos movementos sociais, cos nosos sentires, co desenvolvemento das ciencias tanto humanas como exactas. Absolutamente todo esconde tras de si unha perspectiva e unha orixe filosófica.

Con todo, ao contrario doutras disciplinas, a filosofía non pode ser definida nunha frase porque probablemente non todos os filósofos e as filósofas estarían de acordo con esa frase. Aí está a súa riqueza intelectual e vital: cando cres que xa a tes escápase de novo. É por iso polo que, cando o alumnado e a sociedade nos preguntan «que é a filosofía?», nos vemos obrigados a escribir todo un tema do libro de filosofía respecto diso (e correu moita tinta tentando explicalo). Algunha vez preguntácheste que son as matemáticas? Ou seica hai un texto introdutorio nos libros de mates titulado «as matemáticas e o ser humano»? Sabes o que son as matemáticas porque sabes sumar, restar, multiplicar, e entendes o que son as ecuacións (e porque as levas dando dende primaria, pero matices á parte).

Pois para aprender o que é a filosofía tamén terás que, en certa forma, aprender a filosofar. Neste bloque queremos

contarche a orixe desta disciplina porque axuda moitísimo a entendela, pero para acadar a súa comprensión terás que mergullarte na reflexión profunda do que acontece ao teu redor. É curioso porque, para aprender o que é a filosofía, é fundamental levala á túa propia experiencia, pero como levar á miña vida unha disciplina que non sei nin o que é? Quizá poidas pensar que é contraintuitivo, pero a comprensión do que a filosofía é constrúese co desenvolvemento do teu propio pensamento filosófico e non só con definicións (aínda que son tamén absolutamente importantes para o desenvolvemento dese pensamento). Poderíamos dicir que a filosofía é como unha espiral que vai facéndose cada vez máis grande. Empezará cunha raia tenue pero potente a partir da cal nacerán preguntas, moitas preguntas. Esperamos que esa primeira raia espiral se dea neste bloque, na mestura entre as definicións teóricas e ferramentas de pensamento que che iremos dando para o desenvolvemento do teu propio xuízo. A mellor noticia é que iso significa que a filosofía non é difícil en absoluto: non a temas! Soamente é lenta porque se dixire en consonancia coa vida.

Vale, pero, insistimos: como levar á miña vida unha disciplina que non sei nin o que é? Pois empezando a pensar e profundar sobre o que é, a priori, evidente. Imos tentalo!

Filosofía nas cancións con Ricardo Vicente

«A verdadeira función social da filosofía reside na crítica do establecido [...]. A meta principal desta crítica é impedir que os homes se abandonen a aquelas ideas e formas de conduta que a sociedade na súa organización actual lles dita. Os homes deben aprender a discernir a relación entre as súas accións individuais e aquilo que se logra con elas, entre as súas existenciais particulares e a vida xeral da sociedade, entre os seus proxectos diarios e as grandes ideas recoñecidas por eles».

HORKHEIMER, M.: «La función social de la filosofía» (1940), en *Teoría crítica*, Amorrortu, 1974.

 Escoita <https://spoti.fi/3JmldNT>

^a_bc Le

AY

Ay, llevo años escribiendo la misma canción.

Ay, con el único fin de saber algo más de ti.

Versos inversibles, versos inservibles.

Pues eres volátil y caprichoso, mi corazón.

Pues eres esquivo y caprichoso, mi corazón.

Ay, con la promesa de vivir intensamente.

Ay, seguí tus pautas ciegamente.

¿Y a dónde me ha llevado eso, mi corazón?

Mira a dónde me ha llevado eso, mi corazón.

Ay, es que no te importa lo que pase alrededor.

Que ya no seamos violentas.

Que nos impongan la vida cruenta.

Que se haga trizas nuestra fe.

Que no quede más remedio que enloquecer.

A veces sí, a veces no, dices, mi corazón.

A veces sí, a veces no.

Confíasas cruel e indolente, mi corazón.

TULSA (MIREN IZA), *La calma chicha*

Non perdas detalle

1. Escoita a canción de Tulsa mentres buscas a idea principal da cita de Horkheimer do texto anterior.
2. A quen se dirixe nos versos da canción? Quen é esquivo, quen é caprichoso? Que é para ti vivir intensamente?
3. Poderías diferenciar que decisións tomaches coa razón e que decisións tomaches co corazón?
4. Que che preocupa máis: tomar decisións equivocadas ou enfrontarte a situacións que ás veces son «si» e outras, «non» (a incerteza a situacións non controladas)?, criticar o que fas coa túa vida ou que critiquen o que fas? Aceptarías unha vida cruenta, cambiar as túas propias opinións só por non ser criticado?

«Cando o home se colocou fóra da natureza e fixo dela o seu obxecto (e iso pertence á esencia mesma do home e é o acto mesmo da súa humanización) vólvese arredor de si estremecéndose, por dicilo así, e pregunta: Onde estou eu mesmo? Cal é o meu posto? [...] Nesta volta arredor de si, o home afunde a súa vista na nada, por dicilo así. Descubre nesta mirada a posibilidade da “nada absoluta”; e isto impúlsao a seguir preguntando: “Por que hai un mundo?” Por que e como existo “eu”?».

SCHELER, M.: *El puesto del hombre en el cosmos*, Losada, 1971.

 Escoita <https://spoti.fi/3N01s2a>

^a_b^c **Le**

Vivo en esta tierra
que me desespera.
Vivo en esta tierra
a veces ya desierta.

Y ahora sé que estoy en un mundo de cristal
y ya no tengo miedo a nada.
Y ahora la gente ya no puede respirar.
ni caminar en libertad.

Como caballos en la niebla,
salvaje soy, salvaje soy.
Como caballos en la niebla,
salvaje soy, salvaje soy.

Vivo en esta tierra
a veces ya desierta.
Vivo en esta tierra
a veces no me encuentro, no.

Y ahora sé que estoy en un mundo de cristal
y ya no tengo fe en nada.
Y ahora la gente ya no puede respirar
ni caminar en libertad.

5. Consideras que o texto de Horkheimer ofrece unha solución? Cres que ser o teu propio críticote sacaría da situación que expón a canción, isto é, saír de anos dándolle voltas a un erro que non es capaz de recoñecer?
6. Cres que vas necesitar a filosofía nalgún momento da túa vida? Cres que pode darche ferramentas para repensar situacións do teu día a día?
7. Como conclusión, reflexiona sobre se o feito de que unha muller valore que «a verdadeira función social da filosofía reside na crítica do establecido» ten relación con algún movemento social e explica por que. Razoa como alguén pode chegar ao resultado de que, seguindo ese círculo vicioso, non quede «máis remedio que tolear».

Como caballos en la niebla,
salvaje, salvaje.

Como caballos en la niebla,
que nada me pare, que nadie me pare, no.
Salvaje soy, salvaje soy.

Como caballos en la niebla.
Salvaje, salvaje.

Como caballos en la niebla,
que nada me pare, que nadie me pare, no.
Que nadie me pare, no.

Salvaje soy.
Como caballos en la niebla.

Confieras cruel e indolente, mi corazón.

FUEL FANDANGO, *Salvaje*.

Non perdas detalle

1. Escoita a canción e resume a escena que describe. Por que pensas que está a usar a figura dun cabalo salvaxe? Non deixes de escoitar o tema e volve preguntarte: que pode facer que a xente xa non poida respirar nin camiñar en liberdade?
2. Por que quere ser un cabalo salvaxe? A canción equipara o salvaxe coa néboa, coa imposibilidade de ver. Cres que o non ser consciente nin crítico coas situacións do noso redor nos dá unha sensación de liberdade? Por que?
3. Buscar unha resposta é como querer saír dun lugar cheo de néboa? Razoa a túa resposta.
4. Cres que deberíamos sentirnos máis dentro da natureza aínda que iso nos faga máis salvaxes? Opinas que deberíamos seguir «dominando» o mundo a pesar de que non atopemos a resposta a por que hai un mundo?
5. Le o texto de Scheler e pensa en sucesos históricos que fixesen que o ser humano se situase fóra da natureza. Reflexiona sobre como fixemos da natureza un obxecto a partir deses sucesos.
6. Contesta a pregunta que se fai no texto de Scheler: cal é o posto do ser humano na natureza? Por que pensas que argumenta que no fondo estamos a camiñar na «nada absoluta»? Paréceche que estamos desesperados e seguimos facéndonos esa pregunta constantemente? Razóao.

Que é a filosofía?

Escoita o podcast: *Tales e o escriba*, en <https://bit.ly/3AkUvCI>

«—Ben, querido mestre. Xa preparei as miñas cousas, e dentro dun momento parto para Mileto [...]. Os gregos, quero crer, sempre seremos conscientes da débeda que temos con Exipto. Sodes algo así como o noso avó sabio.

«—Pero por que entón non quedas aquí compartindo e acrecentando este saber? [...] Que te reclama en Grecia? Ti mesmo contaches como alí os sabios teñen que buscar a súa supervivencia entre a incomprensión e as burlas do pobo, rebelde e desobediente, que cre que o sabe todo. Estadades a perder o sentido do divino e do poder, e, cada vez máis, gobernánavos os comerciantes e os adúladores.

«—Tes razón. Con todo, mestre, prefiro volver a Grecia.

«—Sabes? Creo que por algunha estraña razón non me explicas por que.

«—Acertas [...]. Así que vou dicircho, aínda que iso sexa a miña ruína».

Exercita a túa mente

Tras escoitar a conversa entre Tales de Mileto e o escriba exipcio, pensa nunha pregunta para un deles e lánzalla a un compañeiro ou compañeira, quen deberá pensar unha posible resposta e unha nova pregunta para lanzarlle a outra persoa; e así sucesivamente ata que toda a clase expoña unha cuestión e ofrezca unha resposta.

Sumario

1. A orixe e a definición da filosofía
2. As ferramentas do saber filosófico
3. A filosofía desde un punto de vista social
4. A historia da filosofía en catro páxinas
5. A utilidade da filosofía no século XXI

«No último século, a filosofía centrouse sobre todo na crítica, en analizar a linguaxe, os conceptos que se utilizan; denunciar se non se fai con rigor, que é cada vez máis necesario sobre todo tendo en conta que as redes sociais están a converterse na forma de comunicación e información máis habitual. A filosofía axúdanos a ser críticos, a non sentirmos complacentes co que ocorre e ver por que non podemos sentirmos satisfeitos; a preguntarnos polo sentido da vida. E pódenos axudar a combater o *pasotismo*, o pensar que “isto non vai comigo”. Da filosofía non se poden esperar respostas concretas, pero si formula as cousas con máis visión de futuro, non tan curtopracista como a política».

CAMPS, V.: «La filosofía nos ayuda a pensar, a ser críticos», en *La Opinión de Murcia* (10/12/2019), en <https://bit.ly/33VQhW8>.

Ti que cres que nos axuda a resolver a filosofía?

Coñeces a orixe da filosofía?

Utilizas as ferramentas do saber filosófico?

Sabes que relación ten a filosofía co social?

Ten utilidade a filosofía no século XXI?

1. A orixe e a definición da filosofía

Relaciona

A filosofía occidental comeza con Tales de Mileto, autor do célebre teorema que leva o seu nome. Na relación entre a filosofía e a matemática, os pitagóricos son os primeiros en reflexionar sobre esta temática.

Accede á web <https://bit.ly/2qC6Dwk> e responde:

1. Cal é a gran fonte de fecundidade para o pensamento matemático?
2. Investiga sobre cal foi o mérito dos matemáticos-filósofos que se mencionan no artigo.

O termo **filosofía** provén de dúas palabras gregas: φιλος (*philos* = amor) e σοφία (*sophia* = sabedoría). Por tanto, etimoloxicamente, *filosofía* significa «amor pola sabedoría». Este termo foi utilizado por primeira vez por **Pitágoras** como un saber especial.

A actividade filosófica ten a súa raíz nunha situación psicolóxica previa: a de **admirarse ou asombrarse** ante a realidade, que é sentida como estraña, «descoñecida». Isto significa que o asombro é unha disposición humana pola que nos detemos fronte ás cousas e nos preguntamos por que as cousas son así e non doutra maneira. Así o entenderon os dous grandes filósofos gregos, **Platón** (na súa obra *Teeteto*) e **Aristóteles** (na súa *Metafísica*). A comezos do século xx, profundando nesa perspectiva, **Henri Bergson** indicará que a orixe da filosofía está no amor por posuír a realidade, por sentir comunicación con ela.

Esa actitude ten dúas consecuencias básicas para a filosofía. Unha, **preguntar ou preguntarse acerca da realidade**. Outra, distinguir **entre aparencia e «verdadeira» realidade**. Esta distinción xa está presente nos primeiros filósofos (os chamados presocráticos), mesmo no poema *Teogonía* de Hesíodo (unha ordenación xenealóxica dos deuses gregos); pero quen mellor plasma esa diferenza é **Platón** no seu soado mito da caverna.

Por último, respecto á orixe histórica, considérase que a filosofía occidental xorde en Grecia no século vi a. C., asignándolle a **Tales de Mileto** a honra de ser o primeiro filósofo que procurou ofrecer unha explicación racional sobre a orixe do universo.

Cabe puntualizar, con todo, que non debemos esquecer nos da orixe oriental da filosofía:

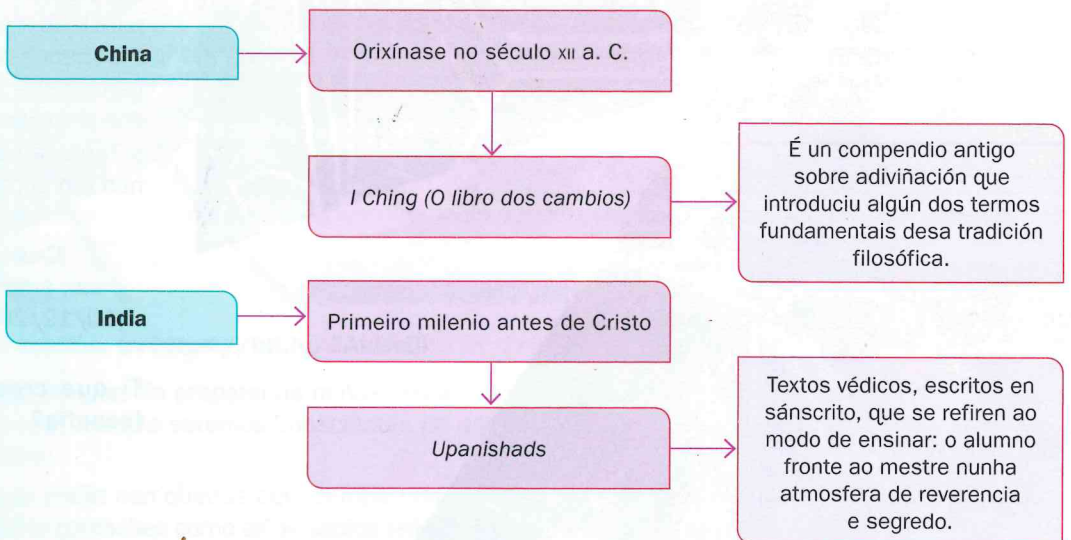

Fig. 1.1. A orixe da filosofía en Oriente.

1.1. A filosofía fronte ao mito

Situamos este acontecemento —ou, máis ben, proceso— a comezos do século vi a. C. nas colonias gregas da Xonia (actual costa occidental de Turquía).

Así, o saber filosófico orixínase no momento en que os seres humanos empezan a utilizar a **razón** (e non a tradición) para resolver os problemas aos que se enfrontan. Fronte ás explicacións da realidade de carácter mítico e relixioso, a filosofía ofrecía por primeira vez unha explicación baseada na razón.

Máis datos

«A filosofía incumbe a todos. Non é nada se se illa. Non está encerrada nas súas obras nin encapsulada na oferta académica nin no conxunto de profesións que supostamente se ocupan dela. É unha práctica de vida».

MARINA GARCÉS

E agora ti

AS VACACIÓNS DUNHA PERSOA NORMAL

AS VACACIÓNS DUN FILÓSOFO

Fonte: <https://bit.ly/3oXBr9i>

Será verdade que o filósofo pregunta e pregunta e pregunta?

1. Que cuestións che suxire esta paisaxe tan estival e vacacional?

A **filosofía** toma algúns conceptos propios do mito, pero dótaos dun novo significado. Así, diversos termos que xa existen nos mitos utilízanse despois nas teorías dos pensadores, como, por exemplo, os conceptos de *xustiza*, *natureza*, *deus*, *alma* etc.

Entre os factores que favorecen a aparición do **pensamento racional** podemos citar: a existencia da *polis* («cidade»), o florecente comercio marítimo, a figura do sabio, o ambiente de liberdade individual e o debate público, favorecido pola democracia imperante na Hélade.

Mito	Logos (razón)
É un relato tradicional fabulado. • Normalmente de transmisión oral. • Contén feitos fantásticos e personaxes fabulosos, como deuses, semideuses, heroes etcétera. • Trata de dar explicación a feitos e fenómenos naturais.	Crea un relato elaborado, con argumentos. • Substitúe as explicacións míticas por explicacións racionais. • Supón o uso da razón (e non a tradición) para dar explicación e resolver os problemas aos que se enfrontan os seres humanos.
Saber mítico	Saber racional ou filosófico
• Relato fabulado. Imaxinación. • Antropomórfico: deuses con características humanas.	• Relato elaborado. Argumentos.
• Animista: as árbores considerábanse como deidades do bosque. • Deuses caprichosos e destino.	• Natureza e necesidade.
• Indeterminado: os lóstregos ocorren polo enfado dos deuses. • Mundo caótico e caprichoso.	• Cosmos ordenado por leis estables.
• Máxico: é posible actuar sobre a natureza a través de rituais, oracións, esconxuros ou invocacións. • Ritos, oracións.	• Análise e síntese. • Procura constante e diálogo.
• Acrítico e dogmático: ao ser supostamente algo revelado polos deuses, non pode estar suxeito a discusión. • Obediencia cega á autoridade.	• Razón e crítica.

Táboa 1.1. Diferenzas entre o saber mítico e o saber racional ou logos.

1.2. Características da filosofía

Así pois, desde a súa orixe, unha das características singulares da filosofía é a procura dunha explicación distinta á ofrecida polo mito e as relixións. Fronte ao mito, circunscrito á tradición baseada na obediencia cega, aparece o logos (ou razón).

A filosofía defínese fronte ao mito, fundamentalmente, pola súa racionalidade:

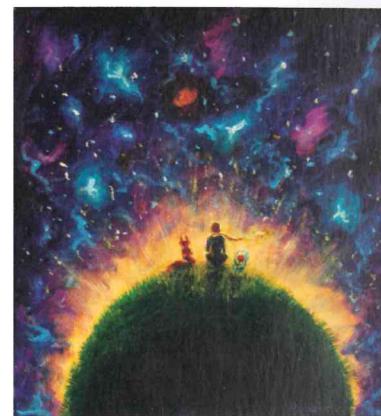
- **Teórica**, para coñecer a realidade.
- **Práctica**, como instrumento que nos axuda na toma de decisións sobre as nosas accións.

A debate

O mundo desde o punto de vista d infancia é máxico. A maxia provoc nos nenos e nenas admiración fascinación, e fainos (fíxonos felices... A algúns (ou a moitos maiores tamén... A pregunta é: cre que é conveniente desenganalos das súas crenzas fantásticas, máxicas?

1. Reflexionade en parellas acerca das crenzas na fantasía ou no relatos míticos. Logo realizade un exposición na clase e anotade un breve resumo no caderno de aula.

Relaciona

Un dos mitos máis importantes d historia foi o de **Adán e Eva**, incluído no libro da Xénese. Eva represent a primeira muller da nosa historia e morde unha froita prohibida se ningunha explicación racional, unha curiosidade que se manifestará no inicios da filosofía.

No contexto

É frecuente guiar a nosa conduta por frases que consideramos relevante e, sen dúbida, certas. Sempre importante analizar as nosas opinión e as nosas crenzas. Na seguinte ligazón tedes dez frases sobre a filosofía <https://bit.ly/3qSIW3N>.

1. Analizádeas, reflexionade sobre elas e compartide vosas opinión e comentarios.

A base da acción racional é unha **actitude crítica** respecto dos coñecementos establecidos, e a **argumentación** é o instrumento que lles proporciona seguridade e coherencia ás opinións e ás crenzas, nun momento no que aínda non existía a distinción entre filosofía e ciencia. En consecuencia, podemos afirmar que a filosofía presenta os seguintes trazos:

Racional	Do mesmo xeito que o mito, a filosofía persegue as causas dos fenómenos, pero baseándose en fundamentos racionais, que buscan os principios ou leis regulares e necesarias que rexen a natureza. A razón permite organizar e estruturar as percepcións, procedentes dos sentidos, para facelas intelixibles ou representables como ideas. Abandonáanse, por tanto, a imaxinación e a fantasía para explicar a realidade.		
Argumentativa	Non recorre a xustificacións externas (a tradición, a autoridade ou o sobrenatural), senón a razóns que poidan achegarse no curso da investigación dos fenómenos e das súas causas. Por tanto, é...	Sistemática	Trata de ordenar e organizar de modo adecuado e coherente as ideas respecto da realidade.
		Integradora	Ao non desestimar ningunha perspectiva que resulte pertinente para analizar os problemas.
Analítica-crítica	Ao analizar as definicións e os conceptos sobre os que se fundan as crenzas, pon en cuestión os saberes establecidos. Así, o pensamento filosófico ...	Rexeita as crenzas e as opinións dogmáticas, que non están fundadas nunha explicación argumentada coherentemente.	
		Cuestiona a validez dos principios nos que está baseada a organización social, económica, cultural etc.	
Reflexiva e autorreflexiva	A razón cuestiona o establecido, pero analiza tamén os seus propios procedementos para tentar non caer nos erros ou nos prexuízos; por tanto, é un saber que está en constante reflexión sobre a realidade e sobre si mesmo, un saber ...	Radical	Quere chegar á raíz das cuestións.
		Aberto	Non considera que chegou nunca a unha solución definitiva.
Normativa	A filosofía non só quere darnos unha concepción teórica do mundo; tamén pretende reflexionar sobre como debemos vivir. Así pois, trata de ofrecer propostas, constituídas a través da crítica, que orienten a transformación individual e colectiva a partir da reflexión e a razón para alcanzar a liberdade, a xustiza e a felicidade.		

áboa 1.2. Características da filosofía.

E agora ti

Primeiro, unha proposta en YouTube: <https://bit.ly/3BzdTNC>, «9 Causas de filosofía que tes que saber si ou si!».

2. Apuntade cales son esas nove cousas da filosofía que tedes que saber si ou si!

Despois, un par de libros:

O primeiro, sobre as distintas temáticas polas que transita a filosofía: *Invitación á filosofía*, de André Comte-Sponville. Trata sobre a moral, a política, o amor, a morte, o coñecemento, a liberdade... É un libro de filosofía como con zapatillas para andar pola casa.

O segundo, un pouco máis complexo, *Antimanual de filosofía*, de Michael Onfray. O autor pregúntase pola escravitude xerada polas sociedades liberais, os límites da liberdade marcados por Internet, a posible produción xenética de monstros...

3. Lede un capítulo de cada libro e compartide as vosas opinións sobre eles co resto da clase.

1.3. Áreas da filosofía

A **filosofía** representa un intento de establecer unha concepción racional do universo. Pero, dada a amplitude da materia obxecto de estudo, divídese en distintas ramas.

- **Antropoloxía.** Analiza os seres humanos desde distintas perspectivas, como a biolóxica, a social, a humanista ou a cultural. Busca establecer a definición do común do ser humano, analizando as diferenzas naturais respecto doutros seres biolóxicos e buscando a síntese das diferenzas culturais entre os grupos e individuos humanos.
- **Epistemoloxía.** Reflexiona sobre as orixes, a validez e os límites do coñecemento. Para iso, ocúpase de problemas como as circunstancias psicolóxicas, sociolóxicas ou históricas que levan á obtención do coñecemento ou os criterios polos cales este é xustificado ou invalidado. A cuestión central é o problema da verdade.
- **Lóxica.** Ocúpase dos razoamentos expresados lingüisticamente e estuda a súa estrutura, a súa forma e a súa corrección para chegar á certeza da súa validez. Distínguense, ao longo da historia da filosofía, dous grandes tipos de lóxica:
 - A **lóxica tradicional**, que opera con siloxismos (estruturas de razoamentos axustadas a unhas normas establecidas).
 - A **lóxica moderna ou formal**, que estuda a estrutura ou as formas do pensamento a través da relación entre conceptos, xuízos (ou proposicións) e razoamentos.
- **Metafísica.** Estuda a realidade e as propiedades de todo o que é ou existe. Indaga acerca do que é real, tentando distinguilo do meramente aparente. En definitiva, cales son as claves de identificación do «ser». No entanto, esta parte da filosofía —sen dúbida, a máis ardua e abstrusa— irá modificando o seu foco de atención ao longo da historia, desprazándose ata o exame da realidade e a existencia particular.

- **Ética.** Estuda os códigos morais e as normas, o seu fundamento, validez e universalidade. Por iso, céntrase nos valores, regras, deberes ou virtudes que fan posible o benestar das persoas. Os conceptos clave aquí son «ben», «felicidade» ou «deber».
- **Política.** Ocúpase dos aspectos comunitarios do ser humano, como a orixe das organizacións sociais, a lexitimación das distintas formas de goberno ou as relacións entre o Estado e o individuo. A cuestión clave é o concepto de «poder».
- **Estética.** Analiza a natureza da beleza e das creacións artísticas. É unha parte da filosofía que tamén ha ir modificando o seu obxecto de estudo e hoxe expande a súa reflexión aos principios, xuízos, experiencias ou emocións que teñen que ver coa idea de «beleza», así como coas distintas formas ou manifestacións artísticas.

A estas grandes ramas da filosofía hanse ir engadindo outras, dado que a reflexión e a actitude filosóficas se poden aplicar a calquera ámbito de realidade. Así, existe unha filosofía da linguaxe, da ciencia, da tecnoloxía, do dereito, da historia, da mente...

1.4. A filosofía e os outros saberes e actividades humanas

Como expresión do saber racional, a filosofía estivo en contacto coas distintas manifestacións do coñecemento e as actividades humanas:

Co saber mítico	O saber filosófico emerxe do mito, pero oponse ás súas respostas e aos seus procedementos explicativos.
Coa relixión	Na medida en que esta ten unha serie de compoñentes míticos e porque tamén busca chegar a coñecer as primeiras causas. En moitos casos, a argumentación racional úsase para tentar demostrar verdades de fe (por exemplo, a existencia de Deus).
Co saber común	A filosofía fúndase na experiencia da vida cotiá. Todo ser humano dispón dun coñecemento ordinario, non reflexivo, polo exercicio espontáneo da razón (o sentido común), do que ninguén carece nin pode prescindir á hora de razoar. Igualmente, froito da aprendizaxe social, utilizamos contos que conteñen fantasía e relatos míticos, refráns ou ditos aos que acudimos para xustificar os comportamentos, nosos ou alleos. Así pois, nesta clase de saber mestúranse observacións e deducións derivadas das nosas experiencias con prexuízos aprendidos socialmente. É un saber relevante porque nos axuda de modo «espontáneo» a guiar a nosa vida, pero é conformista e acrítico e non debe considerarse como definitivo ou completo.
Coa ciencia	O saber científico indaga as causas inmediatas das cousas que caen baixo o noso radio de observación e experimentación. É un coñecemento máis profundo e rigoroso que o común (mesmo, ás veces, contrario). A ciencia é un saber descritivo que nos di como son as cousas, un saber progresivo e que ofrece basicamente información. Pero é sectorial, xa que se ocupa de parcelas da realidade: a medicina, a psicoloxía, a conduta do ser humano etc. O saber científico comparte coa filosofía o seu carácter crítico e non dogmático en busca de explicacións racionais. Pero, a partir do século XVII, a ciencia toma un camiño propio: o seu carácter experimental e cada vez máis especializado vana separando da filosofía (que busca a integración dos saberes). No entanto, a análise filosófica sempre colaborou no desenvolvemento do rigor metodolóxico da ciencia e na reflexión acerca das consecuencias ético-políticas derivadas do avance científico.
Co saber técnico ou tecnolóxico	A técnica apunta a saber como realizar certas actividades. A tecnoloxía é o saber técnico apuntado na ciencia e persegue o seu mesmo fin instrumental (o control e dominio da realidade). A filosofía non estivo vinculada de preto ao ámbito técnico ou tecnolóxico, salvo desde a perspectiva da unión da tecnociencia cos poderes políticos e económicos.
Coa política	Sempre houbo unha forte conexión entre a filosofía e a práctica da política, en dous sentidos contrapostos: a filosofía tentou xustificar situacións políticas determinadas (ou a política tentou usar a filosofía para iso) ou cuestionou os sistemas políticos establecidos e ideou outros mellores (utopías).
Coas manifestacións artísticas	Na medida en que estas se achegan a obxectivos filosóficos: dar plenitude á existencia humana, fomentar o desenvolvemento ético ou a concienciación política e contribuír a un coñecemento íntimo da realidade.

Táboa 1.3. A relación da filosofía con outros saberes e actividades humanas.

E agora ti

Quizá practicases a túa dicción algun vez co arquicoñecido trabalinguas *Tres tristes tigres*: «Tres tristes tigres tragaban trigo nun tragal; en tres tristes tragaban trigo tres tristes tigres».

Así como se traba a lingua co trabalinguas, tamén se traba o pensamento cos tópicos. *Tristes tópicos* é un libro de Josep Muñoz Redón que axuda a descubrir es «retrosos mentais» que oímos usamos moitas veces e que non sempre son verdade. Un exercicio de filosofía levada ao cotián.

4. Que «triste tópico» che parece máis triste, verdadeiro, acertado e interesante? Leo e comparte as túas impresións.

1.5. Concepcións do saber filosófico

A pesar das diferenzas entre as distintas filosofías, podemos establecer unhas concepcións básicas xerais e relativamente comúns, que, á súa vez, non son excluíntes.

	Función	Época
Filosofía como exercicio crítico, tanto das crenzas intelectuais como de usos e costumes	Fomentar cambios intelectuais, así como sociais e políticos que permitan eliminar os prexuízos e as inxustizas e liberen o ser humano das súas ataduras e convencionismos.	Nace con Sócrates. É moi característica da época da modernidade (tanto entre racionalistas como entre empiristas), da Ilustración, de Marx, de Nietzsche, da Escola de Frankfurt ou das correntes en defensa de dereitos (especialmente, os movementos feministas).
Filosofía como sabedoría práctica	Conxunto de principios para afrontar a vida cotiá. Significa unha sabedoría para a vida e para chegar a un estado que permita darlles plenitude e sentido ás nosas vidas.	É propio de épocas de crise. Así, aparece nas filosofías helenísticas na Antigüidade e no existencialismo no século xx.
Filosofía como concepción absoluta do mundo	Busca a comprensión global, unitaria e sistemática de toda a realidade, natural e social.	Exemplos desta perspectiva son os sistemas dos grandes filósofos: Platón, Aristóteles, Tomé de Aquino ou Hegel.
Filosofía como saber de saberes	A filosofía convértese nun saber de segunda orde que pretende unificar a disparidade de formulacións das ciencias particulares.	Corresponde dalgún modo á metafísica de Aristóteles, pero sobre todo ás filosofías da ciencia do século xx.
Filosofía entendida como «historia da filosofía»	A filosofía tan só sería o conxunto de problemas (e os intentos de solución) aos que se dedicaron historicamente os filósofos.	Sería basicamente unha hermenéutica constante.
Filosofía como análise da linguaxe	Enténdese como actividade clarificadora conceptual e da linguaxe, para determinar a validez dos problemas que estuda a filosofía.	Iniciada por Hume, esta concepción ocupou gran parte da actividade filosófica anglosaxoa do século xx a través da filosofía analítica.
Filosofía como xerme da ciencia	Estuda o dobre vínculo que establece a ciencia coa filosofía: a filosofía como semente da que nace a ciencia, pero tamén como «enfermidade» que a dana.	Constitúese a partir da filosofía positivista do século XIX.
Filosofía como arte retórica	Representa a reflexión sobre as distintas formas de exposición e argumentación de ideas, crenzas ou opinións, co fin de persuadir a unha audiencia.	Tradición que nace cos sofistas e recupera a súa relevancia a finais do século xx coa filosofía posmoderna.

íboa 1.4. As diferentes concepcións do saber filosófico.

Texto 1. O saber filosófico

«A filosofía, aínda que incapaz de dicirnos con certeza cal é a verdadeira resposta, é capaz de suxerir diversas posibilidades que amplían os nosos pensamentos e nos liberan da tiranía do costume. Así, diminuír o noso sentimento de certeza sobre o que as cousas son aumenta en alto grao o noso coñecemento do que poidan ser; rexeita o dogmatismo, algo arrogante dos que non se introduciron xamais na dúbida liberadora; e garda o sentido da admiración, presentando os obxectos familiares nun aspecto non familiar».

RUSSELL, B.: *Los problemas de la filosofía*, Accent, 2009.

Suxestións

Un vídeo en YouTube da canle Encuentro: «Mentira la verdad», do filósofo argentino Darío Sztajnszrajber, sobre as distintas formas de entender a filosofía.

<https://bit.ly/3I1v8ZQ>

ACTIVIDADES. Texto 1

1. De que é incapaz a filosofía segundo Bertrand Russell?
2. Que nos achega, no entanto, a filosofía?

2. As ferramentas do saber filosófico

A creación filosófica plásmase principalmente (aínda que non de modo exclusivo) no **ensaio**, e a súa dinámica implica **defender argumentos**. Facer isto exitosamente require apoiar os devanditos argumentos con evidencias. Na filosofía, a evidencia toma a forma das posturas e dos argumentos recolleitos en ensaios, comentarios, análises críticas, refutacións...

Isto quere dicir que para escribir un bo ensaio filosófico é necesario saber consultar fontes, incorporalas dentro dun argumento e referenciarlas de maneira correcta, comprender e interpretar de modo axeitado os argumentos, recoñecer cuestións filosóficas noutros ámbitos expresivos distintos á propia filosofía, desenvolver as capacidades de diálogo, argumentación e investigación filosóficas e, finalmente, construír unha sólida, rigorosa e persoal disertación ou ensaio filosófico. Analicemos as **ferramentas** da filosofía.

2.1. Uso e análise crítica de fontes

A creación filosófica esixe avaliar as fontes de información, é dicir, os documentos, discursos, pegadas dixitais, fotos, observacións ou calquera elemento utilizado para obter coñecemento. Iso supón un exercicio crítico para establecer a validez das fontes a través do contraste e do seu xustificado recoñecemento. Así mesmo, as fontes consultadas deben incorporarse ao ensaio a través de:

- **Citas textuais.** Reprodúcense as palabras do autor ou autora tal como aparecen na fonte orixinal. Utiliza citas textuais se cres que non poderías dicilo mellor ti, se a linguaxe específica do texto orixinal é importante para o teu argumento ou se se trata dunha cita particularmente importante ou atractiva. Se é unha cita curta, incorpórase ao enunciado co uso de comiñas. Unha cita máis longa sepárase do corpo do texto.
- **Paráfrase.** Significa reproducir parte dun texto coas túas propias palabras. É importante indicar cando estás parafraseando, referenciando a fonte tal e como o farías cunha cita textual. O uso da paráfrase é útil cando as palabras orixinais non son particularmente relevantes ou cando queres introducir e comentar unha postura.
- **Bibliografía final.** Sempre que incorpores información dunha fonte ao teu texto debes citala correctamente ao final do teu ensaio, indicando a autoría, o título da obra (en cursiva), edición (se hai máis dunha), editorial, lugar e ano de publicación.

2.2. Comprensión e interpretación de documentos filosóficos

En moitas situacións sociais inclinámonos a dicir que comprendemos algo. Dicimos, por exemplo, que comprendemos unha mensaxe que alguén nos transmite, unha película cuxa trama parece enmarañada, o contido dunha voz apenas audible, un texto dotado de sintaxe intransitable, a melodía dunha peza musical contemporánea, unha obra dun pensador da filosofía. Ou, ao revés, dicimos que non comprendemos a obra dun autor de filosofía ou unha conferencia, unha película, unha obra de arte... O mesmo ocorre co conxunto de palabras que utilizamos para desenvolvernos na vida cotiá.

A historia das ideas filosóficas, e a comprensión e a interpretación dos textos desa historia, é, sen dúbida, misión fundamental para un correcto entendemento das preocupacións filosóficas e para o desenvolvemento dun sólido ensaio. Ademais, constitúe un campo idóneo para contribuír a un entendemento máis claro, preciso e profundo das cuestións da vida cotiá.

É esencial para entender e interpretar textos, por exemplo, coñecer a terminoloxía filosófica (as palabras propias da linguaxe filosófica utilizadas por un autor ou autora) e a importancia do diálogo entre quen escribe e quen le, pero sempre desde a obxectividade.

4. Educación de calidade

O desenvolvemento da capacidade nas habilidades e nas técnicas filosóficas é fundamental para unha educación de calidade.

Suxestións

Que mellores ferramentas que o dicionarios, neste caso, virtuais para non temer a intrincada linguaxe filosófica?

Primeiro, os máis sinxelos:

<https://bit.ly/3FY2ela>

<https://bit.ly/35IJLbu>

<https://bit.ly/3GYN8U8>

E os de maior complexidade:

<https://bit.ly/3Kz7R38>

<https://bit.ly/3FXh1To>

E algo máis:

<https://www.filosofia.org/>

O proxecto Filosofía en Español ofrece desde xaneiro de 1996, textos artigos, reliquias e relatos da filosofía construída e pensada na lingua universal e internacional, que fala os centos de millóns de persoas que forman a hispanidade.

Aquí acharás como deben citarse as fontes nun texto.

<https://bit.ly/3AnzkQG>

17. Alianzas para lograr obxectivos

O diálogo filosófico (o seu procedement e finalidade) é crucial para chegar alianzas para lograr obxectivos.

2.3. Outras ferramentas do saber filosófico

Identificación de problemas filosóficos noutros ámbitos	Dado que a filosofía ten conexión con moitos outros saberes e actividades humanas, unha das súas habilidades é identificar cuestións filosóficas que se presentan, de modo explícito ou implícito, noutros ámbitos expresivos distintos aos da propia filosofía (en especial, nas ciencias e nas artes), xa sexan cuestións antropolóxicas, epistemolóxicas, metafísicas, éticas, políticas etc.	
Diálogo argumentativo	Este é un dos aspectos máis xenuínos do pensamento e a creación filosóficos. O diálogo argumentativo é un «xogo lingüístico» no que os participantes intercambian argumentos respectando certas regras. Os argumentos son enunciados que teñen como finalidade demostrar, xustificar ou refutar algún asunto desde o plano da razón. Neste sentido, Jürgen Habermas insistiu na necesidade dunha « situación ideal do diálogo », na que a decisión final se consegue mediante un consenso sen coercións, manipulacións nin dominación dos roles dominantes do grupo.	
Investigación filosófica	Do mesmo xeito que a investigación científica, a investigación filosófica ten como obxectivo xerar coñecemento . É un proceso falible, pero, do mesmo xeito que toda investigación, está guiada pola procura da verdade . Esa investigación aséntase nos procedementos comúns: formulación do problema; formulación da hipótese; procura de información, observación e axuízamento da hipótese; contraste e intento de refutación da propia hipótese con outras posicións distintas, e conclusión, na que se afianza a hipótese inicial ou non, total ou parcialmente.	
Disertación filosófica	Disertar consiste en emitir unha opinión elaborada e reflexiva. Con esta ferramenta pódense expresar opinións de forma razoada e argumentada. Os elementos básicos de toda disertación filosófica son:	
	Introdución	1. Preséntase unha xustificación do tema elixido e explícase que posturas existen en torno a el. Pode facerse con interrogantes ou a través dalgún tema de actualidade. 2. Exponse a tese ou idea central , coa nosa opinión básica respecto diso.
	Nó	1. Preséntanse as obxeccións ou críticas das opinións contrarias á nosa , mostrando os seus puntos débiles, as súas contradicións ou aquilo que na nosa opinión as descualifica. Debemos convencer e atacar con argumentos, non con descualificacións. 2. Defensa da tese. Expóñense as razóns e os argumentos, baseándose en datos, estatísticas, estudos científicos, exemplos... Todo iso, gardando o respecto e a razón, dialogando e nunca impondo, e expoñendo as opinións non dun modo dogmático, senón con argumentos e razóns.
	Conclusión	É o momento de peche, cun breve resumo da nosa argumentación e opinión sobre o tema e a porta aberta a outras cuestións que puideron quedar sen abordar ou resolver.

Táboa 1.5. Outras ferramentas do saber filosófico.

Texto 2. Cal é o xénero literario propio da filosofía?

«A filosofía, sostén Frédéric Schiffter en *El filósofo sin atributos*, é un xénero literario. Quizais sexa así, pero é un xénero disperso que admite múltiples variacións tanto na escritura como na súa forma oral, porque tamén houbo filósofos ágrafos (Sócrates) [...]. Cando o filósofo escribe, pode facelo desde o eu ou desde o nós (un eu encuberto) ou no modo presuntamente obxectivo da terceira persoa. Pode adoptar a forma dun poema (Parménides, María Zambrano) ou do ensaio, o tratado, o estudo (o volume sobre Wittgenstein aquí citado) ou a biografía (a de Hannah Arendt de Nuria Sánchez Madrid). Tamén a correspondencia entre Adorno e Benjamin entra dentro do campo da filosofía. Mesmo cabe a divagación. Non outra cousa é o volume de Schiffter, brillante e suxestivo, provocador.

«O filósofo exprésase tamén oralmente: en conferencias, en coloquios públicos ou privados. Antes, o propio autor ou os seus discípulos recollían estas intervencións e convertíanas en libro. Hoxe non fai falta: as novas tecnoloxías permiten pólas á disposición dos interesados.

«Os pensadores teñen tendencia a expresarse no que se deu en chamar “non ficción”, pero tamén na ficción cabe o pensamento filosófico. As obras de Platón son, na súa maior parte, ficcións...».

ARROYO, F.: «Filosofía con atributos: las mejores novedades sobre pensamiento», en *El País* (7/10/2021).

ACTIVIDADES. Texto 2

1. Que sostén F. Schiffter en *El filósofo sin atributos*?
2. Está de acordo o autor do artigo coa idea de Schiffter? Como o expresa?
3. Que tipo de manifestacións menciona F. Arroyo como expresións da filosofía? A que exemplos alude?

3. A filosofía desde un punto de vista social

Ao chegar aos albores do século XVIII no periplo filosófico polo que viaxa a protagonista do afamado libro *O mundo de Sofía*, esta increpa o seu guía filosófico: «todos os filósofos dos que oín falar son homes. Creo que os homes viven no seu propio mundo. Interésame máis o mundo real. O mundo dos animais, as flores e os nenos que nacen e crecen. Eses filósofos falan constantemente do “ser humano” [...]. Pero teño a sensación de que ese “ser humano” é un home de mediana idade. Con todo, a vida empeza cun embarazo e un parto. Creo que houbo moi poucos cueiros e prantos de nenos ata agora. Quizais tamén houbo moi pouco amor e amizade».

A acusación está máis que xustificada. Ao longo dos séculos privilexiouse aos homes no reino da filosofía (como en moitos outros ámbitos) e considerouse ás mulleres e aos nenos e nenas como seres inferiores. Tamén se vai recoñecendo nas últimas décadas como a filosofía occidental mantivo unha perspectiva claramente etnocéntrica.

3.1. Filosofía e etnocentrismo

O concepto **etnocentrismo** foi introducido por **William G. Sumner** e designa a tendencia a tomar como centro de referencia o propio país, pobo ou raza e a rexeitar os grupos étnicos que habitan outros lugares e que teñen unha cultura diferente.

No seu libro *Folkways* (1906), Sumner denunciaba esa concepción como unha forma de xustificar o imperialismo. Segundo o prexuízo etnocentrista, as formas de vida propias son consideradas «normais», mentres que os costumes e as tradicións alleas son vistas como «extrañas», «anormais» e mesmo «irracionais» e «salvaxes». Así, chégase a inferir a superioridade da propia cultura que, por unha banda, debe manterse «pura», sen contaminación externa, e por outra, debe facer o posible para estender as súas formas de vida ás pertencentes a outras culturas, consideradas «incultas» ou «primitivas». Como consecuencia, o etnocentrismo pode derivar en actitudes racistas ou xenófobas. O **determinismo xenético**, tamén chamado determinismo biolóxico, é o conxunto de crenzas cuxa idea común é a defensa de que o comportamento humano depende na súa maior parte dos xenes que se herdaron.

No caso da filosofía refírese ao feito de que se considere a orixe exclusiva e a preeminencia da filosofía nada en Grecia fronte a outras tradicións de pensamento.

É a perspectiva máis común e estendida ao longo dos séculos. Mesmo a finais do século XX, **Johann Fische**, no seu *Manual de historia de la filosofía*, atribuíu ao «sobrio pensar grego» o fundamento de todo o pensamento racional (incluídas as ciencias) e consideraba que o pensamento oriental quedaba ancorado «no mítico e o fantástico».

En oposición a esta perspectiva, o **relativismo cultural** tenta comprender os fenómenos culturais doutros pobos e subliña a imposibilidade de establecer un punto de vista único e universal na interpretación das culturas. Así pois, non hai culturas «boas» ou «malas», «superiores» ou «inferiores», senón tan só distintas. Esta perspectiva nace co antropólogo americano **Franz Boas** e é continuada polos traballos de **Margaret Mead**.

Como consecuencia desta perspectiva, xorde a idea do **multiculturalismo** como recoñecemento do valor que posúen todas as distintas formas culturais, refugando as crenzas exclusivistas e as actitudes hostís e promovendo o respecto e a tolerancia desa pluralidade.

Aplicado ao ámbito da filosofía, tal como sinala o filósofo latinoamericano **Enrique Dussel**, suporía «a aceptación por parte de cada unha das tradicións rexionais filosóficas do planeta (europea, estadounidense, chinesa, hindú, árabe, africana, latinoamericana etcétera) do valor e da historia das outras tradicións filosóficas». Esta aceptación sería clave para superar o tradicional etnocentrismo (no noso caso, eurocéntrico), favorecer o diálogo e a comprensión das outras culturas distintas á nosa, e fomentar un mutuo enriquecemento filosófico.

16. Paz, xustiza e institucións sólidas

O coñecemento das claves das raíces do etnocentrismo e o multiculturalismo debe ser a base para construír institucións sólidas en busca da paz e da xustiza.

Suxestións

Un clásico da antropoloxía para entender ritos e costumes, Marvin Harris: *Vacas, cerdos, guerras y brujas*.

Outro, relativamente recente, *La caída del cielo: palabras de un chamán yanomami*, de Davi Kopenaw, no que se describe a riqueza da cultura, historia e modos de vida dos yanomamis da selva tropical amazónica. Relata vividamente as súas impresións da cultura occidental por mor das viaxes que realizou, coa primeira vez que saíu do Brasil cando visitou Europa convidado por Survival International. É un apaixonado chamamento ao respecto dos dereitos do seu pobo e a preservación da selva amazónica.

Suxestións

Ética para Celia. O libro de Ana de Miguel aspira á universalidade, igual que o fixo a *Ética para Nicómaco* de Aristóteles, aínda que este último se manifesta no contexto do patriarcado.

Como di a autora: «Cando les *Ética para Nicómaco* ves que no fondo se dirixe a homes, a mozos, á metade da humanidade, porque nese momento ademais as mulleres non eramos consideradas suxeitos morais. Estabamos encerradas no xineceo. O meu libro si é para mozos e para mozas conscientemente: é unha petición aos homes para que dunha vez adopten a posición moral de poñerse no lugar das mulleres». Para esta autora, «un dos grandes mandatos da ética é “ponte no lugar do outro”, pero, curiosamente, iso é algo que os homes nunca fixeron coas mulleres».

5. Igualdade de xénero

O coñecemento, a análise, a comprensión e o estudo da filosofía desde a perspectiva da condición feminina é crucial para avanzar na igualdade de xénero.

E agora ti

Unha marabillosa alegación en defensa da idea de que calquera persoa debería ser feminista, por Chimamanda Adichie, en <https://bit.ly/3qQD8Xw>.

5. Viches ou viviches algunha vez algún dos comportamentos que indica Chimamanda Adichie? Podes comentar algunha outra situación similar ás que relata?

3.2. A filosofía e a condición de ser muller

A **historia da filosofía** está repleta de mulleres relevantes que, con todo, pasaron desapercibidas. Cales son as razóns que conduciron a que os manuais tradicionais omitan os nomes destas importantes e irrepetibles mulleres pensadoras? A resposta é obvia: é un esquecemento máis ou menos inconsciente dentro dunha cultura que, en termos cultos, podemos denominar **androcéntrica** ou, en termos coloquiais, simplemente machista.

Esa **actitude misóxina** non é intrínseca á filosofía, polo que cabe preguntarse: onde podemos atopar a orixe e a razón da misoxinia no pensamento filosófico?

A situación da muller foi de opresión e de subordinación material, legal e intelectual durante miles de anos. A diferenza mutua entre homes e mulleres concibiuse como a diferenza das mulleres con respecto aos homes cando os primeiros tomaron o poder e se erixiron no modelo do humano. Desde entón, a diferenza sexual significou desigualdade legal en prexuízo das mulleres. Isto é, cando se estableceu un **sistema de sociedade patriarcal**.

Tal como explica **Gerda Lerner** en *La creación del patriarcado* (1986), este sistema xerouse coa división sexual do traballo, especialmente na formación das sociedades agrícolas do Neolítico, reforzouse coas relixións monoteístas e quedou cristalizado coa filosofía sexista aristotélica. Así, filosofía e relixión conformarán unha alianza que consolidará o patriarcado occidental. A subordinación feminina quedará «naturalizada» e, por tanto, invisibilizada.

A pregunta agora é a seguinte: podemos xustificar esas afirmacións respecto da filosofía aristotélica?, e ao longo da historia da filosofía?

Nas orixes da filosofía, nalgúnhas escolas filosóficas (como na pitagórica), non parecía haber distingos entre homes e mulleres. Na Academia de Platón as mulleres eran igualmente admitidas, e no libro V da *República* **Platón** considera que a repartición de tarefas entre homes e mulleres non se debe decidir pola natureza ou as diferenzas físicas, senón polas aptitudes e a disposición da alma.

Con todo, a concepción acerca das mulleres do seu máis renomeado discípulo, **Aristóteles**, parece situarse nas antípodas do seu mestre. Así, na súa obra *Sobre a xeración dos animais*, escribe: «a femia é coma se fose un macho estéril; en realidade, a femia éo por incapacidade [...] O macho está separado da femia porque el é mellor e máis divino ao posuír o principio do movemento [...]. A femia é un macho deforme». No libro I da súa *Política* declara: «o escravo non ten en absoluto capacidade deliberativa; a femia si, pero ineficaz; e o neno tamén, pero imperfecta [...]. O macho é por natureza superior, e a femia, inferior; o primeiro debe por natureza mandar, e a segunda, obedecer».

Estas consideracións continuaron viventes durante séculos e fortalecéronse durante a época medieval, enraizadas no mito de Adán e Eva. Mesmo a finais do século XIX, escribía **Nietzsche** «Das vellas e as novas», en *Así falou Zaratustra*: «o home debe ser educado para a guerra; e a muller para o descanso do guerreiro. Todo o demais son parvadas».

Así pois, resultou complexa a tarefa de desterrar toda esa serie de crenzas tan arraigadas na sociedade e na filosofía. Longo camiño que, especialmente a partir do século XVIII, puido ir rozándose de prexuízos. A iso contribuíu o exercicio crítico dalgún filósofo (como **François Poullain de La Barre**), pero sobre todo a loita das mulleres en demostración constante da súa valía intelectual e, mesmo nalgúns casos —como defendía **Concepción Arenal**—, da súa superioridade moral.

Neste sentido cabe lembrar a forza das distintas pensadoras e activistas que forxaron as claves intelectuais do **feminismo** en tres ondas:

- **Primeira onda** (século XVIII e primeira metade do XIX): as mulleres reivindicaban os mesmos dereitos civís que os homes: dereitos matrimoniais, aos fillos, ao traballo ou á educación. Destacan Olympe de Gouges, Mary Wollstonecraft e Harriet Taylor.
- **Segunda onda** (segunda metade do século XIX e primeiro terzo do XX): reivindicase o sufraxio universal, a educación superior, o acceso a unha carreira profesional sen limitacións, a igualdade salarial, a liberdade de vestimenta e o goce no lecer e no espaxamento. Destacan Clara Zetkin, Clara Campoamor, Simone de Beauvoir ou as «Sinsombrero».

- **Terceira onda** (segunda metade do século xx e comezos do xxi): considérase que «sen dereitos sociais para as mulleres, non hai dereitos humanos nin xustiza»; afiánzase o pensamento feminista, analizando o sistema patriarcal, e comézase a intervir nas institucións políticas e económicas a todos os niveis; cámbianse lexislacións, e practícanse políticas de igualdade. Destacan Betty Friedan, Celia Amorós ou Amelia Valcárcel.

3.3. Filosofía e infancia

Outro lastre que arrastrou a perspectiva tradicional da filosofía foi a súa escasa preocupación pola infancia, considerándoa como unha etapa na que non se presentaba a posibilidade de razoar. Era vista como unha especie de «período mítico», anterior ao «período racional» en que —supostamente— se movían os adultos.

Con todo, en 1968, Matthew Lipman e Ann Sharp comezaron a desenvolver unha filosofía para a infancia, unha proposta educativa que buscaba ofrecer recursos adecuados para o desenvolvemento das capacidades de razoamento filosófico no momento en que comezan a interrogarse sobre o mundo.

Para iso, parten dun conxunto de pautas metodolóxicas que buscan espertar a curiosidade e o abraio. Nenas e nenos traballan para ser capaces de entender o punto de vista dos demais e esforzázanse solidariamente por descubrir o sentido do mundo e da sociedade na que viven. Algúns dos temas que Lipman trata son:

- Mellora da capacidade de razoar.
- Desenvolvemento da creatividade.
- Crecemento persoal e interpersoal.
- Mellora da comprensión ética.
- Desenvolvemento da capacidade para atopar sentido na experiencia.

En conclusión, na segunda metade do século xx a filosofía propón maneiras de intervención sobre ela. Á súa vez, a infancia —argalleira, travesa e soñadora— atopa na filosofía unha perfecta cómplice para recoñecerse e proxectarse.

Texto 3. Houbo filósofas no pasado?

«Houbo filósofas? A filosofía foi unha das disciplinas máis masculinas. Aínda na miña época de estudante [...], a maioría dos alumnos eran homes. Iso débese a diversas razóns, entre outras ao feito de que a filosofía tivo unha estreita relación coa teoloxía e, por tanto, co mundo dos seminarios para a formación dos sacerdotes. Pero tamén porque era un dos pensamentos de maior nivel de abstracción e a abstracción —supoñíase— era unha capacidade eminentemente masculina. Houbo pensadoras, pero sufriron un silenciamento aínda maior, quizais, que o dos filósofos críticos co sistema patriarcal. Estas mulleres alteraban a orde da división sexual do traballo, como nos mostra unha pasaxe de Dióxenes Laercio en que se menciona a Hiparquia, unha das primeiras mulleres filósofas [...].»

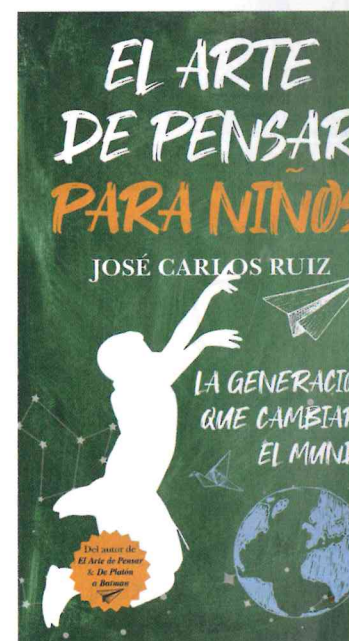
PULEO, A.: *Filosofía y género y pensamiento crítico*, Universidade de Valencia, 2000.

Suxestións

Se queredes saber algo máis sol filosofía na infancia, non vos perd esta web: <https://bit.ly/3tRN9>

É espléndida e de grande utilidade menores e xa non tan menores.

Tampouco vos perdades o libro de Carlos Ruiz *El arte de pensar para r La generación que cambiará el m* onde busca que nenos e nenas p a funcionar as capacidades analí que teñen, que as desenvolvan e as ampliñ e afiancen. Que, co do tempo, o teñan tan interiorizad se converta nun modo de mirar c mundo, unha maneira de compre o que os rodea. O pensamento cr a capacidade de analizar e se o que é do que aparenta ser, de cri importante do insubstancial, de elir as mensaxes que poden resulte daniñas ou contraproducentes a súa formación, de selecciona amizades adecuadas... é fundam para crear persoas equilibradas. E do pensamento crítico é que se exercitar sobre calquera cousa que suceda.

ACTIVIDADES. Texto 3

1. Que dúas razóns apunta a autora para explicar que a filosofía fose unha disciplina masculina?
2. Investiga sobre Hiparquia e explica por que «alteraba a división sexual do traballo».

4. A historia da filosofía en catro páxinas

E agora ti

Un encontro entre filosofía e rap. Calopsia ou o delirio de ver as cousas máis belas do que son:

<https://bit.ly/3pSbGYv>

6. Que referencias filosóficas atopades?

A historia da filosofía é un reflexo da historia da vida humana e do modo de pensar do individuo ao longo do tempo. Diversos autores, en diferentes épocas, achégannos cos seus pensamentos a unha realidade que, aínda que pasada, nos axuda a comprender o presente.

4.1. A filosofía na Idade Antiga

A filosofía antiga, cuxos máximos representantes son **Sócrates**, **Platón** e **Aristóteles**, circunscríbese entre o século VI a. C. e o século I d. C. Adoita dividirse segundo a problemática da que se ocupa nas súas diferentes etapas. Así, podemos distinguir cinco períodos:

A. Período cosmolóxico (filosofía da natureza)

Durante esta etapa (século VI a. C.) trátase de achar o principio ou os principios constitutivos que expliquen a orixe da natureza, o ἀρχή («principio» ou «orixe»). A este labor dedícanse **Tales** (auga), **Anaximandro** (ápeiron), **Anaxímenes** (aire), **Pitágoras** (os números), **Heráclito** («lume» como expresión do *polemos* constante), **Parménides** (o «ser», como eterno e inmutable), **Empédocles** (os «catro elementos»), **Anaxágoras** (as «homeomerías» ou *spermata*, en grego, rexidas polo *Nous* —ou «intelixencia cósmica»—) e os atomistas, **Leucipo** e **Demócrito**, para os que toda a realidade estaba constituída pola combinación de átomos en azaroso movemento no baleiro. Estes pensadores englobáanse nos chamados «presocráticos».

Aínda que a educación institucional estaba vetada para as mulleres, a escola pitagórica si as admitía. Temos documentadas ata vinte e oito, entre profesoras e alumnas. Destaca a médica e matemática **Teano**; pero débese a **Temistoclea**, sacerdotisa délfica, a primeira referencia na formación do pitagorismo e, por tanto, da historia do pensamento filosófico feminino.

B. Período antropolóxico (filosofía do ser humano)

Neste período (século V a. C.) comézase a reflexionar sobre cuestións relacionadas co ser humano e as súas accións, no ámbito epistemolóxico, ético e político: existe a posibilidade de atopar a verdade sobre algo de forma absoluta?, podemos poñernos de acordo sobre a definición do que é bo para todos os tempos e lugares? Sobre estes temas atopamos dúas posicións radicalmente opostas:

- Os **sofistas**, incluídos **Protágoras** e **Gorxias**, salientan a retórica como a arte da persuasión, e defenden posicións relativistas e escépticas.
- Pola contra, **Sócrates** afirma a posibilidade de atopar unha definición absoluta e universal da verdade e o ben.

Cabe destacar neste período a grande influencia cultural de **Aspasia de Mileto** como mestra de retórica e erótica (o estudo e a reflexión sobre o amor).

C. Período dos grandes sistemas (epistémico-ontolóxico)

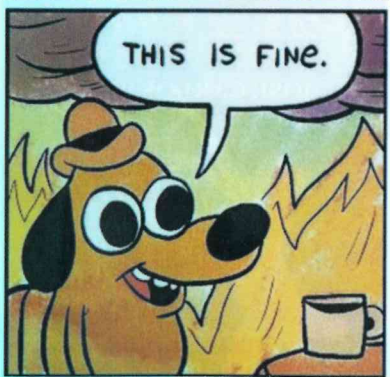
Con **Platón** e **Aristóteles** (séculos V-IV a. C.), a filosofía grega chega á súa plena madurez e, en diante, todo o pensar filosófico levará dunha ou outra maneira o seu selo. Estes dous pensadores ocupáronse de todos os grandes temas desta disciplina: o ser, o coñecemento, a cosmoloxía ou física, a ética, a política e a lóxica. Ademais, crearon dous grandes sistemas:

- O **idealista** (Platón), que atribúe valor real ás ideas.
- O **realista** (Aristóteles), que se basea no valor da experiencia sensible.

O pensamento de ambos os dous filósofos estruturou gran parte da historia da filosofía durante séculos a través da influencia das súas obras e das súas escolas filosóficas: a Academia de Platón (dirixida en ocasións por discípulas, como é o caso de Lastenia de Mantinea) e o Liceo de Aristóteles.

E agora ti

Neste *meme* preténdese reflectir a filosofía estoica:

Fonte: <https://bit.ly/3pX5tuj>

7. Que se quererá dicir?

8. Que é o que alega en contra da imaxe estereotipada que se ofrece normalmente dos estoicos?

9. Por que é precisamente un can o protagonista da imaxe? Investiga sobre ese asunto.

D. Período helenístico (filosofía ética)

Nesta etapa (século III a. C. – século I d. C.), a filosofía céntrase en cuestións **éticas**: como alcanzar a felicidade? Sobre esta cuestión, distintas correntes filosóficas apuntaron as súas ideas:

Hedonismo	Identifica o ben co pracer sensorial e inmediato.	Aristipo de Cirene
Epicureísmo	Avoga pola procura dunha vida feliz fuxindo da dor e buscando praceres suaves sobre praceres intensos, especialmente os derivados da amizade.	Epicuro
Estoicismo	Afirma que a felicidade radica na sabedoría e o dominio da alma sobre as paixóns e os desexos.	Zenón de Citio e Séneca
Cinismo	Considera que a civilización é un mal e que a felicidade vén dada pola vida simple, acorde coa natureza; de aí o seu desprezo a calquera forma de preocupación material.	Antístenes, Díoxenes de Sínope e Hiparquia

Táboa 1.6. As correntes filosóficas no período helenístico.

E. Período relixioso (neoplatonismo)

Representa a última etapa da filosofía antiga. Supón a expresión dun forte sentimento místico e anhelos relixiosos. Destaca o pensador **Plotino**. Como a súa seguidora, sobresaí a figura da matemática e astrónoma **Hipatia de Alexandría** (última directora da famosa Biblioteca de Alexandría).

4.2. A filosofía na Idade Media

Este período está protagonizado polo cristianismo e, nalgunha época, polo islamismo (co **averroísmo**) e o **xudaísmo**. O cristianismo é un sistema de vida que ten como modelo a Cristo e como fin a salvación. Nos primeiros séculos da súa existencia, entra en contacto coa filosofía grega e dá orixe a unha síntese de filosofía e cristianismo: a filosofía medieval. A súa temática principal é a relación entre razón e fe, é dicir, entre filosofía e teoloxía. A **filosofía medieval** divídese en dúas grandes correntes e momentos históricos:

A. Patrística (séculos I a V)

O seu nome deriva dos chamados «santos pais». Representa o conxunto de reflexións que durante os primeiros séculos da era cristiá realizaron os pais da Igrexa ante a necesidade de usar conceptos filosóficos gregos para comprender a verdade revelada, formular racionalmente os seus dogmas e defender a súa doutrina. Destaca **Agostiño de Hipona**.

B. Escolástica (séculos XI a XIV)

Este termo provén da palabra latina *scholasticus* e aplicábase a quen se exercitaba no ensino nas escolas monacais. Como sistema, perdurou ata o século XX. Divídese en tres períodos:

Primeira escolástica (séculos XI e XII)	Establécense as bases do acordo entre fe e razón, con influencias de Platón e santo Agostiño.	Anselmo de Canterbury e Pedro Abelardo. Hildegarda de Bingen , abadesa en Maguncia, única muller á que se lle recoñeceu autoridade en materia doutrinal da relixión cristiá durante séculos.
Alta escolástica (séculos XIII e XIV)	Elabóranse os grandes sistemas filosófico-teolóxicos, con influencias de Aristóteles. Considérase parcial o acordo entre fe e razón.	Alberto Magno e Tomé de Aquino.
Crise da escolástica (século XIV)	Disólvese a escolástica, xa que se albisca unha separación entre a fe e a razón.	Guillermo de Ockham.

Táboa 1.7. Períodos da escolástica.

Suxestións

Tres libros:

O primeiro, a novela da historia e filosofía máis famosa do mundo dos últimos trinta anos!!, pero que segue sendo de lectura case obrigada para quicunqueira queira compartir lectura de aventura e intriga e, á vez, aprender sobre historia da filosofía a través dunha colección de cartas cun misterioso remitente: *mundo de Sofía*, de Jostein Gaarder.

O segundo, *Historia de la filosofía y el temor ni temblor*, de Fernando Savater. Un autor xa clásico entre a mocidade lectora de filosofía en España e Iberoamérica. Dous mozos, Alí e Nemo, van discutindo e descubrindo peripecias da historia da filosofía.

O terceiro, a fantástica novela de intriga ambientada nun mosteiro medieval, *O nome da rosa*, de Umberto Eco. Neste caso, para evitar o posíbel cansazo de lectura filosófica e elucubración algunha que outra ardua discusión filosófica do libro, tedes opción de ver a súa adaptación ao cinema.

Máis datos

O **antropocentrismo** é unha teoría filosófica na cal se concibe o ser humano e os seus intereses como o centro de todo, polo que se produce unha opedición co «demais» (seres vivos, medio ambiente, etc.) ás necesidades e o benestar do ser humano.

O **naturalismo** dá un paso máis extremo e trata de fotografar a miseria humana. Para iso, os autores tentan reproducir a realidade que atopan ante os seus ollos co máximo detalle.

O **teocentrismo** é unha forma de pensamento que afirma que Deus é o centro do universo e o rexe todo, incluso as actividades humanas.

E agora ti

Algunhas canles de YouTube sobre a historia da filosofía:

Unboxing Philosophy. Con vídeos curtos e animados en clave de humor acerca das ideas básicas dos filósofos máis relevantes.

La aventura del pensamiento. Fernando Savater comenta as claves do pensamento de distintos autores con vídeos explicativos das súas biografías.

Lluna Pineda. Son leccións en forma de esquema sobre os filósofos que entran nas probas EBAU. Moi claras e instrutivas.

10. Escollede algún capítulo dunha das tres canles e comentade co resto da clase as vosas impresións.

4.3. A filosofía no Renacemento e a Idade Moderna

No **Renacemento**, entre os séculos **xiv** e **xvi**, asistimos ao paso da filosofía medieval á filosofía moderna, pois prodúcese un **xiro humanista**. Fronte ao teocentrismo medieval, o Renacemento opón o **antropocentrismo** e un **naturalismo** próximo ao ser humano.

Neste período hai diversas tendencias filosóficas destacadas: platonismo (**Pico della Mirandola**); aristotelismo (**Pietro Pomponazzi**); humanismo (**Erasmus de Rotterdam**); pensamento utópico (**Tommaso Campanella**); realismo político (**Nicolao Maquiavelo**); nova concepción da natureza (**Roger Bacon**), e revolución científica (**Nicolao Copérnico**).

Como primeiras bases das primeiras propostas feministas, neste momento de paulatino abandono do medievo, destaca a figura de **Cristina de Pizán**, cuxa obra *A cidade das mulleres* servirá de modelo para comezar a reescribir a historia, que esquecera ou terxiversara a presenza das mulleres.

Tras o Renacemento éntrase na **Idade Moderna**. O principal estímulo externo constituírono as matemáticas e a física, así como os grandes descubrimentos xeográficos do Renacemento. O coñecemento humano é o gran protagonista. Existen catro grandes sistemas:

- **Racionalismo.** Tenta solucionar problemas referidos ao coñecemento humano. Os filósofos desta corrente viven a revolución científica ou a nova ciencia. Unha das características do racionalismo é ver nas matemáticas un saber que parte de principios básicos evidentes (axiomas), de onde se deducen todas as verdades do sistema, que son universais e necesarias. Para os racionalistas, o coñecemento da realidade debe ser derivado de ideas ou principios evidentes, que son innatos. Destacan os pensadores **René Descartes**, **Baruch de Spinoza** e **Gottfried W. Leibniz**.
- **Empirismo.** Sostén que a filosofía debe esquecer os delirios de universalidade e necesidade, así como a especulación, para centrarse na base do coñecemento. Este punto de partida é a experiencia sensorial, é dicir, o conxunto de sensacións que o suxeito recibe a través da percepción externa e interna. Destacan **John Locke**, **Thomas Hobbes**, **Francis Bacon**, **George Berkeley** e **David Hume**.
- **Crítico de Kant.** Este autor evita o dogmatismo e o escepticismo da razón ao reunir os contidos do racionalismo e do empirismo. Desta forma logra unha síntese conciliadora entre ambas as dúas correntes, pero á súa vez supéaa co crítico. A súa grande ocupación foi investigar os límites do coñecemento humano, así como pescudar se a metafísica é un saber científico ou non (*Crítica da razón pura*). Posteriormente, aplica o seu método crítico á moral, que establece como autónoma, formal e baseada no deber, a liberdade e o imperativo categórico (*Crítica da razón práctica*).
- **Idealismo alemán.** Ten como representante principal a **Hegel**, quen, na súa filosofía da historia, revaloriza o Estado fronte á sociedade civil. Isto terá gran repercusión nos movementos revolucionarios contemporáneos. Tamén é importante a súa teoría dialéctica, revisada e asumida polo materialismo histórico. Outros representantes do idealismo alemán son **Fichte** e **Schelling**.

A partir do Renacemento xorde entre as clases altas unha progresiva preocupación pola educación das nenas como futuras nais, das que se esperaba certos coñecementos e habilidades intelectuais. A partir do século **xviii** comézase a estender a alfabetización popular e créanse en Francia as primeiras institucións educativas femininas, o que ten o seu reflexo en varios tratados sobre a instrución das mulleres na pedagogía, nas artes e na ciencia. De aí xurdirán os famosos salóns, lugar de encontro e desenvolvemento da Ilustración, nos que destacaron intelectuais como a **marquesa de Châtelet** ou **Madame de Staël**.

Mención á parte merecen, en Francia, **Olympe de Gouges**, dramaturga revolucionaria, coa súa *Declaración dos dereitos da muller e da cidadá* (1791); e en Inglaterra, **Mary Wollstonecraft**, que escribe a súa *Vindicación da muller* (1792), obra fundacional do pensamento feminista.

4.4. A filosofía contemporánea

Adoita denominarse «época contemporánea» a actividade filosófica desenvolvida nos séculos XIX, XX e XXI. Durante esta etapa déronse distintas tendencias ou movementos filosóficos, en xeral, caracterizados por realizar unha revisión ou crítica á tradición filosófica anterior.

Positivismo	É a primeira oposición a Hegel. Rexeita a metafísica e pretende implantar un saber científico como base dunha nova organización político-social.	Auguste Comte.
Marxismo	A súa filosofía materialista representa unha segunda reacción ao idealismo de Hegel. Adquire un gran significado, non só crítico-filosófico, senón tamén no ámbito social e político: non se trata só de interpretar a realidade (teoría), senón, sobre todo, de transformala (praxe).	Karl Marx e Friedrich Engels. Rosa Luxemburgo e Simone Weil (une catolicismo, marxismo e feminismo).
Vitalismo	Achega como grande innovación a defensa da vida e do irracional fronte á racionalidade da ciencia. Influirá na psicanálise de Sigmund Freud. En España destacará posteriormente a teoría raciovitalista de Ortega y Gasset. Como a súa continuadora destaca María Zambrano e a súa «razón poética».	Friedrich Nietzsche. Lou Andreas-Salomé.
Fenomenoloxía	Estuda o mundo en tanto se manifesta directamente na conciencia; en consecuencia, é o estudo das estruturas da experiencia subxectiva.	Edmund Husserl e Edith Stein.
Existencialismo	Reivindica a orixinalidade e a peculiaridade da existencia individual. Outórgalle prioridade á existencia ante a esencia, pero tamén á vida fronte a razón, á praxe fronte a teoría e á liberdade fronte a determinación.	Søren Kierkegaard, Martin Heidegger, Jean-Paul Sartre e Albert Camus. Hannah Arendt.
Filosofía analítica	Considera que os erros de pensamento son esencialmente erros lingüísticos, e centra a súa atención en temas lóxicos e epistemolóxicos.	Bertrand Russell, George Edward Moore e Ludwig Wittgenstein.
Neopositivismo	Non acepta a metafísica, na convicción de que non hai máis coñecemento auténtico que o que proporcionan as ciencias experimentais.	Rudolf Carnap.
Escola de Frankfurt	Propón unha reflexión crítica da sociedade postindustrial e do concepto de razón que a configurou (razón instrumental).	Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Herbert Marcuse e Jürgen Habermas.
Posmodernidade	É un pensamento paradoxal que dá lugar a unha heteroxeneidade de modelos ou paradigmas. Expande a filosofía cara aos múltiples espazos culturais (ciencia, tecnoloxía, medios de comunicación e arte).	Gianni Vattimo, Jean-François Lyotard, Gilles Deleuze e Jacques Derrida.
Feminismo	Nun primeiro momento céntrase nas reclamacións sufraxistas, especialmente en Estados Unidos e en Inglaterra. En España, destaca a denuncia da opresión da muller realizada por Concepción Arenal, Clara Campoamor ou Victoria Kent .	Harriet Taylor Mill e Virginia Woolf. Simone de Beauvoir , quen crea un nov panorama intelectual coa súa obra <i>O segundo sexo</i> (1949).

Táboa 1.8. As diferentes tendencias da filosofía contemporánea.

Texto 4. A historia da filosofía como listaxe de figuras destacadas

«Recoñezamos, no entanto, que a idea mesma dunha lista é bastante patriarcal, coma se o discorrer da historia [...] fose o reconto glorioso de figuras destacadas, o que, nun mundo protagonizado polos homes non podía ser outra cousa que un *ranking* masculino. O concepto de superioridade, preeminencia ou excelencia é moi falocéntrico. Para ter unha mirada máis inclusiva sobre o noso pasado, ao meu xuízo, a primeira perspectiva que habería que corrixir é precisamente esta de concibir a historia do pensamento como unha sucesión de momentos estelares, de pensadores destacados, desatendendo outras formas de

pensar máis horizontais e compartidas. E se aproveitásemos a ocasión para entender o mundo máis desde a perspectiva das nosas prácticas culturais que como unha sucesión descontínua de individuos soados meditando en solitario? Contentarnos con modificar a listaxe podería mesmo levarnos a desatender a verdadeira tarefa crítica; sería algo equivalente a que entendésemos que o sufraxio feminino resolvía toda a batalla dos dereitos da muller».

INNERARITY, D.: «El género de la filosofía», en *El País* (22/12/2018).

ACTIVIDADES. Texto 4

1. Que lle achaca o autor do texto á habitual historia da filosofía? Cita as frases que xustifican a túa resposta.
2. É suficiente con «modificar a listaxe»? Que analoxía usa autor? Cal é a súa proposta?

5. A utilidade da filosofía no século XXI

17. Alianzas para lograr os obxectivos

O coñecemento, a análise, a comprensión e o estudo da filosofía desde a perspectiva da condición feminina é crucial para avanzar na igualdade de xénero.

Este primeiro achegamento á filosofía debe servir para aproximarnos a un saber que é consecuencia da actividade do noso pensar e razoar. Estas capacidades cobran aínda máis importancia cando uns entenden que vivimos no mellor dos mundos posibles e outros, en cambio, consideran que ese optimismo está de máis cando nos enfrontamos a unha serie de retos transcendentais para os seres humanos e para o planeta. Nun mundo que parece guiado exclusivamente por intereses económicos, ao galope dos avances científicos e técnicos, que función e utilidade pode ter a reflexión filosófica?

5.1. A necesidade da filosofía

A filosofía non se move no contexto das necesidades materiais. A isto responden mellor as ciencias ou, máis en concreto, as técnicas que delas se derivan. A filosofía responde a outro **tipo de necesidade**: a de comprender, expresar e analizar criticamente os problemas que se lle presentan ao ser humano. En consecuencia, a filosofía é un saber «ambicioso» pero tamén «radical», xa que tenta chegar á raíz dos problemas, tal como subliñou José Ortega y Gasset. Por iso, a filosofía parece responder a distintas necesidades humanas:

Necesidade	Lóxica	Fomentando o desenvolvemento da intelixencia lóxica e do pensamento abstracto.
	Orientadora	Pensando non só o mundo que é, senón tamén nos mundos posibles.
	Crítica	Analizando os diferentes discursos políticos, artísticos, científicos, culturais etc., para desenmascarar prexuízos que pretendan lexitimar as inxustizas.
	Autocrítica	Non aceptando como válida ningunha idea sen suficiente xustificación racional e estando sempre alerta fronte a prexuízos que se poidan filtrar mesmo nas visións filosóficas.
	Antropolóxica	Reflexionando sobre a condición definitiva do ser humano e sobre o sentido da vida.

Táboa 1.9. As necesidades da filosofía.

Investiga

Que papel pode ter a filosofía no século XXI? Investiga sobre os principais filósofos e filósofas do século XXI e descubre que temas analizan. Realiza unha procura das materias dos estudos universitarios de Filosofía para ver que temas se estudan e que campos do saber abarcan.

Poderías mencionar algúns organismos oficiais nos que traballen filósofos ou filósofas? Para completar os teus coñecementos sobre o saber filosófico, contesta estas preguntas:

1. Por que cres que a filosofía é un saber aberto?
2. Por que entendes que a filosofía é o único saber capaz de preguntarse acerca de si mesmo?
3. A filosofía trata de orientar a nosa acción segundo regras que nos din como debemos actuar. Que tipo de comportamento hai nesta afirmación, ético ou psicolóxico?

Pódeste apoiar en:
<https://bit.ly/2IYkDJ2>

5.2. As funcións da filosofía segundo a Unesco

En 2005, a Unesco elaborou unha «estratexia intersectorial sobre a filosofía» e redactouse un documento onde se lle recoñecen e se lle atribúen á filosofía unha serie de funcións.

- A filosofía é unha **«escola de liberdade»**, pois elabora instrumentos intelectuais para analizar e comprender conceptos como a xustiza, a dignidade e a liberdade. Ademais, crea capacidades para pensar con independencia, incrementa a facultade crítica para entender e cuestionar o mundo e fomenta a reflexión sobre valores e principios.
- A filosofía é unha **«escola de solidariedade humana»** e contribúe a un mellor entendemento e respecto, que son elementos fundamentais para promover un diálogo entre as civilizacións, culturas ou comunidades baseado en valores de paz e coexistencia.
- A actividade filosófica, que non exclúe a libre discusión, permítelle a cada un aprender a pensar por si mesmo, xa que se esforza en precisar as definicións exactas das nocións utilizadas, de verificar a validez dos razoamentos ou de examinar con atención os argumentos doutros.
- A filosofía responde á necesidade que teñen as persoas dun certo número de nocións filosóficas e morais mínimas. Estas nocións están destinadas a fomentar o respecto da personalidade humana, o amor á paz, o odio ao nacionalismo mesquino e ao imperio da forza bruta, a solidariedade e a entrega ao ideal da cultura.
- A filosofía é unha forma de abordar os problemas universais da vida e a existencia humanas e de inculcar unha maneira de pensar independente. Cuestións como a educación para todos, a diversidade cultural, a ética da ciencia, os dereitos humanos, o diálogo intercultural, a democracia e o diálogo entre as civilizacións necesitan contar con sólidos fundamentos filosóficos e estar dotadas de rigor analítico e conceptual.

- A educación filosófica contribúe á paz e prepara a cada un para asumir as súas responsabilidades fronte aos grandes interrogantes contemporáneos, sobre todo no ámbito da ética. Isto lógrase ao formar espíritos libres e reflexivos capaces de resistir ás diversas formas de propaganda, fanatismo, exclusión e intolerancia.
- A reflexión filosófica dentro do ensino e na vida cultural axuda á formación da cidadanía, na medida en que coa súa capacidade crítica se mellora a calidade da democracia, porque a filosofía nos convida a exercer o noso pensamento de maneira crítica, autónoma e libre no marco da tolerancia, o diálogo e o rexeitamento de actitudes e comportamentos contrarios aos dereitos das persoas. Ademais, a filosofía móstranos a riqueza da pluralidade e a utilidade de exercitar aquilo que é especificamente humano, o razoamento.

Pódense resumir en dez os problemas dos que se pode ocupar a filosofía do século XXI:

1. Atopar unha nova base para sensibilidades e valores comúns.
2. Achar unha nova base para a identificación social.
3. O problema mente-corpo.
4. Pode a liberdade sobrevivir a arremetida da ciencia?
5. Información e desinformación na era da información.
6. Propiedade intelectual na era da cultura «remix».
7. Novos modelos de toma de decisións e racionalidade colectiva.
8. Que é unha persoa?
9. Os humanos e o medio ambiente.
10. Xustiza no social.

Texto 5. A función da filosofía nos nosos días. Debate

«Nun debate que se produciu nos anos sesenta, entre dous profesores de filosofía, Manuel Sancristán e Gustavo Bueno, [...] o primeiro avogaba por unha filosofía que servise para reflexionar sobre o sentido do dereito, a medicina, o xornalismo, a política ou a bioloxía. Pois ben, a bioética xa levou a filosofía nesa dirección. E hai outras profesións que están a pedir a berros un pouco de pensamento sobre os excesos e despropósitos en que o exercicio da profesión desemboca demasiado a miúdo. Unha delas é o xornalismo e todo o que rodea o mundo da comunicación. Tan importante é salvagardar a liberdade de expresión como impedir que esa liberdade se exerza en detrimento de certos dereitos, como o das persoas á súa intimidade, e de certos valores, como o respecto á convivencia democrática. Podería referirme a unha listaxe innumerable de temas que deberían ocupar á filosofía. Acabarei cun só, que é o que nos preocupa especialmente desde o 11-S, e é como combater o fanatismo e os fundamentalismos [...]. Falar de fanatismo e de fundamentalismos non é falar só de relixións. Tamén a política se volve fundamentalista cando utiliza unhas expresións pouco matizadas para lexitimar a súa postura e descualificar a do adversario».

CAMPS, V.: *Para qué sirve la Filosofía*, en www.ulpgc.es.

ACTIVIDADES. Texto 5

1. Cales son as distintas profesións que menciona a autora? Cal sería o papel da filosofía respecto a elas? Hai algunha na que xa se estea cumprindo ese papel? Cal é?
2. Cal é a necesaria función da filosofía tras o 11-S? En que ámbitos e por que neles?

Máis datos

A Unesco instaurou o terceiro xoves do mes de novembro como Día Mundial da Filosofía. Koichiro Matsuura, entón director xeneral da institución, difundiu unha carta que termina así: «Fago votos por que este Día Mundial da Filosofía lle proporcione á comunidade internacional a oportunidade de soste un debate lúcido e esclarecedor sobre as bases da súa convivencia e os seus valores, normas, principios e ideais».

A Unesco ten como lema: «construír a paz na mente dos homes e das mulleres». Trátase dun organismo da ONU fundado en 1945 e con sede en París. Dedícase a axudar as nacións a xestionar o seu desenvolvemento mediante a preservación dos recursos naturais e culturais. A intención é que cada pobo poida modernizarse e inserirse no panorama mundial sen perder a súa identidade.

Investiga

Amplía os teus coñecementos sobre a necesidade da materia de Filosofía en bacharelato. Para iso podes ver este vídeo: <https://bit.ly/2CNIAHu>. Trata de responder a continuación as seguintes cuestións:

4. Nesta páxina alúdese a un movemento denominado «Filosofía para nenos». Cres que é posible fomentar un pensamento crítico, creativo e coidadoso en todos os nenos e nenas da nosa contorna?
5. Por que consideras que é conveniente a presenza da filosofía no bacharelato? Por que os gobernos tratan de reducir a súa presenza?
6. A Unesco anuncia un Día da Filosofía. Consideras necesaria esta iniciativa? Por que?

Texto 1

«O que nun comezo lanzou os homes á reflexión filosófica foi a admiración; ao principio, admirados polos fenómenos máis comúns; daquela, avanzando un pouco máis e expoñéndose problemas maiores tentaron explicarse os cambios da Lúa e os relativos ao Sol e ás estrelas, finalmente a formación do universo [...]. Pero quen se expón a un problema ou se admira recoñece a súa ignorancia. Por tanto, se filosofaron para fuxir da ignorancia, está claro que buscaban o saber en vista do coñecemento e non por algunha utilidade. Próbao un feito: esta disciplina comezou a buscarse cando xa existían case todas as técnicas (artes) que están relacionadas coas necesidades, o benestar ou o pracer. É, pois, evidente que non a buscamos por utilidade, senón que a consideramos a única ciencia libre, pois só a estudamos por ela mesma. Así pois, todas as ciencias son máis necesarias que esta; pero mellor, ningunha».

ARISTÓTELES: *Metafísica*, Gredos.

1. Que se entende por «filosofar» segundo Aristóteles?
2. Pode facerse filosofía sen esa «admiración» inicial? Cales son os pasos que levan á filosofía?
3. Ten utilidade a filosofía, segundo o autor? Xustifícao con palabras do propio texto. Cal é entón o seu valor respecto ás demais ciencias?

Texto 2

«A verdadeira función social da filosofía reside na crítica do establecido [...]. A meta principal desa crítica é impedir que os homes se abandonen a aquelas ideas e formas de conduta que a sociedade na súa organización actual lles dita. Os homes deben aprender a discernir a relación entre as súas accións individuais e aquilo que se logra con elas, entre as súas existenciais particulares e a vida xeral da sociedade, entre os seus proxectos diarios e as grandes ideas recoñecidas por eles».

HORKHEIMER, M.: «La función social de la filosofía» en *Teoría crítica*, Amorrortu, 1974.

1. Cal é a verdadeira función desde o punto de vista social da filosofía, segundo o autor?
2. Cal é o obxectivo desa función?
3. Que dous conceptos básicos está a confrontar o autor?

Texto 3

«Con isto quero indicar, claramente, que a filosofía non só naceu en Grecia (no tempo), nin se pode tomar como o prototipo do discurso filosófico (polo seu contido). De alí o erro de moitos que [...] tenden a tomar a filosofía grega como a definición propia da filosofía en canto tal. Isto é confundir a parte co todo: un caso particular non inclúe a definición universal, o que non impide que se indique que a filosofía

grega foi un exemplo no seu tipo entre as filosofías producidas pola humanidade, e que lle tocou historicamente continuar nas filosofías do Imperio romano, que pola súa banda abriu un horizonte cultural á chamada Idade Media europeolatino-xermánica, que ao final culminará na tradición da filosofía europea que fundamentará o fenómeno da Modernidade desde a invasión de América, a instalación do colonialismo e do capitalismo, e que, pola Revolución industrial desde finais do século XVIII (hai só dous séculos), chegará a converterse na civilización central e dominadora do sistema-mundo ata o comezo do século XXI. Isto produce un fenómeno de ocultación e distorsión na interpretación da historia (que denomino heleno- e eurocentrismo) o cal impedirá ter unha visión mundial do que realmente aconteceu na historia da filosofía».

DUSSEL, E.: «El siglo XXI: nueva edad en la historia de la filosofía en tanto diálogo mundial entre tradiciones filosóficas», *Signos Filosóficos*, vol. XII, n.º 23, 2010.

1. Como xustifica E. Dussel a filosofía na Idade Media?
2. De que modo explica o autor a filosofía do século XXI?

Texto 4

«Lipman criticou o feito de frear o impulso da infancia para cuestionar o mundo e os seus supostos. E é que afirma que esa capacidade filosófica de preguntar o porqué das cousas se frustra e se atrofia, converténdose ou ben en adolescentes egoístas, problemáticos e desinteresados por todo aquilo que non sexa o seu propio interese e a súa propia “realidade” ou ben en adolescentes pasivos e apáticos, que aceptan a realidade tal e como llela presentan, sen preguntarse polos seus fundamentos nin pola súa verdade ou coherencia».

Revista para la Educación, n.º 8 (maio de 2010), Federación de Enseñanza CC. OO. de Andalucía.

1. Cal é a queixa de Lipman?
2. Cales son as consecuencias, segundo Lipman, de frear o impulso filosófico da infancia?
3. E ti que cres: poden filosofar os nenos e as nenas? Ofrece argumentos que apoien a túa opinión.

Texto 5

«A filosofía, unha escola da liberdade. A filosofía —posto que esa é a súa substancia e todo o seu propósito— incita e convida a un cuestionamento aberto. Permite liberar e ofrecerlles saídas aos novos espíritos, chamados a ser os pensadores e os actores dun mañá que está máis próximo do que se cre. Unha análise da situación actual con “vistas cara ao futuro”, precisamente porque unha análise do ensino da filosofía, hoxe en día, só ten sentido se traza perspectivas de acción para o futuro.

«A filosofía atopa no seu ensino o ámbito onde pode desempeñar un papel á vez esencial e, sen dúbida, arriscado. Esencial, na medida en que o ensino da filosofía segue sendo un dos elementos clave da formación para vulgar, criticar, cuestionar e discernir. Arriscado, posto que a ensinanza, se se toman en conta as mutacións dunha actualidade cada día máis rica en historia e en espiritualidade, non se pode pretender atar todos os cabos do que pode denominarse “unha aceleración do tempo”: tempo político, tempo espiritual, tempo social e, por tanto, tempo educativo e pedagóxico».

UNESCO, «La filosofía, una escuela de libertad...».

1. Por que a filosofía é unha escola de liberdade?
2. Explica como desempeña a filosofía un papel esencial.
3. A filosofía desempeña un papel arriscado? Explica.

Texto 6

«Todos os homes e todas as mulleres son filósofos, ou, polo menos, manteñen certas ideas que constitúen prexuízos filosóficos. A maior parte destas teorías son prexuízos que inconscientemente dan por sentados ou que absorberon do seu ambiente intelectual ou da tradición. O feito de resultar teorías acrícticas [...] non impide que teñan unha grande importancia para as accións prácticas da xente e para a súa vida enteira. Unha xustificación da filosofía profesional reside no feito de que os homes necesitan que haxa quen examine criticamente estas estendidas e influentes teorías. Este é o inseguro punto de partida de toda ciencia e de toda filosofía. Ambas deben partir das dúbidas e a miúdo perniciosas concepcións do sentido común acríctico. O seu obxectivo é o sentido común crítico e ilustrado: unha concepción máis próxima á verdade e cunha influencia menos perniciosa sobre a vida humana».

POPPER, K.: «Cómo veo la filosofía», en VV. AA.,
La lechuza de Minerva. ¿Qué es la filosofía?,
Cátedra, 1979.

1. Que dous tipos de filósofos existen?
2. Cales son a función e o obxectivo da filosofía profesional?

Texto 7

«O que discorre con poucas ideas é facilmente asoballado por unha; do cal resultan deformidades intelectuais semellantes ás do corpo que ten unha parte excesivamente desenvolvida e o resto escualido e raquíctico. No individuo, dicir dominado por unha idea fixa equivale a dicir trastornado; o mesmo acontece nas colectividades cando o equilibrio intelectual non pode establecerse por falta dos medios necesarios para formalo».

ARENAL, C.: *La instrucción del obrero*,
en <https://bit.ly/2pU4XxJ>.

1. Cal é a idea fundamental do texto?
2. Que analoxía usa? Explica.

Enredos filosóficos

«Imaxinamos a Sócrates como pensador, sabio ou filósofo da antiga Grecia. A súa imaxe podería ser a do pensador de Rodin ou a dun ancián con barba branca [...]. Algúns lembrarán que Sócrates tiña unha esposa ou unha amante chamada Xantipa [...].

«Que é o amor? [...] Un grupo de homes reclinados en diváns contemplan a Sócrates mentres fala e escóitano arroubados. [...] Sócrates fala con repousada seguridade e a súa presenza ten un poder hipnótico: “O único do que de verdade sei algo é do amor”, di.

«Parece que fala en serio. Os seus oíntes saben, non obstante, que é un mestre da ironía [...]. Sócrates explica que se trata do relato dunha conversación que mantivo tempo atrás [...] cunha muller sabia chamada Diótima [...].

«Ao terminar Sócrates o seu discurso [...] oíuse un forte golpe na porta e a voz de Alcibíades que resoaba no patio. Estaba completamente ebrio [...]. A congregación recíbeo cun clamor, pedíndolle que entre e se una a eles [...].

«A relación entre Sócrates e Alcibíades está tan ben documentada que pouca xente prestou atención ao que suxire: que Sócrates tivo que ter contacto co propio Pericles [...]. A súa relación debeu cimentar, seguramente, cun factor engadido: o coñecemento e o apoio da tamén influente parella de Pericles, Aspasia, que estaba emparentada con Alcibíades polo matrimonio da súa irmá co avó del [...].

«Unha das mulleres máis sorprendentes, elocuentes e controvertidas da súa era, quizá a máis extraordinaria de toda a Antigüidade clásica, Aspasia, tiña só vinte anos cando foi en barco ata Atenas coa súa irmá e o seu cuñado, Alcibíades o Vello, ao redor do 450 a. C. [...]

«No 450 a. C., Sócrates estaba a piques de cumprir vinte anos. Como amigo e discípulo de Arquélao, xa sería ben coñecido polos integrantes do círculo de Pericles, como Anaxágoras. [...]

«Non se nos dixo se Sócrates coñeceu a Aspasia e iniciou unha relación con ela nos anos transcorridos entre a chegada dela a Atenas e a súa voda con Pericles: non hai dúbida de que nestes anos se coñeceron... Eran almas xemelgas: intelixentes, elocuentes, persuasivos, figuras controvertidas e pouco usuais na súa contorna social [...].

Puido namorar Sócrates da extraordinaria Aspasia e darse conta de que [...]?».

D'ANGOUR, A.: *Sócrates enamorado*.
Cómo se hace un filósofo, Ariel, 2020.

1. Nestes fragmentos aparecen varios personaxes relacionados con Sócrates namorado. Investiga o tipo de relación que mantivo o filósofo con cada un deles. Busca información sobre a vida amorosa na Grecia clásica; cres que sería posible na sociedade actual?

Preguntas finais

A orixe e a definición da filosofía

1. Cal é o significado etimolóxico de «filosofía»?
2. Cal é a raíz psicolóxica do filosofar?
3. Cales son as orixes históricas da filosofía?
4. Explica as diferenzas entre o mito e o logos.
5. Escolee tres características do saber filosófico e explícaa.
6. Indica cinco concepcións da filosofía.

As ferramentas do saber filosófico

7. Cales son as ferramentas da filosofía?

A filosofía desde o punto de vista social

8. Elabora un cadro coas tres ondas do feminismo.
9. Indica os obxectivos de Lipman na súa filosofía para nenos.

A historia da filosofía en catro páxinas

10. Cales poden ser considerados o primeiro filósofo e a primeira filósofa?
11. Elabora un cadro cos presocráticos e os seus *arkhé*.
12. Cales son os temas de disputa filosófica no século v a. C., as distintas posturas e os seus representantes?
13. Que dúas posturas filosóficas se enfrontan no século iv a. C.? Explica cales son os seus puntos de vista.
14. Quen son os seus representantes e que defende cada un? Apunta as catro escolas filosóficas predominantes no período helenístico, as súas propostas e os seus autores e autoras.
15. Quen son os máximos representantes do neoplatonismo?
16. A filosofía medieval divídese en dous grandes períodos. Cales son, e quen son os seus representantes?
17. Cal é a filósofa máis importante da Idade Media?
18. Cal é a preocupación básica do racionalismo e do empirismo? Cal é a súa diferenza principal? Quen son os seus representantes?
19. Cal é o propósito da filosofía kantiana?
20. Quen son as filósofas máis importantes da filosofía moderna e cal é a súa reivindicación común?
21. Elabora un cadro cos movementos filosóficos da época contemporánea, indicando os autores e as autoras e a súa preocupación básica.

A utilidade da filosofía no século xxi

22. Cales son as necesidades humanas ás que responde a filosofía?
Cita cinco funcións da filosofía segundo a Unesco.

Disertación e debate

O tema sobre o que ides disertar e debater é a conveniencia ou non de estudar filosofía no bacharelato.

Toda a clase debeades informaros sobre o tema e formar a vosa propia opinión.

Xa sabedes, de forma razoada; isto é, con argumentos cos que poderedes defender a vosa postura e combater —de modo dialéctico— as opinións contrarias.

Unha vez formada, e cando teñades unha opinión común, elaborade a vosa propia e breve disertación. Lembrae as partes que debe presentar este tipo de exercicio filosófico. Un par de páxinas pode ser suficiente.

Formade dous equipos con catro membros cada un: un equipo defenderá a conveniencia da filosofía; o outro, considerará que non é pertinente ese estudo no bacharelato.

Cada membro do equipo terá unha función:

- A primeira persoa fará unha presentación da súa postura.
- A segunda persoa exporá as razóns e os argumentos do grupo.
- A terceira refutará as razóns do equipo contrario.
- E, por último, a cuarta persoa elaborará a conclusión.

Botarase a sortes que grupo empeza. Cada intervención non pode exceder dun minuto. Despois da intervención inicial das catro persoas do grupo, calquera dos seus membros poderá pedir a palabra.

Haberá un moderador ou unha moderadora para medir os tempos e dar quendas de palabra.

Tras quince minutos de debate, poderá pedir a palabra calquera membro do público (o resto da clase), para solicitar algunha aclaración ou realizar algunha pregunta ou suxestión para calquera dos dous grupos.

Dez minutos antes de acabar a clase, quen modere o debate dará voz á persoa escollida como portavoz de cada grupo (a que interveu en cuarto lugar) para que presente as súas conclusións finais.

Ao final do debate farase unha dobre sondaxe:

1. Quen está a favor ou en contra da filosofía nos plans de estudos?
2. Quen credes que merece gañar o debate?

Anécdotas filosóficas

«Se habemos de facer caso das lendas, a vida de Pitágoras debeu ser en grao sumo apaixonante. Viaxou a Exipto e Babilonia [...] e finalmente estableceuse en Crotona [...]. Alí fundou unha seita, a dos pitagóricos, que lle rendía culto como fillo de Apolo. A seita cultivaba o estudo das matemáticas e rexíase pola práctica rigorosa de certas regras, entre as que figuraban algunhas máis ben extravagantes, como a de non comer fabas, a de non ouriñar de face ao sol ou a de non deixar na cama a pegada do corpo ao levantarse. Tivo fama de adiviño e de utilizar para as súas predicións o poder dos números, pois, segundo el, os números son o principio de onde xorden todas as cousas.

«El e os seus seguidores, os pitagóricos, defendían a teoría da transmigración das almas, segundo a cal, cando o noso corpo morre, a alma se encarna noutro corpo [...]. Só cando a alma conseguiu purificarse cesa a cadea de transmigracións e pode volver morar no mundo celeste.

«Pois ben, un antigo chiste que conta Leonardo da Vinci nos seus *Cadernos de notas* ten como protagonista un pitagórico:

«Dous homes discutían entre si. O primeiro quería probar, baseándose na autoridade de Pitágoras, que estivera no mundo nunha ocasión anterior. O segundo non lle deixaba terminar a súa argumentación. Entón o primeiro díxolle ao segundo:

»—A proba de que eu vivín outra vida antes desta é que lembro que nela ti eras un muiñeiro.

«O outro, molesto por estas palabras, asentiu e dixo:

»—Si, levas razón, porque agora eu tamén lembro que ti eras o burro que me levaba a fariña para moer».

GONZÁLEZ CALERO, P.: *Filosofía para bufones*, Ariel, 2007.

Análise audiovisual: película

After the dark (The Philosophers).

Director: John Huddles.

Estados Unidos, 2013.

En lacarta, un grupo de estudantes enfróntanse á última sesión das súas clases de filosofía. O profesor deseñou para ese final do curso unha complicada e perversa avaliación. En plena apocalipse nuclear, só dez dos vinte alumnos e alumnas (vinte e un, contando co profesor) poderán acceder ao búnker que lles garantirá sobrevivir. Que farán para salvar o pelexo?

1. Que exercicios filosóficos lembran nos primeiros minutos de clase?
2. Por que fracasan os dous primeiros experimentos?
3. Se tivéssemos que elixir dez profesións para salvar a especie humana, cales elixirías? Explica as túas razóns.

TRABALLO DE INVESTIGACIÓN

Ao longo desta primeira unidade, xa puxeches a proba algunha das ferramentas que usan os filósofos e as filósofas. A medida que leas os textos e contestes as cuestións expostas, practicarás e desenvolverás a túa capacidade de comprensión e análise de textos.

Nesta sección traballaremos outras habilidades. Neste caso, a proposta é realizar unha investigación respecto a algún autor ou autora ao longo da historia da filosofía.

Extensión? Oito ou dez páxinas, aproximadamente.

Lembra que un traballo de investigación debe estar dirixido fundamentalmente a xerar coñecemento e guiado pola intención de buscar a verdade. Para iso, hai que recorrer a fontes de información fiables e recoller a información de modo rigoroso.

Para un entendemento correcto e global da persoa elixida, procura completar este esquema:

- Contexto histórico, cultural e filosófico.
- Datos biográficos. Podes incorporar algunha anécdota para darlle maior atractivo ao teu traballo.
- Obras máis relevantes e breve explicación da súa intención ou contido.
- Claves fundamentais do seu pensamento.
- Influencia posterior.

Ten presente que non se trata simplemente de «copiar e pegar» información. Evidentemente, debes recompilar datos (non só dunha fonte, senón que de cantas máis, mellor) e, a partir de aí, redactar.

Para escribir correctamente, lembra que hai que estruturar ben o contido que plasmarás, que debes coidar o vocabulario, os signos de puntuación, a ortografía e a sintaxe. Busca sempre o rigor e aspira á recreación literaria.

Por último, lembra tamén (é moi importante!) que na elaboración do traballo debes tratar con respecto as fontes que empreguedes. Iso quere dicir que debes distinguir entre a paráfrase do texto e a cita textual e, sempre, sempre, introducir ao final do traballo a bibliografía consultada.

NOTA FINAL: No suposto caso de que che atraia máis calquera contido relacionado coa filosofía desde a perspectiva social, adiante! Lembra os temas: a condición de muller ao longo da historia da filosofía; a filosofía e a infancia; filosofía e etnocentrismo. Neste caso, o esquema debe responder ao modelo de «introdución, desenvolvemento e conclusión».

Ánimo e bo traballo!

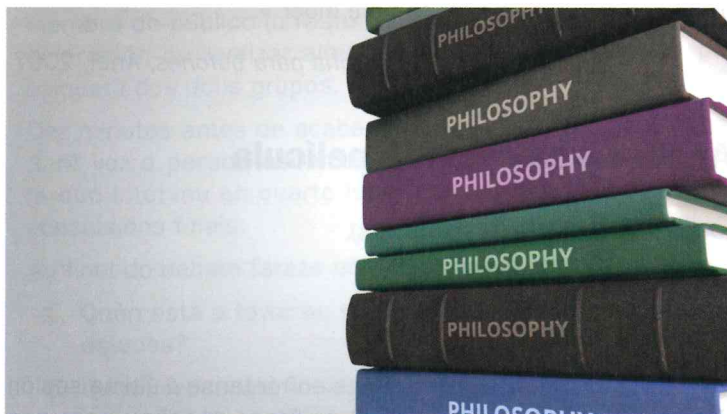
Test de repaso

1. Nos mitos interveñen:
a) a razón; b) a imaxinación e a razón; c) a imaxinación e as crenzas.
2. A función da filosofía é:
a) imaxinativa; b) crítica; c) crítica e autocrítica.
3. Na Idade Media, o pensamento foi:
a) cristián; b) cristián e árabe; c) cristián, árabe e xudeu.
4. Na Idade Moderna reflexiónase sobre:
a) a natureza; b) o coñecemento; c) a felicidade.
5. Na Idade Contemporánea reflexiónase sobre:
a) Deus; b) a natureza das cousas; c) a vida, a existencia, a sociedade ou a persoa.
6. Segundo a Unesco, a filosofía é unha escola de:
a) liberdade e solidariedade; b) razoamento; c) reflexión.
7. O saber filosófico é un saber:
a) propio do sentido común; b) que busca as causas últimas da realidade; c) que busca as causas inmediatas das cousas.
8. A metafísica estuda o concepto de:
a) o ben; b) a beleza; c) a realidade.
9. A explicación filosófica recorre a:
a) os argumentos; b) a tradición; c) a autoridade.
10. Na filosofía moderna existe unha destas correntes:
a) a Ilustración; b) o empirismo; c) o marxismo.
11. Os primeiros filósofos rexeitan:
a) a orde; b) a razón; c) o caos.
12. No século VI a. C. xa hai mulleres que destacan pola súa maneira de pensar. Quen é desta época?
a) Hipatia; b) Olympe de Gouges; c) Temistoclea de Delfos.
13. A pensadora Mary Wollstonecraft é unha filósofa:
a) medieval; b) moderna; c) grega.
14. A filosofía:
a) non ten relación con ningún outro saber humano; b) ten relación con outros saberes e actividades humanas; c) só ten relación coas ciencias.
15. Nun diálogo filosófico debemos buscar:
a) convencer custe o que custe; b) a verdade en común; c) ter razón.
16. Hiparquia é unha pensadora que se integra dentro da filosofía helenística; pero en que escola?
a) estoica; b) epicúrea; c) cínica.

RESUMO EN PREGUNTAS

Vocabulario

1. Define *antropomórfico*, *animista*, *indeterminado*, *máxico*, *acrítico*, *dogmático*.
As anteriores son as características do saber mítico. Define, agora ti, que é un mito. Escribe unha oración con sentido con cada un deses termos.
2. Copia as palabras que definen as características da filosofía. Escribe á beira de cada unha delas o seu antónimo.
3. Tendo en conta a definición de cada área da filosofía, escribe dúas preguntas que se poidan incluír dentro de cada unha desas áreas.
4. Explica o dobre sentido da palabra «xerme» aplicado á relación entre filosofía e ciencia.
5. Busca a definición de *argumento*, *opinión*, *análise crítica*, *comentario*, *refutación*, *disertación* e *ensaio*.
6. Escribe a diferenza entre comprensión e interpretación.
7. Establece a diferenza entre diálogo, diálogo argumentativo e situación ideal de diálogo.
8. Explica a diferenza entre investigación e disertación.
9. Define os seguintes termos sociolóxicos: *androcentrismo*, *etnocentrismo*, *multiculturalismo*.
10. Apunta os distintos movementos filosóficos da filosofía moderna e contemporánea. Acude a un dicionario filosófico e escribe as súas definicións básicas en non máis de catro liñas.

1. Señala cinco ideas que teñas claras e que che parezan fundamentais nesta unidade.
2. Redacta dúas preguntas sobre aspectos que non che quedaron claros.
3. Escribe dous aspectos sobre os que che gustaría profundar nesta unidade.

Proxecto: Documental videográfico

NEMO: Ti podes dicir o que queiras, pero a min iso da filosofía paréceme unha solemne bobada.

ALBA: Pois en cambio a min interésame, xa ves. Creo que pode ser... alucinante.

NEMO: Vaia, «alucinante»! Ou sexa, [...]: unha bobada.

ALBA: Un momentíño, eh?, sen empuxar. O que quero dicir é que me gusta porque... porque...

NEMO: Por que, se pode saberse? [...]

ALBA: Pois porque así de momento... para empezar... parece que non serve para nada.

NEMO: Vaia mérito! Que estupendo, non servir para nada, figúrate! Alucinante!

ALBA: Es idiota.

NEMO: Non, que vou ser!: son alucinante!

ALBA: Pois se cadra... Vamos ver: ti, para que serves?

NEMO: Servir? Vaia, que te cres, non son un aparello nin unha ferramenta. As persoas non servimos para nada, facemos o que queremos.

ALBA: Menos os escravos...

NEMO: Eu non son escravo, oe! E creo que xa non hai escravos en ningures, para que o saibas. Hai séculos deixou de haber escravos... afortunadamente.

ALBA: Se ti o dis... Pero explícame unha cousa: que ten de malo ser escravo?

NEMO: Veña xa, non o preguntarás en serio! Todo o mundo sabe que os escravos teñen que facer o que lles mandan, non son libres, están obrigados a servir a...

ALBA: Ah, de modo que os escravos si que serven para algo.

NEMO: Queres learme, verdade? Claro que serven, serven para cortar leña, ou para facer a comida, ou para arrastrar pedras, pero fano para outros, por obediencia. Non son libres!

ALBA: Claro, as persoas libres non serven, verdade? Nótase que son libres porque non están obrigadas a servir... para nada.

NEMO: Vaia, espera, as persoas libres tamén serven... pero serven porque queren... Ou sexa, que non serven como os escravos... Serven sen que lles manden, por gusto... En fin, que é completamente diferente.

ALBA: Ou sexa, que os que son libres só serven se lles apetece, e se non queren, non serven. Ou sexa, que son libres de servir ou non servir. É iso?

NEMO: Pois claro, é fácil de entender.

ALBA: Entón aclárame o da filosofía. Por que todas as preguntas que nos facemos teñen que servir obrigatoriamente para algo, coma se fosen escravos? Por que non pode haber preguntas libres, como a ti che gusta, ou sexa, preguntas que sirvan só se queren pero tamén que non sirvan para nada se non lles apetece ou prefiren non servir?

NEMO: Preguntas que non serven para nada!

ALBA: Coma ti, coma min, coma as persoas libres... Preguntas que se nos parecen.

NEMO: E esas preguntas serán... filosóficas?

ALBA: Iso creo eu [...]

NEMO: Pois ben, visto así... empeza a interesarme a cousa. Claro, esas preguntas non serven para nada porque non se refiren ao que necesitamos senón ao que somos, non?

ALBA: Xa o vas collendo.

SAVATER, F.: *Historia de la Filosofía sin temor ni temblor*, Espasa, 2011.

Este diálogo será o voso punto de partida. Nel, Alba acaba convencendo a Nemo do interese que pode ter «iso da filosofía». Temos que buscar resposta a esa cuestión: **cal é a utilidade da filosofía?**

Para cumprir co obxectivo, elaboraredes un **documental videográfico** duns sete minutos de duración. Ides necesitar:

- **Guión —e guionista(s)—.** A trama deberá presentar as crenzas erróneas sobre a actividade filosófica e, a continuación, expoñer os argumentos que avalan a súa necesidade.
- **Narrador/a.** Unha voz en *off* que expón o asunto e ofrece de cando en vez os cambios de perspectiva que o guión esixe.
- **Personaxes.** Representarán as diversas opinións sobre o tema, expoñendo os distintos argumentos.

- **Localizacións.** Pensade nos distintos lugares que vos parezan interesantes como decorado da acción.
- **Música.** Sempre. A música recrea e potencia a historia.
- **Cámara.** Mellor unha cámara de gravación, pero os teléfonos móbiles poden bastar. Pensade o número de persoas encargadas de gravar.
- **Montaxe.** Esta é a tarefa máis ardua, pensada para os «milmañas» do Video Maker.
- **Director/a.** Non se trata de mandar, senón de prever, organizar, coordinar e estar pendente da evolución da tarefa.

NOTA FINAL: Para os que teñades vocación máis artística, outro interesante tema de desenvolvemento cinematográfico é o relato dalgún mito da antiga Grecia... ou de calquera outro lugar.

2 Que é o ser humano?

Escoita o podcast: *Sobre la cuestión del sentido de la vida*, en <https://bit.ly/3sDY9FR>

«—Pero eu creo, como Cris, que eu teño que estar aquí para algo. Que todo isto ten algún sentido. O de Filosofía di que todo ten que ter algunha explicación lóxica.

»—E cal? Explícamas, anda.

»—Carafio, estades pampas as dúas. Vamos, non me podo crer que esteades a ter esta conversación; que non...».

Exercita a túa mente

Despois de escoitar o podcast ou ler o texto, alguén da clase continuará o diálogo. A seguinte persoa debe responder á cuestión («E cal?»), comezando a súa intervención coa palabra «afortunadamente». A súa compañeira ou compañeiro responderá, nesta ocasión, empezando por «desafortunadamente». A súa intervención será respondida de novo con «afortunadamente», e así sucesivamente ata que toda a clase interveña.

Sumario

1. Quen se fai preguntas filosóficas?
2. Existe a natureza humana?
3. Somos bioloxía ou cultura?
4. O estudo da mente humana
5. A visión filosófica do ser humano ao longo da historia
6. O ser humano na filosofía actual

«Así pois, o home é un “ser carencial” organicamente (Herder), non apto para vivir en ningún ambiente natural, de modo que debe empezar por fabricarse unha segunda natureza, un mundo substitutivo elaborado e adaptado artificialmente que compense o seu deficiente equipamento orgánico. Isto é o que fai onde queira que o vemos. Vive, como quen di, nunha natureza artificialmente convertida por el en inofensiva, manexable e útil á súa vida, que é xustamente a esfera cultural. Tamén se pode dicir que el se ve bioloxicamente obrigado a dominar a natureza».

GEHLEN, A.: *Antropología filosófica*, Paidós, 1993.

Que cres que significa que o ser humano é un ser carencial que se ve obrigado a inventar unha segunda natureza?

Sabes como xurdiu a nosa especie?
 Cres que poderías definierte como «animal humano»?
 Que pensas que te diferencia e te define como persoa?
 Necesitas darlle un significado á túa existencia?

1. Quen se fai preguntas filosóficas?

As preguntas filosóficas son radicais; buscan a explicación última da realidade. Esta forma de preguntar ten que ver coa esencia da filosofía, que tenta coñecer aspectos do que existe que non se mostran claramente a quen os interpela.

Un dos problemas fundamentais da filosofía foi e segue sendo «o **problema do ser humano**». Ese problema consiste basicamente en establecer se a especie humana conta ou non con algunha **propiedade exclusiva** que a distinga do resto das especies animais e se cumpre algunha **función especial** no mundo.

Non se trata dunha inquietude recente, senón máis ben dunha preocupación antiga e constante para a filosofía. Con todo, a pesar das notables diferenzas entre autores e épocas, pódense trazar certas liñas de continuidade nese proceso de procura teórica sobre o ser.

1.1. A orixe da pregunta polo ser humano

Os enterramentos neandertais demostran que os humanos xa posuían entón unha clara autoconciencia e preocupación espiritual.

Actualmente atribúenselles as primeiras pinturas e, por tanto, crese que xa terían capacidade simbólica ou de representación mental da realidade e da súa experiencia vital. As primeiras representacións antropomórficas da arte rupestre tamén indican unha certa conciencia da condición da vida humana.

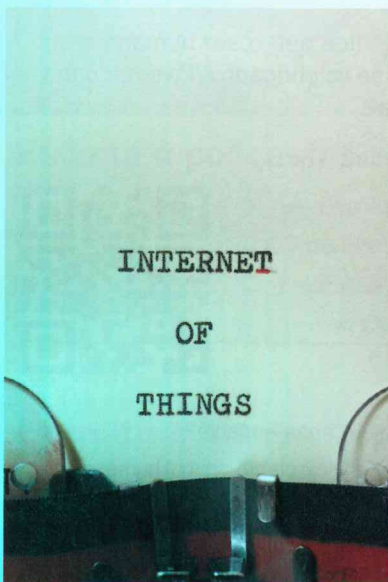
Da mesma forma, nos mitos das distintas culturas reflíctense as súas propias formas de entender o humano. A cultura chinesa, centrada no estudo dos sentimentos humanos, desenvolve unha exquisita e profunda sabedoría moral.

Coa filosofía grega iníciase un longo proceso de reflexión sobre o sentido e significación do ser humano. Xa no **século VI a. C.**, podemos atopar escintileos desa preocupación, tanto dende un punto de vista teórico como práctico.

En contexto

Contornas de desenvolvemento da humanidade

Javier Echeverría distingue tres tipos de contornas nas que se desenvolveu a humanidade: a primeira, a natureza, dominio das sensacións nadas dos sentidos; a segunda, a polis, dominio do libro; a terceira, a contorna telemática, novo espazo social creado grazas ás novas tecnoloxías da información e das telecomunicacións.

Enfoque teórico	Destaca a extraordinaria intuición acerca da evolución das especies ofrecida por Anaximandro.	
Enfoque práctico	Deben lembrarse os versos áureos de Pitágoras e algúns dos aforismos de Heráclito, quen, ao final da súa vida, declarou «Busqueime a min mesmo». No entanto, considérase que ese inicio teórico sucede no século V a. C. , no chamado período antropolóxico, e está marcado por dúas consideracións:	O intento de Sócrates por definir de modo obxectivo o humano e algunhas das súas preocupacións, como «o bo» ou «o xusto».
		A posición subxectivista dos sofistas , en especial de Protágoras, para quen «o home é a medida de todas as cousas» (<i>homo mensura omnia</i>).

Táboa 2.1. Enfoques sobre a concepción humana na filosofía grega anterior a Platón.

A pesar desas diferenzas, tanto Sócrates como os sofistas recoñecen a relevancia de definir o ser humano. Cabe apuntar que ese interese teórico por definir a natureza humana procede dunha motivación profundamente persoal: **o desexo de autocoñecerse**. Esta autognose é, sen dúbida, o motor de calquera especulación ou de calquera intento de explicación antropolóxica.

Esa raíz de interese persoal permaneceu ao longo de toda a historia da filosofía: dende o «coñécete a ti mesmo» do oráculo de Delfos ata as actuais teorías xenéticas e biopsicolóxicas.

En definitiva, a constante preocupación por definir o humano sempre respondeu a dúas cuestións: en primeiro lugar, a unha actitude meramente teórica e obxectiva; e, en segundo lugar, a unha inquietude eminentemente práctica e subxectiva.

1.2. O desenvolvemento da pregunta polo ser humano

A reflexión filosófica sobre «o problema do home» construíuse ao longo da historia a partir de cinco tradicións culturais distintas:

Tradición oriental	As relixións orientais desenvolven unha visión dualista do ser humano . Este sería un ser transcendente que se caracteriza por contar cun elemento natural, o seu corpo, e un elemento sobrenatural, a alma inmortal, que o distingue esencialmente do resto da natureza. Ese dualismo influiría en Pitágoras e en Platón, e instalárase no acervo intelectual de Occidente.
Tradición grega	Os gregos apuntaron a idea dun ser humano que se diferencia do resto de animais pola súa condición racional, polo seu logos . Tamén destaca o seu carácter naturalmente social, forxado a través da linguaxe. Emerxe, ademais, unha perspectiva que tenta estudar o ser humano dende a investigación científica, como un obxecto máis da natureza. Esta tendencia despuntará no Renacemento e aflorará con todo o seu esplendor a partir da Ilustración.
Tradición xudeocristiá	Para esta tradición, o ser humano é unha criatura de Deus, subordinado á divindade, da cal está feito a «imaxe e semellanza»; pero, ao mesmo tempo, establece unha relación persoal coa transcendencia. Xunto coa tradición oriental, xerará o marco de referencia do pensamento da Idade Media.
Tradición humanista	Nada no Renacemento, recoñece a natural e universal dignidade do home. Supera así o teocentrismo medieval, pero o ser humano considerárase o centro do universo e superior aos demais seres polo feito de posuír capacidade racional. Isto supón unha visión que nos enfronta a eles e mostra a natureza como algo alleo e hostil que é preciso dominar, negando que somos unha parte máis dos ecosistemas do planeta e, como todos os demais seres vivos, precisamos deles para existir. Desenvólvese sobre todo a partir do século xv e tenta ofrecer unha resposta máis ampla que a explicación científica ao «misterio» do ser humano. Busca a construción dunha sociedade democrática e ética baseada en valores altruístas, na que o ser humano pode darlle sentido e forma á súa vida, xa que, grazas á súa capacidade racional, é libre e responsable.
Tradición positivista	A partir das críticas ás perspectivas tradicionais e dos avances científicos dos séculos XVIII e XIX, obsérvase o ser humano como un ser que debe explicarse dende un punto de vista exclusivamente científico. Ademais, debemos ter presente que a filosofía antiga estivo centrada en torno ao concepto de ser; a medieval preocupouse polo concepto de Deus; a filosofía moderna fixo fincapé no concepto do coñecemento, e a filosofía contemporánea é o reino da preocupación antropolóxica.

Táboa 2.2. A reflexión sobre o ser humano ao longo da historia.

Texto 1. A dúbida e a súa utilidade para o coñecemento

«Se se lle pregunta a un europeo culto o que pensa ao oír a palabra *home*, seguramente empezarán a rivalizar na súa cabeza tres círculos de ideas totalmente inconciliables entre si. Primeiro, o círculo de ideas da tradición xudeocristiá: Adán e Eva, a creación, o paraíso, a caída. Segundo, o círculo de ideas da antigüidade clásica: o home é home porque posúe a “razón” ou *logos*, onde *logos* significa tanto a palabra como a facultade de pensar o que son as cousas. O terceiro círculo de ideas é o círculo das ideas forxadas pola ciencia moderna da natureza e da psicoloxía xenética, e que se fixeron tradicionais tamén hai moito tempo; segundo estas ideas, o home sería un produto final e tardío da evolución do planeta Terra, un ser que só se distinguiría dos seus predecesores no reino animal polo grao de complexidade con que se combinaron nel enerxía e facultades que en si xa existen na natureza infrahumana. Estes tres círculos carecen entre si de toda unidade.

«Posuímos, pois, unha antropoloxía científica, outra filosófica e outra teolóxica, que non se preocupan unha da outra. Pero non posuímos unha idea unitaria do home».

SCHULER, M.: *El puesto del hombre en el cosmos*, Losada, 1978.

Investiga

Para introducirse no coñecemento do filósofo do cal se conserva o fragmento textual máis antigo, podemos acudir a:

<https://bit.ly/3vHEnew>

1. De que cres que fala este críptico fragmento?
2. A que se refire cando fala da xustiza?

13. Acción climática

Adoptar medidas urxentes para combater o cambio climático e os seus efectos.

1. Cres que podería existir relación entre o antropocentrismo e o cambio climático?

ACTIVIDADES. Texto 1

1. Contesta estas preguntas:

- a) Cales son os círculos de tradición cultural aos que fai referencia o autor?
- b) Cales son as definicións básicas sobre o ser humano dende cada tradición?
- c) Que relación gardan eses tres círculos entre si? Que consecuencia se deriva desa relación?

2. Que tradicións culturais das que aparecen na unidade non se citan no texto?

2. Existe a natureza humana?

E agora ti

Nesta ligazón podes ver información sobre a obra de arte máis antiga que coñecemos:

<https://bit.ly/3ISF0FO>

1. Cres que estas primeiras obras de arte conteñen algún elemento que se poida identificar como humano? Se é así, cales son?
2. Escolle algunha obra de arte que, ao teu xuízo, exprese o esencial do ser humano. Desenvolve por escrito os motivos ou razóns da túa elección.

O debate sobre se existe unha natureza común a todos os seres humanos, unha esencia que defina o noso modo de pensar, sentir ou actuar, foi fundamental na historia da filosofía. A discusión céntrase en se somos o que ditán os nosos xenes ou máis ben o resultado da cultura e o ambiente. Por iso, na actualidade esta discusión estendeuse á bioloxía, a neurociencia, a psicoloxía, a biotecnoloxía e outras ciencias sociais.

2.1. Somos natureza

Dende esta perspectiva, o ser humano, do mesmo xeito que calquera outro ser animado, é un sistema vivo e, como tal, un composto orgánico e químico de materia que se organiza a si mesmo para reproducirse e actuar. Todo iso é posible grazas á información xenética que está acumulada nas células de todo ser vivo. Parte da filosofía e a bioloxía actual aposta por este modo de entender o ser humano: estamos determinados polos xenes. Isto é o que defenden o evolucionismo, a etoloxía e a sociobioloxía.

Evolucionismo	Darwin explica que a nosa natureza é o resultado dun proceso de evolución biolóxica . Por tanto, o noso modo de ser e a nosa maneira de comportarnos tamén o son, posto que, do mesmo xeito que a calquera outro animal, a natureza nos dita como proceder. Cunha dotación xenética diferente, evolucionaríamos de forma distinta ou quizá nin sequer existiríamos.
Etoloxía	Esta ciencia estuda o comportamento dos animais no seu medio natural. Como animais que somos, os seres humanos podemos aprender e en parte decidir como comportarnos, pero non podemos evitar a nosa natureza instintiva , que se basea na información que portan os nosos xenes. Para os primeiros etólogos, ante o comportamento deliberadamente malvado do ser humano, que é libre, o instinto era menos prexudicial.
Sociobioloxía	A partir do estudo do comportamento de insectos sociais como as abellas ou as formigas, a sociobioloxía tenta aplicarlle ao ser humano as conclusións das súas observacións sobre a <i>tabula rasa</i> . Pola contra, esta ciencia defende que existe unha predisposición a comportarnos de maneira instintiva ante un problema habitual no noso medio natural. Isto é así porque o ser humano conta con estratexias que, ao longo da evolución, se van almacenando nos xenes que dirixen a nosa conduta, que é o resultado da interacción entre os xenes do individuo e o ambiente que o rodea. Ante esta teoría pódese obxectar que, aínda que os nosos xenes nos predispoñen a comportarnos dunha determinada maneira, non significa que ese sexa o comportamento adecuado.

Táboa 2.3. Evolucionismo, etoloxía e sociobioloxía.

2.2. Somos cultura

Definir o ser humano sen máis como o resultado de 46 cromosomas é demasiado pobre para as teorías que defenden a importancia da cultura. Para o condutismo, o historicismo e o existencialismo, a natureza non exerce ningunha influencia no noso comportamento. A cultura é a base do especificamente humano.

Condutismo	Esta teoría psicolóxica xurdiu como resposta á etoloxía. Rexeita de plano a existencia de instintos no ser humano e apóiase na conduta adquirida como explicación. Só a cultura nos fai comportarnos tal como o facemos. Todo en nós é aprendido; somos o que Locke xa definiu como <i>tabula rasa</i> : a mente é un folio en branco ata que, ao nacer, a cultura empeza a escribir nel.
Historicismo	Sostén que o ser humano non posúe natureza, como os animais. O humano é tal debido á súa historia, que se entende como algo vital e biográfico. Cada persoa é dunha determinada forma en función das experiencias vividas e das súas circunstancias concretas. Ortega y Gasset compartirá máis tarde esta afirmación.
Existencialismo	Este movemento filosófico afirma que non só non temos natureza, senón que ademais isto supón unha condena para nós. O ser humano vese obrigado a elixir eternamente en cada unha das situacións que se lle presentan, xa que non dispón de respostas instintivas automáticas que lle pauten como responder en cada caso.

Táboa 2.4. As teorías que defenden a importancia da cultura.

2.3. A «natureza humana» biotecnolóxica

Na actualidade, o «natural» é a nosa nudez biolóxica e, á vez, o dominio artificial que nos envolve e no que vivimos. A nosa natureza humana, paradoxalmente, lévanos a unha constante creación e produción de elementos artificiais. En realidade, trátase da historia da humanidade, que se manifesta dende as prehistóricas ferramentas ata os máis sofisticados mecanismos da inminente nanotecnoloxía.

Neste século XXI advértense novas realidades humanas ou humanoides, como os cíborgs, os andróides, os clónicos etc. De novo xorden os vellos temores acerca das máquinas e robots que se apropian do mundo.

A realidade é que, neste momento, xa conviven entre nós seres humanos con implantes cerebrais que len a súa actividade cerebral e a transforman en texto ou voz sen que teñan que usar o seu corpo para iso. A biotecnoloxía será clave para persoas cunha discapacidade grave, e tamén podería empregarse para acceder aos lugares máis íntimos das persoas sen o seu consentimento en mans de individuos ou estados deshumanizados. Na actualidade existen dúas posturas enfrontadas respecto diso:

Os bioconservadores	O transhumanismo
Temen que as melloras técnicas aplicadas á nosa bioloxía poidan alterar a natureza humana, limitar a nosa liberdade e minguar a nosa visión ética, que é resultado da dignidade que posúe a natureza humana tal e como a coñecemos.	Persegue superar e transcender as capacidades humanas, buscar unha forma de existencia sen as limitacións que impón o biolóxico: enfermarse, perder capacidades físicas e cognitivas, envellecer, morrer. Tamén, experimentar con capacidades descoñecidas pero que poidan mellorar ou expandir a nosa vida.

Táboa 2.5. Posturas respecto da biotecnoloxía.

Poida que o desexo de mellorarnos tecnoloxicamente sexa lícito. No entanto, para poder realizalo estaríamos en mans de terceiros, grandes empresas tecnolóxicas que poderían dende salvarnos a vida a hackearnos coa tecnoloxía que teríamos implantada nos nosos corpos, pero que nós non controlamos. Esta tecnoloxía avanza velozmente, tanto que a cidadanía aínda non ten a formación tecnolóxica para definir que lle parece aceptable e que non, polo que as grandes corporacións do sector poderían ser as que definisen no futuro a natureza humana.

Texto 2. Humanos, humanoides e andróides

«Hai unha versión biotecnolóxica tanto do mito das máquinas pensantes como da rebelión dos robots: o mito dos «replicantes», tan ben recollido na película *Blade Runner*, herdeiro indirecto de Frankenstein e directo do *Brave New World*. O problema filosófico específico do mito dos replicantes é o de se individuos creados artificialmente, pero dotados de todas as propiedades características do humano, son verdadeiramente humanos. Os creadores do mito inclínanse a pensar que si. E eu creo que teñen razón. Outra cousa é que o obxectivo tecnolóxico de crear individuos humanos con dotación xenética completamente controlada sexa factible e moralmente razoable».

QUINTANILLA, M. A.: *Tecnología: un enfoque filosófico y otros ensayos de la filosofía de la tecnología*, FCE, 2005.

ACTIVIDADES. Texto 2

1. Cales son os mitos tecnolóxicos nas nosas sociedades? Confecciona unha lista.
2. Cres que as máquinas «pensan»? Escribe unha breve recensión de opinión.
3. Cal é a idea básica deste texto? Sinala as palabras clave.
4. Cal é o conflito que se suscita no texto? Resúmeo brevemente.
5. Cres adecuado ofrecerlles cobertura xurídica e legal aos humanoides e andróides? Organiza un debate.

Investiga

Son os chimpancés unha especie moi parecida a nós ou son máis as diferenzas que nos separan?

No seguinte artigo podes atopar a información respecto diso que nos ofrece unha psicóloga que estudou a famosa chimpancé Washoe durante anos:

<https://bit.ly/3CmACfP>

Nesta ligazón atoparás un artigo que fala da gorila Koko e contén un vídeo no que ela e Robin Williams pasan unha tarde xuntos:

<https://bit.ly/3pDunPo>

3. Saúde e benestar

Garantir unha vida sa e promover o benestar para todas as persoas en todas as idades.

10. Redución das desigualdades

Minimizar as desigualdades entre países e dentro deles.

2. Sería posible acadar estes obxectivos con tecnoloxías biomédicas que mellorasen as nosas capacidades e a nosa saúde pero que estivesen tan só ao servizo duns poucos?

Suxestións

Gattaca é o título dunha novela e unha película que falan dunha distopía transhumanista: un futuro no que os que naceron sen recibir melloras xenéticas son discriminados e tratados como inferiores.

Trátase de obras futuristas e con temática similar á de *Blade runner*, a famosa película baseada na recomendable obra de ciencia ficción *Soñan os andróides con ovellas eléctricas?*, de Philip K. Dick.

3. Somos bioloxía ou cultura?

En contexto

A finais do Xurásico produciuse un arrefriamento global que acabou cos dinosauros e con moitas outras especies. Os antecesores dos lémures, que eran animais moi adaptables, refuxiáronse nas gretas das rocas. Adquiriron unha vantaxe evolutiva que consistía en levar o ovo coa cría dentro da nai, polo que corría menos perigo ao non ser depositada no exterior.

Foi así como apareceron sobre a Terra os primeiros mamíferos. Con todo, estas crías que saían vivas do seo materno nacían máis inmaturas e a nai debía aleitalas durante un tempo.

Lucy é o fósil atopado en 1974, en Etiopía, que cambiou a historia da evolución humana tal como se coñecía ata entón.

1. Realiza unha pequena investigación sobre este fósil e explica por que tivo tanta importancia no devir da antroploxía contemporánea.

Relaciona

Xenética e evolución

No século xx redescóbrese a importancia dos xenes ao constatar que a estrutura de ADN que forma os cromosomas pode verse alterada e dar lugar a cromosomas diferentes.

Nisto consisten precisamente as mutacións: en erros que se producen baixo o efecto de axentes químicos agresivos ou de radiacións, por exemplo. A maior parte destas mutacións son prexudiciais e o individuo que as posúe morre sen posibilidade de transmitilas. En casos estraños, como cando o medio cambia, trazos extremos froito dun erro poden beneficiar o seu portador e crear novas posibilidades de evolución.

As leis de Mendel, que Darwin descoñecía, permiten explicar como xorden nos seres vivos as variacións aleatorias que fan posible a evolución e como se transmiten.

No proceso de antropoxénese, **natureza** e **cultura** interactúan no ser humano ata ser interdependentes. Con todo, ao longo da historia da filosofía e da ciencia os termos *natureza* e *cultura* empregáronse a miúdo como opostos. Isto xerou un debate que aínda hoxe permanece aberto e dá lugar a numerosas polémicas. A bioloxía, a xenética, a relixión e a política seguen discutindo sobre que é o natural e que o artificial.

3.1. A bioloxía humana

O ser humano é o resultado da dialéctica evolutiva que se dá entre o xeneticamente innato e o culturalmente adquirido. Fronte á evolución biolóxica, baseada na reduplicación da información xenética transmitida polos xenes, está a evolución cultural, que se basea en reduplicar a información que transmiten os memes, termo acuñado por R. Dawkins para referirse á unidade de información mínima que se pode transmitir.

A continuación, mostraremos como xurdiu o noso compoñente natural innato e que relación mantén cos elementos culturais a través dos procesos de antropoxénese.

A. A teoría da evolución

A *orixe das especies*, obra publicada por Charles Darwin en 1859, desatou unha forte polémica porque cuestionaba a orixe divina da creación do mundo. Pero a obra expón a teoría máis importante do século XIX, que pode compararse á revolución astronómica de Copérnico e á mecánica de Galileo e Newton. En síntese, a teoría da evolución baséase nas seguintes afirmacións:

- **Todos os seres vivos teñen unha orixe común.** Están emparentados entre si porque descendem da primeira forma de vida, da que se xeraron lentamente todas as demais. Os coetáneos de Darwin non aceptaron esta idea nin, menos aínda, que o ser humano estaba incluído nesa cadea.
- **As especies evolucionan.** As especies aparecen, extínguense e cambian constantemente, aínda que non podemos constatar os cambios porque se producen a moi longo prazo.
- **Gradualismo.** O proceso de cambio é progresivo e non hai saltos repentinos e descontinuos dunha especie a outra.

Todos estes aspectos poden realizarse grazas á **selección natural**, o mecanismo que produce a evolución. En cada xeración nacen individuos con distintas características particulares. Isto proporciona unha gran variedade xenética. Cada individuo loita por sobrevivir, xa que a súa poboación aumenta en cada xeración sempre nunha proporción maior que o alimento dispoñible. A iso súmase que unhas especies deben loitar contra outras para asegurarse alimento e territorio, ademais de contra un medio ecolóxico en cambio constante ao que teñen de adaptarse para non morrer.

A perspectiva que actualmente acepta a ciencia é a teoría sintética, tamén denominada «neodarwinismo». Actualiza as teorías de Darwin á luz dos últimos avances xenéticos, e relaciona os xenes coa selección natural; é o mecanismo que, ao seleccionalos, permite a evolución. Esta teoría xurdiu na década de 1940, cando se uniron os traballos de xenética de **Mendel** á teoría da evolución de Darwin, xa que el descoñecía o mecanismo que permitía a aparición das mutacións, un factor que a teoría mutacionista considerou erroneamente que podía explicar por si só a evolución das especies.

Con todo, en contra do neodarwinismo, Lynn Margulis advirte que nin a observación da natureza nin os traballos de laboratorio corroboran que a mutación aleatoria sexa a fonte de aparición de novos organismos. Defende que a orixe das especies é a simbióxese (adquisición de xenomas ou de xenes que son incorporados por outros organismos).

B. O proceso evolutivo do ser humano: a antropoxénese

O ser humano é resultado de múltiples cambios xurdidos por azar. Todas as especies contan cos seus propios cambios evolutivos e con especializacións que as fan perfectas para sobrevivir no seu medio. O conxunto dos sucesivos trazos adaptativos que xurdiron durante o proceso evolutivo humano, e que foron fundamentais para a aparición da nosa especie, denomínase **antropoxénese**:

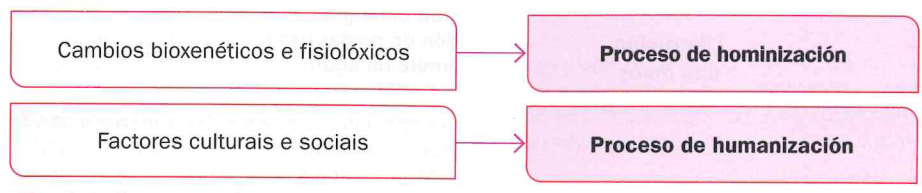

Fig. 2.1. O proceso de antropoxénese.

En realidade, separamos os dous procesos para comprendelos mellor, pero ambos foron simultáneos e interdependentes. Por exemplo, a aparición da linguaxe ou a fabricación de ferramentas precisaron tanto de importantes cambios fíísicos como culturais.

Proceso de hominización		
Proceso no que cambios no medio ecolóxico, de millóns de anos de duración, impulsan cambios biolóxicos e etolóxicos nun grupo de primates que loitan por sobrevivir. Este proceso produciu os cambios anatómicos, fisiolóxicos e sociais seguintes:		
Cambios anatómicos	Bipedestación	A locomoción bípede foi o primeiro cambio fundamental nos homínidos. Permite percorrer distancias máis extensas consumindo menos enerxía. De feito, somos os únicos primates que poden correr. Apoiarse en dúas patas tamén permite ver mellor os depredadores e baixar a temperatura do corpo, ao non estar en contacto co chan. Ademais, esta postura supuxo o desenvolvemento da columna vertebral, que, ao erguerse, permitiu o enrolamento do cerebro e, por tanto, a encefalización . Por outra banda, a cadeira debeu compactarse para soportar o peso da parte superior do corpo. Nas mulleres, isto significou un parto doloroso e difícil, xa que a cabeza da cría ten case o mesmo tamaño que a canle do parto.
	Encefalización	O cerebro homínido desenvolveuse aumentando paulatinamente o seu volume e o número de conexións neurolóxicas. A fabricación de utensilios e a complexidade crecente da vida social son factores clave para este crecemento. A redución do tubo dixestivo e o cambio de dieta ao introducir a carne permitiron que a enerxía sobrante da dixestión a empregase o cerebro. Paralelamente, as dimensións da mandíbula reducíronse e os músculos mastigatorios ancoráronse na parte superior do cranio. Por iso, o crecemento do cranio, e o do cerebro que está no seu interior, interrómpeuse en todos os primates salvo no noso caso. Por outra banda, a paleontoloxía non sabe explicar a que foi debido, pero os fortes cabeiros que posúen os simios desapareceron nos homínidos. Os nosos pequenos caninos non permiten esgazar a carne, polo que as primeiras ferramentas de pedra aparecerán debido á necesidade de cortar e procesar a carne animal.
	Acurtamento da man	Esta parte do corpo é nos humanos moito máis curta que noutros primates. A proporción da palma e dos dedos acurtouse. Con todo, o polgar alongouse e adoptou unha posición oposta aos dedos restantes. Ao liberarse a man grazas á bipedestación, os cambios evolutivos fixeron posible unha manipulación máis fácil, que só podía lograrse acurtando a man e alongando o polgar.

Táboa 2.6. O proceso de hominización (continúa).

En contexto

Para o paleontólogo **Eudald Carbonell**, aínda non alcanzamos a humanización, algo que acontecerá cando empecemos a pensar como especie e non como individuos illados.

«Chegou a hora de dicir basta e de construír as condicións morais e obxectivas que nos fagan acadar a humanización real do planeta. É tempo de dicir non á desigualdade, non á falta de solidariedade, non á desigualdade de oportunidades. É hora de dicir si á ciencia socializada e si ao coñecemento crítico. Finalmente, é tempo de que o principio de esperanza nos sirva para transformarnos a nós mesmos».

CARBONELL, E.: *Elogio del futuro*, Barcelona, 2018.

2. Cres que ten sentido pensar que a evolución non concluírá ata que todos os seres humanos poidan vivir unha vida que mereza ese nome?

En contexto

A aparición dos primates

Estes novos animais durmían de día e cazaban de noite, o que lles proporcionou unha agudeza visual que os seres humanos herdamos. Deles tamén recibimos mans prénsiles, partos reducidos fronte ás camadas doutros mamíferos e unha vida social complexa que se inicia cunha relación nai-fillo moi intensa. Máis aló disto, non podemos reconstruír con certeza o proceso que nos levou dos primeiros primates ao ser humano. Con todo, grazas aos fósiles e á bioloxía si se demostraron estreitas relacións xenéticas entre os primates, os homínidos e o ser humano. Os chimpancés son os antecesores máis próximos aos homínidos, que se separaron dos chimpancés hai catro millóns de anos, dando lugar aos primeiros *Australopithecus*. Deles xurdirán posteriormente varias especies de *Homo*, pero dende hai trece mil anos só sobrevive o *Homo sapiens*. Coñecemos os demais xéneros de homínidos grazas ao descubrimento de exemplares fósiles.

Proceso de hominización		
Cambios fisiolóxicos	Liberación das mans	Aínda que de cintura para arriba aínda hoxe conservamos unha complexión arborícola, as mans quedaron libres ao non necesitar os brazos para desprazarnos. Así, xa non é necesario que a mandíbula realice funcións que precisarán das mans, como agarrar e transportar obxectos ou defendernos. Os dedos adquiriron unha gran variedade de movementos e a oposición do polgar fixo posible a pinza de precisión, que permite un agarre forte pero tamén delicado entre a xema do polgar e os demais dedos. Hai unha relación recíproca entre a man e o cerebro. A fabricación de ferramentas implica a realización de tarefas cada vez máis complexas, o que promove a encefalización. Á vez, só un cerebro cada vez máis capaz permite mover as mans de maneira máis harmónica e precisa.
	Plasticidade biolóxica	O noso corpo non está especializado para ningunha función e é moi vulnerable. Baste pensar nos nosos dentes: nin nos permiten defendernos doutros animais, nin consumir moitos alimentos no seu estado natural. Para o ser humano a supervivencia non depende do seu corpo, senón da cultura que adquire para aprender a usalo, xa que ten o proceso de maduración máis lento do mundo animal e os instintos diminuídos.
	Particularidades da reprodución	A sexualidade humana caracterízase polo seu control cortical, non meramente hormonal. O ser humano non posúe épocas de celo para a reprodución. A súa capacidade reprodutiva é activa en calquera época do ano. Ademais, distínguese do resto de animais pola erotización e a personalización do sexo, no que destaca a postura frontal, que permite recoñecer o compañeiro ou a compañeira sexual.
Cambios sociais	Intensificación da vida social	Os homínidos manteñen unha longa dependencia materna debido ao seu proceso de maduración; por iso é polo que a súa capacidade de aprendizaxe é maior. Ademais, debido a este proceso, os lazos interpersoais estréitanse dando paso a unha conduta social complexa, que permite sociedades complexas e tecnoloxía elaborada. Grazas a ela convertémonos en cazadores sociais, que explotan mellor os recursos animais e teñen máis posibilidades de sobrevivir.
	Linguaxe	Existe unha estreita relación entre a maduración cerebral e a capacidade lingüística. Un cerebro máis desenvolvido permite a aparición da mente simbólica. A simbolización consiste en converter en símbolo ou representación o que coñecemos da realidade, como sucede coas palabras, e tamén coas representacións artísticas, o adorno, os ritos ou a espiritualidade. A capacidade lingüística foi esencial para a supervivencia, xa que permite a autoconciencia, a comunicación e a planificación.

Táboa 2.6. O proceso de hominización (continuación).

Moitos autores sinalan que a grande interacción social dos homínidos é o factor clave da hominización, xa que esixe un incremento constante da intelixencia, que impulsaría o desenvolvemento cerebral e posibilitaría a aparición da linguaxe.

Este é tamén o camiño cara á humanización, que se desenvolve, non só porque os homínidos posúan unha forma humana, senón porque, ademais, o seu comportamento tamén empeza a mostrarse do mesmo xeito.

Proceso de humanización

Prodúcese cando o homínido adquire características que van máis aló da bioloxía. Trátase dun proceso no que se desenvolve unha conciencia operativa que permite pensar sobre a propia existencia e adaptarse ao medio empregando pensamento, coñecemento e tecnoloxía. Ao modificar a natureza debido aos útiles que fabrica e os coñecementos que adquire e transmite, a capacidade intelectual do homínido aumenta significativamente. Grazas a iso somos os animais con maior capacidade de adaptación e resposta a calquera circunstancia, e con menor dependencia dun contexto ecolóxico concreto.

Descubrimiento do lume	Hai quen sostén que non inventamos o lume, senón que aprendemos a controlalo . A súa utilización supuxo grandes vantaxes, pois o lume aluma e quenta, espanta os depredadores, permite a cocción de alimentos e proporciona un lugar de reunión.
Fabricación de ferramentas	Permitiu especializarnos , mediante un instrumento, en distintos tipos de tarefas que eran necesarias. Usábanse, sobre todo, instrumentos cortantes e armas defensivas.
Agricultura e gandería	As sociedades nómades, cuxo medio de subsistencia se baseaba na caza e a recolección, dependían dun recurso incerto que ás veces escaseaba. Por iso, as actividades agrícola e gandeira supuxeron un cambio revolucionario ao garantir sempre alimentos dispoñibles .
Organización social	Prodúcese cando se deixa o nomadismo grazas á agricultura e a gandería. Isto supón a formación dun novo modelo social cunha xerarquía e unhas normas sociais. As consecuencias deste importante factor de socialización son: • Comercio. Os labores desempeñados dentro do novo marco agrícola e gandeiro requiren menos atención, polo que agora se dispón de tempo libre para establecer os primeiros intercambios e acordos. • Guerra. Xorde o sentimento de propiedade sobre os froitos do traballo propio, e a guerra para defendelos.
Historia	Da man dos exércitos e de xerarquías que loitan polo poder, aparecen distintas formas de vida en sociedade. Nacen a política , a economía e a historia . Todos estes factores precisan para o seu desenvolvemento dun pensamento cada vez máis complexo.
Pensamento e linguaxe	Todos os factores de humanización apuntan á necesidade dunha maior capacidade coa que realizar operacións mentais cada vez máis complexas. Esta capacidade é o pensamento. Grazas a el interpretamos toda a información que chega ao cerebro, mediante a razón e a imaxinación, facendo posible a aparición da vida afectiva, que regula e reprime os instintos e serve de base á vida moral que nos permite ser libres e responsables. Tamén a temporalidade é un trazo humano, e con ela podemos entender o pasado e proxectar plans futuros que nos empuxan a actuar. Con todo, a diferenza máis grande está na nosa linguaxe articulada. A través da articulación de signos sen sentido, como os fonemas, o ser humano pode compor palabras e oracións que si teñen sentido. Isto é debido a que a linguaxe humana se caracteriza por ser simbólica, o que significa que elabora e emprega signos convencionais. O pensamento simbólico tamén permite a representación mental da realidade mediante a expresión artística. Os enterramentos foron a primeira expresión desta capacidade humana e unha mostra do desenvolvemento da conciencia e dun interese polo espiritual.

Táboa 2.7. O proceso de humanización.

E agora ti

Despois deste percorrido pola historia anatómica e fisiolóxica da humanidade que supón a hominización, que óso cres que tivo que experimentar cambios incribles e foi crucial para a supervivencia humana? Por que motivo?

Utiliza o que aprendiches para xustificar a túa hipótese e preséntaa explicando a túa elección.

Compártea co resto da clase e decide que opción entre as que barallastes che parece máis verosímil.

Facede as vosas apostas e comprobade na seguinte ligazón que hipótese se achega máis á explicación que mostra: <https://bit.ly/3MxAVsL>

3. Oíches falar antes deste importante cambio anatómico e das súas consecuencias para a humanidade?

4. Cres que hai algunha explicación posible para que non se lle dese demasiada importancia?

En contexto

O problema do parto

Un dos libros que máis impacto tivo nos últimos anos sobre a evolución da especie humana titúlase *Sapiens*, de Yuval Noah Harari. Este é un extracto:

«Unha andaina erecta requiriría cadeiras máis estreitas, o que reduciu a canle do parto, e iso precisamente cando a cabeza dos bebés estaba a facerse cada vez maior. A morte no parto converteuse nun risco importante para as femias humanas. Ás mulleres que parían antes, cando a cabeza e o cerebro do neno eran relativamente pequenos e flexibles, foilles mellor e viviron para ter máis fillos. Por conseguinte, a selección natural favoreceu os nacementos máis temperáns».

3. Ata que punto pode ser positivo que o bebé humano sexa dos neonatos máis prematuros de entre todas as especies?

Relaciona

1. Que visión da cultura defenden as seguintes citas? Que ocorrería se a cultura se limitase a transmitir datos sen unha aplicación práctica?

«Só o que sabe é libre, e máis libre o que máis sabe [...]. Só a cultura dá liberdade [...]. Non proclamedes a liberdade de voar, senón dade ás; non a de pensar, senón dade pensamento. A liberdade que hai que lle dar ao pobo é a cultura».

M. DE UNAMUNO

«Dálle un peixe a un home e comerá un día; ensínalle a pescar e comerá sempre».

CONFUCIO

3.2. A cultura humana

O comportamento dos demais animais non é tan complexo coma o noso, posto que a súa conduta está programada no seu código xenético, é algo conxénito. Nacen tamén cunha anatomía especialmente deseñada para executar con éxito o seu comportamento instintivo. Por iso, dise que o animal vive nun **mundo pechado**. Isto é así na medida en que as capacidades cognitivas dun animal o limitan, xa que algunhas especies poden desenvolver condutas adquiridas, e demostrouse que a vida mental animal é máis rica do que tradicionalmente se admitiu.

Ao mundo pechado animal contraponse o **mundo aberto** do ser humano, que debe ser creado, cultivado. O ser humano non nace con instintos que o condicionen, pero tampouco pode resolver grazas a eles situacións propias do seu hábitat: debemos inventar constantemente estratexias para solucionar os nosos problemas.

A **cultura** é o «segundo útero», o que permite desenvolver as nosas capacidades especificamente humanas. Por tanto, a nosa bioloxía fixo posible a aparición da cultura, e necesítase para adaptarnos ao medio e sobrevivir. Ambas as dimensións interactúan entre si, xa que o ser humano é un animal cultural.

A cultura reflicte o modo de vida dunha determinada sociedade, que interactúa co medio no que vive, o estuda e o utiliza. Así mesmo, é o modo de organizar a convivencia das persoas mediante ideas, normas e costumes que modelan tamén a existencia individual.

En 1871 o antropólogo **E. B. Tylor** definiu a cultura como «un conxunto complexo que inclúe coñecementos, crenzas, arte, moral, dereito, costumes e outras capacidades ou hábitos adquiridos polo ser humano como membro dunha sociedade».

A **antropoloxía cultural**, que estuda a orixe e o desenvolvemento das culturas humanas, puxo en evidencia que calquera produción humana reflicte e resolve necesidades comúns á nosa especie, aínda que ao longo da historia non houbo conciencia de que todo tipo de produción humana é cultura. Con todo, habilidades e coñecementos cotiáns, artefactos ou ferramentas forman parte do acervo cultural, do mesmo xeito que as grandes obras mestras da humanidade, aínda que a importancia das súas achegas sexa distinta.

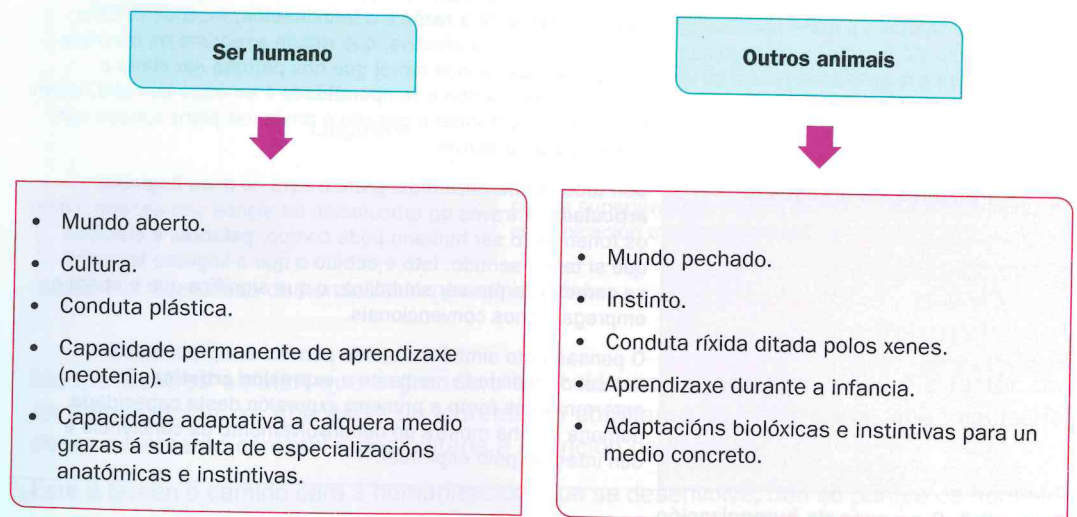

Fig. 2.2. Diferenzas entre o comportamento cultural humano e o comportamento biolóxico.

A. O proceso de socialización

Trátase do proceso mediante o cal se adquire a **cultura** e, grazas a ela, se desenvolven as nosas **capacidades neuronais**, que, doutra maneira, se perderían. Por tanto, é crucial para o desenvolvemento psicolóxico e cognitivo.

Estas capacidades permítennos, ademais, adaptarnos á comunidade e así poder vivir en sociedade, pero só somos humanos se vivimos dentro dunha comunidade que nos adestra para selo. Como animais sociais que somos, o noso grao de socialización condiciona tamén o noso desenvolvemento persoal. As características da socialización son as seguintes:

Aprendizaxe de padróns culturais	Os valores e as condutas aceptables nun determinado grupo social son algúns dos modelos culturais que o individuo debe aprender para formar parte da sociedade.
Interiorización	Todo o que aprende un menor cando é pequeno queda interiorizado. A través do contacto externo cos demais, desenvolve estruturas mentais internas que dirixen a súa conduta sen ser consciente deste proceso. Non se trata de que repita o que vexa ou de que sexa forzado a comportarse de determinada maneira, senón que de forma espontánea asuma en por si que as cousas «deberían ser así» porque esa é a forma normal de facelo, xa que todo o mundo o fai igual.
Estabilidade psicolóxica	Ao adoptar os patróns externos que se lle impoñen, o individuo pode relacionarse cos demais e entender o seu mundo. Isto proporciónalle unha estabilidade mental , froito da integración na cultura que o rodea. Este proceso prodúcese mediante a relación con outras persoas, que condiciona de modo profundo a nosa forma de pensar. Con todo, convén non esquecer que somos responsables da nosa propia identidade : podemos elixir o que nos gusta e como queremos ser, á marxe dos valores dominantes.

Táboa 2.8. O proceso de socialización.

A socialización é un proceso que dura **toda a vida**, pero é determinante na **nenez**. Ao redor dos cinco primeiros anos de vida o ser humano realiza as aprendizaxes máis importantes nun contexto eminentemente **familiar** e **emocional**. Son determinantes as demostracións de agarimo e as persoas significativas para a nena ou o neno. A partir de aquí, prodúcese unha aprendizaxe menos firme pero que, a medida que vai crescendo, permite ampliar os coñecementos e revisar as pautas de conduta asumidas anteriormente de forma involuntaria.

O proceso de socialización lévase a cabo en grupos ou medios denominados **axentes de socialización**, que transmiten actitudes e valores, como sucede na escola, nos **medios de comunicación** de masas e na **linguaxe**. Este proceso iníciase na **familia**, apréndense pautas de comportamento e valores, ademais de estimularse a capacidade cognoscitiva e a fala. A nena ou o neno xoga copiando roles dos adultos, que interioriza inconscientemente.

B. Cultura e personalidade

Grazas á socialización, o individuo conta cunha identidade cultural. Con todo, este proceso prodúcese en dúas direccións opostas:

A cultura fainos iguais	A cultura permítenos ser diferentes
Ao imporlle a todo un grupo social unha mesma cultura, iguálanse todos os seus membros. Así pois, o individuo non elixe a forma concreta de ser humano entre todas as culturas que existen, senón que é a cultura onde nace a que o obriga a formar parte dela. Unha criatura asimila a forma de entender o mundo e desenvolverse nel segundo a súa cultura, pero ata a idade adulta non pode xulgala criticamente. Por tanto, os valores, os usos e os costumes da súa sociedade son os únicos correctos, os únicos que coñece e os únicos que debe aprender.	Os roles que marca o grupo social ao que pertencemos nunca se cumpren ao pé da letra, pois cada individuo interprétaos á súa maneira de acordo cun punto de vista persoal. A propia cultura proporciónanos a capacidade de pensar sobre as regras sociais e criticalas.

Táboa 2.9. Consecuencias do proceso de socialización.

5. Igualdade de xénero

Lograr a igualdade entre os xéneros e empoderar a todas as mulleres e as nenas.

Ningunha sociedade poderá avanzar se a metade das persoas que viven nela son consideradas inferiores, e a outra metade é capaz de vivir sen cuestionar-se unha idea falsa e inxusta.

En conclusión, o ser humano pode pensar e criticar a súa cultura porque a socialización o dotou dunha identidade cultural que lle permite realizar operacións mentais complexas. Non todas as persoas aceptan por igual os valores que a tradición impón e, fronte aos xuízos e as actitudes da sociedade, os que teñen unha conciencia individual máis desenvolvida sofren máis desencontros coa cultura imperante, pero tamén forzan unha reformulación cultural, impulsando cambios. Moitas veces a cultura lexítima a imposición dun grupo social sobre outros, pero a discriminación das mulleres é unha constante universal.

C. Identidade sexual ou de xénero

A **identidade sexual ou de xénero** é un claro exemplo de como as múltiples capacidades dos seres humanos se ven reducidas a un rol, que en todas as culturas se xustifica co sexo. Cada sociedade asigna a cada un dos **sexos biolóxicos** un conxunto de **trazos e condutas** que constitúen os denominados **xéneros sociais**. Por tanto, o que denominamos *feminino* e *masculino* son os **xéneros sociais** que definen como deben actuar, reaccionar ou sentir as persoas de cada un dos sexos. Deste xeito cada ser humano, con independencia do seu sexo biolóxico, sofre un proceso de **socialización diferencial**.

Pero **os xéneros sociais non son universais**. Ser muller ou home non supón os mesmos comportamentos en todas as culturas e épocas. Por tanto, os xéneros non se establecen en función dunha diferenza «natural», senón que obedecen a unha construción sociocultural.

D. Diversidade cultural

Como resultado do proceso de socialización adquirese unha forma humana que se superpón á natural. Pero as diferentes culturas levan a cabo este proceso de formas distintas, o que pode xerar conflitos. O **etnocentrismo** defende que a propia cultura é a única adecuada e superior a calquera outra. Isto pode alimentar actitudes violentas como racismo, xenofobia e mesmo xenocidios. O **relativismo** tenta superar estes prexuízos defendendo que todas as culturas son igualmente dignas e importantes. Isto favorece a tolerancia, pero á vez lexítima costumes ou tradicións que poderían ir contra os dereitos humanos, como o machismo ou a aporofobia. Por iso, o **multiculturalismo** defende unha actitude de diálogo e respecto intercultural, pero sempre dentro do marco dos dereitos humanos.

Texto 3. Diferenza cultural e semellanza entre humanos

«Antes díxenche que a pegada na area lle anunciou a Robinson a proximidade comprometedor de un semellante. Pero, vamos ver, ata que punto era Venres semellante a Robinson? Por unha banda, un europeo do século XVII, posuidor dos coñecementos científicos máis avanzados da súa época, educado na relixión cristiá, familiarizado cos mitos homéricos e coa imprenta; por outra, un salvaxe caníbal dos mares do Sur, sen máis cultura que a tradición oral da súa tribo [...]. Todo era diferente entre un e outro: cor da pel, afeccións culinarias, entretementos... Seguro que polas noites nin sequera os seus soños tiñan nada en común. E con todo, a pesar de tantas diferenzas, tamén había entre eles trazos fundamentalmente parecidos, semellanzas esenciais que Robinson non compartía con ningunha fera nin con ningunha árbore ou manancial da illa. Para empezar, ambos falaban, aínda que fose en linguas moi distintas. O mundo

estaba feito para eles de símbolos e de relacións entre símbolos, non de puras cousas sen nome. E tanto Robinson coma Venres eran capaces de valorar os comportamentos, de saber que un pode facer certas cousas que están “ben” e outras que son pola contra “malas”. A primeira vista, o que ambos consideraban “bo” e “malo” non era nin moito menos igual, porque as súas valoracións concretas proviñan de culturas moi afastadas [...]. E a pesar diso, os dous coincidían en supor que hai criterios destinados a xustificar o que é aceptable e o que é horroroso. Aínda que tivesen posicións moi distintas dende as que discutir, podían chegar a discutir e comprender de que estaban a discutir. Xa é bastante máis do que se adoita facer cunha quenlla ou cunha avalancha de rocas, non?».

SAVATER, F.: *Ética para Amador*, Ariel, 2011.

ACTIVIDADES. Texto 3

1. O texto fala de dous homes que pertencen a universos culturais opostos. Cres que as diferenzas entre eles son maiores que o que comparten?
2. Sería boa idea que Robinson se comportase con Venres como un inimigo antes de que poida atacalo, xa que non coñece as súas intencións?

4. O estudo da mente humana

Tradicionalmente, explicouse o ser humano como a unión de mente e materia, corpo e alma (*psyché*). A psicoloxía, ciencia da mente, explica as funcións psicolóxicas básicas que teñen que ver co intelectual e o afectivo, condicionando o pensamento e a toma de decisións. Trátase da emoción, a volición e a cognición ou pensamento.

4.1. As emocións

A **emoción** é unha resposta subxectiva e inmediata de tipo afectivo a un determinado estímulo, externo ou interno, que inflúe sobre o pensamento e a conduta.

A súa intensidade depende da importancia que o individuo lle atribúe ao evento que a produciu. As emocións básicas son innatas. A área do cerebro que as xera é o sistema límbico, onde tamén se van gravando as nosas experiencias. Son a base dos sentimentos e estimulan a rede neuronal, polo que as emocións positivas favorecen a aprendizaxe. Poden clasificarse en:

Emocións básicas	Medo, sorpresa, aversión, ira, alegría e tristeza. Trátase de respostas inmediatas a un estímulo. Son resultado da evolución e forman parte do material xenético do ser humano. Delas derivan as demais emocións, e teñen a peculiaridade de asociarse a unha expresión facial determinada, o que implica que sexan comprensibles para os demais.
Emocións secundarias	Son unha combinación de emocións básicas. Trátase de emocións sociais que se aprenden a través da interacción coa sociedade, como o amor, a decepción, os celos, a culpa, a incerteza, a angustia, a resignación etc.

Táboa 2.10. Emocións básicas e secundarias.

A miúdo confúndense as emocións cos sentimentos. Con todo, a pesar da similitude entre ambos os conceptos, existen diferenzas substanciais.

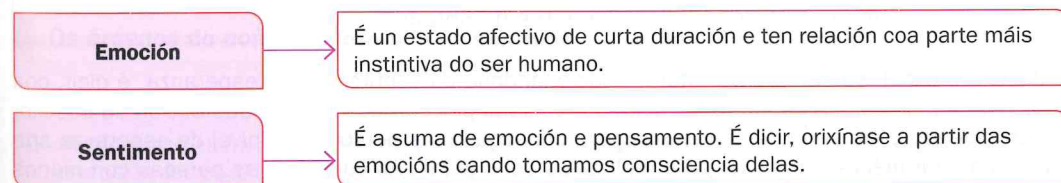

Fig. 2.3. Diferenza entre emoción e sentimento.

O compoñente cognitivo presente nos sentimentos permite, a diferenza das emocións, a súa verbalización e a reflexión sobre o seu contido. Isto fai que os sentimentos sexan máis duradeiros con respecto ás emocións.

Existen **varias teorías científicas que definen as emocións** dende enfoques moi diferentes: para **William James**, a emoción é unha experiencia subxectiva; a **psicoloxía condutista** explícaa como condicionamento instrumental, unha resposta condicionada por estímulos ambientais ou da historia persoal. Dende un punto de vista máis científico, a **neurociencia** identificouna con cambios fisiolóxicos. Hoxe en día mantense que a emoción inclúe todos estes compoñentes: trátase dunha experiencia subxectiva que se procesa cognitivamente, produce cambios psicobiolóxicos e é unha resposta expresiva e condicionada.

Daniel Goleman, na súa obra *Inteligencia emocional*, explica como as emocións teñen un efecto determinante nas decisións que tomamos ao longo da nosa existencia. A capacidade de controlar e manexar os nosos estados de ánimo abafantes repercute directamente no éxito persoal, económico ou social, ou no nivel de felicidade.

En contexto

Moitas teorías explicaron a **emoción**, entre as que destacan:

Teoría evolutiva

Charles Darwin consideraba a emoción como un elemento clave para a supervivencia dunha especie, pois supuña producir respostas rápidas ante estímulos externos. Con todo, estas condutas ancestrais, resultado dun proceso evolutivo remoto, xa non serían útiles para os humanos na actualidade.

Teoría de James-Lange

A súa hipótese principal é que as emocións son resultado dunha modificación somática que se produce a partir dun estímulo externo. Dende esta perspectiva, a tristeza sería a consecuencia do pranto e o medo, do feito de tremer. Un límite importante desta teoría é que non dá ningún tipo de explicación acerca da función das emocións na vida humana.

Teoría de Cannon-Bard

Segundo esta teoría, as emocións e as respostas fisiolóxicas asociadas a elas ocorren simultaneamente, pero de forma independente. Isto produce unha reacción fisiolóxica do corpo e tamén a experiencia da emoción no cerebro.

Teoría de Schachter-Singer

Esta teoría baséase nas dúas anteriores e afirma que as emocións son unha resposta ás modificacións fisiolóxicas do individuo, pero introduce un elemento cognitivo, xa que os estímulos externos xeran unha modificación somática que é interpretada polo suxeito e etiquetada como unha determinada emoción.

Goleman parte da simple constatación que persoas cun coeficiente intelectual alto poden ter un desempeño menos brillante que persoas con menos capacidades intelectuais. Isto débese a que existen **dous tipos de intelixencia**, a **racional** e a **emocional**, e esta última condiciona o noso destino nun 80 %.

Os compoñentes clave da **intelixencia emocional** son:

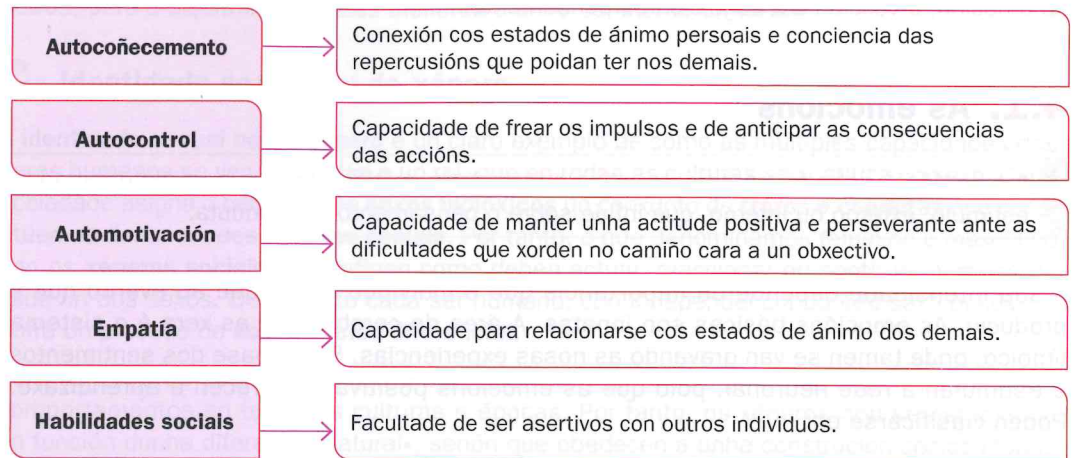

Fig. 2.4. Compoñentes da intelixencia emocional.

4.2. Os desexos

A reflexión acerca dos desexos ten orixes antigas. **Aristóteles**, en *De Anima*, distinguía **tres funcións da alma**: os vexetais contan coa función vexetativa ou nutritiva, os animais posúen ademais a función sensitiva, e o ser humano conta tamén coa racional. A cada función asóciase un tipo distinto de desexo (apetito, impulsos e vontade), así que os seres vivos se clasifican segundo o tipo de desexo que lles corresponde.

O **desexo** é un estado mental inherente ao ser humano. Non é posible imaxinar unha existencia libre de desexos, posto que tras a súa satisfacción sempre aparece un novo anhelos. Na base do desexo está a crenza de que, ao acadar o obxecto desexado, estaremos nunha condición mellor que antes de obtelo.

O desexo proxéctase sempre no futuro, relacionándose co sentimento de esperanza, é dicir, coa ilusión de satisfacelo. A esperanza orienta os recursos psicolóxicos cara á satisfacción do desexo, desenvolvendo unha serie de estratexias para conseguilo. As persoas cun nivel de esperanza alto adoitan atopar máis alternativas para realizar os seus plans. Ao contrario, as persoas con menos esperanza tenden a retirarse antes dos seus propósitos. Os desexos positivos susténtanse na crenza de poder mellorar a propia existencia. Os negativos nacen da esixencia de saír dun estado de dificultade.

A psicoloxía moderna reconece certa semellanza entre os desexos dos demais animais e os dos humanos en relación coas necesidades básicas. Con todo, os desexos humanos adoitan afastarse da mera satisfacción dunha necesidade biolóxica para focalizarse en obxectivos superfluos, especialmente nas sociedades máis desenvolvidas. Mesmo se poden dar **desexos antibiolóxicos**. É suficiente pensar na expresión «desvivirse por algo», onde o desexo está ao servizo dunha causa que pode conducir a un empeoramento das condicións vitais: inmolarse por unha causa social, un ideal político, unha necesidade estética etc.

A satisfacción dun desexo produce certo pracer. Cando a atención se focaliza máis na procura deste pracer que na necesidade que o xerou, pódense orixinar necesidades artificiais. **T. Adorno** afirma que a sociedade capitalista se serve dos medios de información de masas para inducir desexos e necesidades artificiais nos consumidores e así aumentar os seus beneficios, a expensas dos desexos xenuínos de cada persoa que permitirían a súa autorrealización. **Schopenhauer** afirma que o ser humano sempre desexa algo, co consecuente aburrimiento ao alcanzalo, o que xera dor e un novo desexo para saír deste estado. Por tanto, o motor da vida é a dor, que produce desexo, e non a consecución das metas desexadas. Renunciar ao desexo é a única vía para poder sobreporse á dor da existencia humana.

En contexto

O psicólogo **Steven Reiss** realizou un estudo para coñecer os desexos máis comúns. Explicaos no seu libro *¿Quién soy? Los 16 deseos básicos que motivan nuestras acciones y definen nuestra personalidad*. Os seis primeiros son: aceptación, curiosidade, alimento, familia, honra e xustiza. Podes descubrir os demais en:

<https://bit.ly/3tBpdVr>

4.3. A volición

A **volición** podería definirse como a forza do eu necesaria para elixir un obxectivo e manter a acción dirixida cara á súa consecución.

Acadar unha meta só é posible con certo autocontrol, indispensable para evitar que sentimentos negativos ou distraccións desvíen a atención dela. A volición é a intención que nos move a tomar decisións e comprometermos con elas, fronte aos pensamentos negativos e actitudes limitadoras como a inseguridade ou o pesimismo. Tamén é a habilidade de frear os impulsos indesexables e a resistir as gratificacións inmediatas.

Esta capacidade relaciónase co autoconcepto e a autoestima. Unha baixa autoestima mingua a súa eficacia, mentres que a seguridade nun mesmo tende a aumentala. A efectividade da volición depende de diversos factores: anímicos, ambientais ou educativos, entre outros, e ten un rol decisivo o feito de que o seu obxectivo sexa realizable. Os obxectivos imposibles ou fóra do alcance persoal adoitan asociarse coa sensación de tomar a decisión equivocada, o que diminúe o nivel de motivación.

Grazas á capacidade de controlar os impulsos que proporciona a volición pode mellorarse o carácter. Non se trata dunha capacidade innata, pode aplicarse de forma consciente e ser adestrada. **Aristóteles**, na súa *Ética a Nicómaco*, afirma que a virtude se adquire grazas á repetición de bos hábitos, que se fixan nunha conduta que nos fará realizar accións sempre mellores e obrar ben. A psicoloxía actual descubriu que estaba no certo.

A **motivación** relaciónase directamente coa volición, pero hai diferenzas entre elas: a motivación é un estado emocional e depende de factores internos ou externos, mentres que a volición é unha decisión consciente e, por tanto, independente da situación anímica do momento. É máis estable e máis duradeira, posto que pode fixarse metas a longo prazo. Podería distinguirse entre volición e motivación en función da intensidade do desexo. Valorando o nivel de compromiso co obxectivo que se quere alcanzar, pode establecerse unha escala de intención na que o limiar de desexo da volición é sempre superior á motivación.

4.4. As facultades cognitivas

Os **órganos do coñecemento** son os **sentidos** e a **razón** ou **intelixencia**.

Os **sentidos** son as facultades que fan posible a percepción dos obxectos concretos que nos rodean e que impresionan directamente a nosa sensibilidade.

A **razón** é a facultade que fai posible a solución de problemas de adaptación ao medio e a creación de símbolos universais e abstractos para coñecer os obxectos da realidade.

O **coñecemento sensible** é o que se alcanza mediante os sentidos. A información adquirida deste xeito utilízase para lles **dar significación** ás cousas e procurar unha mellor adaptación ao medio en que se desenvolve a vida. Despois, almacénase na **memoria** para reproducila cando sexa necesario ou transformala en novos coñecementos a través da forza lúdica e creadora da imaxinación.

A. As sensacións

As **sensacións** son **fenómenos psicofísicos** que se orixinan cando os órganos dos sentidos son afectados por estímulos externos ou internos.

Cada un dos sentidos produce as súas propias sensacións, que constitúen a materia prima do coñecemento sensible e achegan a información das cualidades sensibles das cousas.

En contexto

A **motivación** é o proceso que impulsa, guía e mantén a acción cara á consecución dunha meta. Permite que o individuo active os recursos necesarios para lograr os seus obxectivos. O **proceso motivador** desenvólvese en tres momentos: a motivación, a acción e o obxectivo. Indica unha situación de falta; esta sensación de carencia empuxa o individuo a executar accións para satisfacela.

As motivacións poden ser primarias ou de supervivencia, relacionadas coas necesidades fisiolóxicas ou de seguridade, e secundarias ou adquiridas, como o amor, a amizade, o éxito.

En contexto

Dende o campo da psicoloxía afirmase que as **novas tecnoloxías** poden facer que o noso cerebro funcione de modo distinto: dispersan a nosa atención, xa que sempre propoñen moitas opcións posibles cando estamos a ler un texto ou traballando sobre un asunto. En lugar de enfocarnos no tema que nos interesa, temos que facer un esforzo constante para rexeitar información que non pedimos, pero que nos «bombardea» en forma de anuncios, notificacións ou avisos e mensaxes que nos distraen sen que os solicitemos. A nosa frecuencia cardíaca cambia ao recoñecer os tons que usa o noso teléfono móbil para avisarnos, e é moi fácil empezar a ler en Internet un asunto en concreto e enredarse na serie infinita de informacións relacionadas ou similares que inmediatamente nos ofrece a Rede, algo imposible cun xornal ou unha revista, que si poden terminarse de ler.

Proceso e fases	Excitación	Prodúcese por estímulos sobre as terminacións nerviosas dos órganos dos sentidos. Os estímulos son realidades fisicoquímicas internas ou externas, como ondas electromagnéticas ou sonoras, substancias químicas, presión, temperatura etc.
	Condución	A excitación dos órganos sensoriais convértese en corrente nerviosa informativa que as neuronas conducen ao cerebro.
	Resposta	Os impulsos que proceden dos receptores sensoriais chegan ao córtex cerebral, onde se descodifican e interpretan. Dende alí saen outros impulsos, en forma de ordes, cara aos órganos efectores (as glándulas e os músculos de todo o organismo).
Características	Son cualitativas. Cada sentido reacciona sempre da mesma forma, sexa cal for a natureza dos estímulos que o afecten (lei de Müller).	
	Son selectivas. Dos estímulos que nos rodean, tan só uns poucos, aqueles que caen dentro dos limiares inferiores e superiores de cada órgano sensorial, poden producir sensacións.	
	Non son unha copia exacta dos estímulos. A peculiaridade perceptiva de cada persoa, o ambiente no que se desenvolve, as expectativas e a cultura que lle é propia inflúen nas percepcións.	
	Non representan o primeiro nivel do coñecemento. Non se perciben primeiro as calidades dos obxectos e despois os obxectos, senón que, dende o principio, se perciben obxectos como totalidades máis ou menos definidas, e só posteriormente se repara nas calidades do percibido.	

Táboa 2.11. Fases do proceso psicofísico e características das sensacións.

B. A percepción

A **percepción** é a **aprehensión dos obxectos** sensibles que constitúen o noso mundo e estimulan os nosos sentidos.

En contexto

Figura e fondo

A maneira orixinaria de organizar a experiencia perceptiva é a de captar unha figura que destaca sobre un fondo. A figura ten unha forma precisa, ben definida, e aparece como máis próxima ao suxeito. O fondo é máis uniforme e indiferenciado, e aparece detrás da figura e tende a pasar desapercibido.

A organización do percibido en figura e fondo réxese polos seguintes principios:

Tamaño. A superficie máis pequena constrúese como figura, e a máis grande, como fondo.

Simplicidade. A estrutura de figura e fondo realízase sempre da maneira máis sinxela.

Envolvente e envolto. A superficie envolvente cáptase como fondo e a envolta, como figura.

Reversibilidade. Ás veces a estrutura figura-fondo é reversible, porque os factores determinantes non están claramente diferenciados ou por outras causas subxectivas.

É a forma máis elemental e primaria de coñecer, pero non é unha suma de sensacións, senón un todo, máis ou menos complexo, integrado por sensacións e outros elementos subxectivos como as motivacións, as expectativas, as emocións, as experiencias e a cultura.

A **función** das percepcións é eminentemente **informativa**, e o seu **fin** é conseguir a mellor **adaptación** do suxeito ao seu medio vital.

C. A intelixencia

A capacidade de coñecer mediante a razón chámase **intelixencia**.

A razón é a facultade que fai posible a solución de problemas complexos de adaptación ao medio, a creación de símbolos abstractos e o establecemento de relacións entre eles para coñecer que son os obxectos da realidade. O coñecemento racional ou intelixible require un certo grao de conciencia, que pode ser:

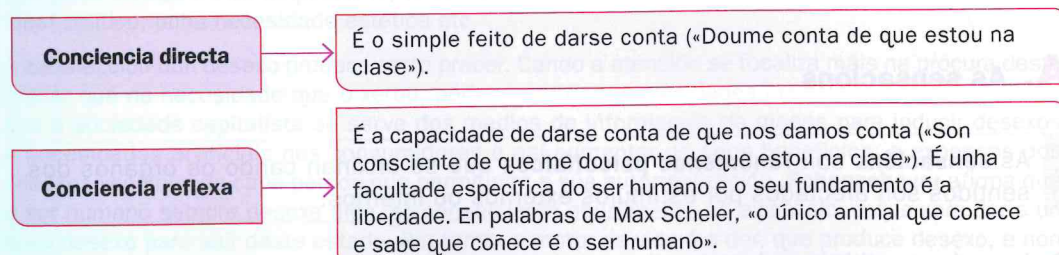

Fig. 2.5. Graos de conciencia do coñecemento racional ou intelixible.

Existen dúas funcións básicas da intelixencia humana:

- En primeiro lugar, a **función práctica**, que é a capacidade de solucionar problemas para adaptarse ao medio.
- E en segundo lugar, a **función teórica** ou capacidade de crear signos abstractos e de establecer relacións entre eles.

O **pensamento simbólico concreto** é a facultade de substituír accións ou obxectos por símbolos sensibles concretos e establecer relacións entre eles, en oposición ao **pensamento simbólico abstracto**, que substitúe accións ou obxectos por conceptos.

A **dedución analóxica** consiste en derivar unha conclusión particular dun ou varios casos cos que garda certa semellanza.

4. Educación de calidade

Garantir unha educación inclusiva, equitativa e de calidade e promover oportunidades de aprendizaxe durante toda a vida para todos.

Calquera neno ou nena debería ter dereito a recibir unha educación que desenvolva as súas facultades cognitivas.

Primeira infancia (de 0 a 3 anos)	Comeza a configurarse a intelixencia práctica. Predominan sucesivamente os intereses sensoriais, os motríces e os lingüísticos.
Segunda infancia (de 3 a 6-7 anos)	Desenvólvese a intelixencia intuitiva. Predominan os intereses lúdicos e concretos. Grazas á adquisición da linguaxe, o neno accede ao campo do pensamento simbólico concreto, afianza a posibilidade de substituír unha acción ou obxecto por un signo e razoa por deducións analóxicas.
Terceira infancia (de 6-7 a 12 anos)	Aparecen os intereses abstractos. Desenvólvese a intelixencia lóxico-concreta, é dicir, a capacidade de realizar operacións lóxico-concretas como seriar, ordenar e clasificar obxectos.
Adolescencia (de 12 a 16-18 anos)	Consólidase a intelixencia lóxico-formal. O acceso ao pensamento abstracto e formal capacita para realizar as operacións máis complexas do pensamento adulto. O adolescente pode formular e comprobar hipóteses, construír teorías e resolver complexos problemas matemáticos. Ademais, ábrese a posibilidade perfecta da razón crítica.

Táboa 2.12. As catro etapas do desenvolvemento da intelixencia segundo Piaget.

Texto 4. Intelixencia animal e intelixencia humana

«O progreso da intelixencia animal, o que nos anima a dicir que o raposo é máis listo que a lombriga, maniféstase de dúas maneiras. Ante todo, caracterízase por controlar mellor o medio ambiente e as súas propias operacións. É dicir, son máis hábiles para resolver problemas novos e aprender. En segundo lugar, posúen un comportamento máis flexible. O seu repertorio de rutinas é máis rico. Esta intelixencia recibe información, elabóraa e produce respostas con maior ou menor eficacia. Imos chamala intelixencia computable. A pesar dos seus progresos son intelixencias estancadas. A creación de novidades é unha exclusiva humana. É certo que os simios poden usar ferramentas, pero basta comparar o seu consuetudinario uso dun pau para fugar nos formigueiros cos sofisticados e

cambiantes utensilios humanos para ver a diferenza. Parece que, a pesar das súas impresionantes habilidades, estes animais privilexiados teñen un teito baixo, que os mantén cativos. Continúan determinados polos estímulos que reciben e as rutinas que herdán. A intelixencia humana é unha intelixencia computable que se autodetermina.

»E esta habilidade de interiorizar os sistemas de control produce unha sorprendente transfiguración de todas as facultades. A intelixencia humana é a intelixencia animal transfigurada pola liberdade».

MARINA, J. A.: *Teoría de la inteligencia creadora*, Anagrama, 1994.

ACTIVIDADES. Texto 4

1. Partindo da túa propia experiencia, fai unha lista onde recollas as diferenzas entre a intelixencia humana e a intelixencia animal. Compare os traballos de toda a clase e facede unha lista única.
2. Agora le con atención o texto. As diferenzas que sinalastes coinciden coas do texto?
3. É necesario ser libre para ser intelixente? Anota argumentos a favor e en contra. Despois, debatede en pequenos grupos as achegas de cada un.

5. Despois de ler este texto de **Aristóteles**, indica cales son, ao seu xuízo, os trazos que caracterizan e diferencian o ser humano dos animais:

«A razón pola que o home é un animal político en maior grao que calquera abella ou calquera animal gregario é algo evidente. O home é o único entre os animais que posúe o don da linguaxe; e que ten a percepción do ben e do mal, do xusto e do inxusto, e das demais calidades morais, e é a comunidade e a participación nestas cousas o que fai unha familia e unha polis».

ARISTÓTELES, *Política*, I, 1, 1253 a. C.

Relaciona

Transformacións que explican o Renacemento

Ámbito económico. O aumento das necesidades monetarias do clero e da nobreza implicará un crecemento do tráfico comercial e da cantidade de diñeiro acuñado. Con iso, pónense os primeiros cimentos do capitalismo.

Ámbito científico. As matemáticas deixan de ser un coñecemento contemplativo para servir ao uso práctico e ao cálculo mercantil. Contar, pesar e medir serán as novas consignas da época, e chegarán tamén ao coñecemento científico da realidade, que se converterá en obxecto de cuantificación.

Ámbito social. O campesiño poderá desvincularse do feudo e ir ás cidades, o que dará lugar aos movementos migratorios modernos, primeiro do campo á cidade e, despois, de Europa cara a outros puntos do globo. É a época da exploración do planeta en busca de novos recursos e, por tanto, das viaxes e dos descubrimentos, como o de América.

Ámbito técnico. Para responder ás novas necesidades de mobilidade, desenvólvense todo tipo de medios e instrumentos: mapas, compases, novas embarcacións e estradas. O invento crucial será a imprenta de Gutenberg.

Ámbito relixioso-político. O monopolio político-relixioso da Igrexa vese cuestionado pola Reforma. Algunhas monarquías adoptan as súas teses para crear un dominio propio.

5. A visión filosófica do ser humano ao longo da historia

Como vimos ao comezo da unidade, o ser humano foi un enigma para si mesmo que trataron diversas tradicións. Vexamos agora as distintas respostas que a filosofía procurou ao longo do tempo.

5.1. O ser humano na Antigüidade e a Idade Media

A filosofía grega marca o inicio da investigación sobre o humano. En concreto, a filosofía platónica é o punto de arranque filosófico da visión dualista que impregnou durante séculos a crenza común sobre a natureza humana. **Platón** explica como o ser humano, ese «bípede implume», é un ser composto por dúas realidades antagónicas: o corpo e a alma. O corpo é unha realidade perecedeira, fonte de erro e do mal moral, mentres que a alma é unha realidade inmortal que nos achega ao ben e á verdade.

Platón persegue chegar a unha definición obxectiva e universal da natureza humana. A súa teoría nace para defender esa perspectiva, que tamén sostiña **Sócrates**, fronte á perspectiva dos **sofistas**, que defendían o carácter subxectivo e variable da natureza humana.

Aristóteles inicia a comprensión do ser humano dende os seus estudos de física. Non comparte o sistema dualista de Platón, pois na teoría aristotélica alma e corpo non son entidades separables, senón elementos indisolubles en todos os seres vivos, dúas manifestacións distintas dun mesmo ser. Ademais, Aristóteles recoñece outro elemento esencial na constitución humana: a súa sociabilidade. O ser humano é un *zoon politikon*, é dicir, un «animal político» e, como tal, o seu ser establécese en comunidade cos outros.

A filosofía da **Idade Media** inspírase, en parte, en Platón e Aristóteles. A pesar das diferenzas, hai elementos comúns na visión do ser humano nestes dous períodos históricos:

- Ambos sitúan o humano como unha ponte entre o divino e o animal. O ser humano é un ser intermedio, pois está escindido e composto por dúas realidades: o sopro divino da alma e a pesada carga do corpo material.
- Consideran que o corpo está subordinado á alma, ou debería estalo.
- Recoñecen que a alma é incorpórea e inmortal (salvo Aristóteles e as filosofías helenísticas).

5.2. O ser humano no Renacemento

O Renacemento supón unha grandiosa revolución cultural. Prodúcense profundos cambios socioeconómicos, científico-técnicos e político-relixiosos que provocarán unha drástica sacudida nos cimentos da sociedade medieval. O individuo comeza a erixirse plenamente como único dono de si mesmo. Fronte aos códigos morais supostamente establecidos por Deus, nace a conciencia de que son as persoas as que deben crear os seus propios códigos éticos. O principio de libre e persoal interpretación da Biblia, defendido pola Reforma de Lutero, é un claro síntoma desta nova maneira de entender o ser humano. Este principio significa unha ruptura coa tradición e un enalzamento da soberanía individual sobre os textos sacros.

Na mentalidade renacentista maniféstase unha rotunda unanimidade en defensa da dignidade propia do ser humano. Esta dignidade xa non se debe, como no Medievo, ao feito de posuír unha alma racional, escintileo de luz divina, senón á súa produción intelectual, técnica e artística como reflexo do excelso do propiamente humano. O corpo humano deixa de ser sombra, signo e causa de pecado. En contraposición, ábrese unha visión optimista, aberta e entusiasta do ser humano, que pasa a ser como un «deus mortal».

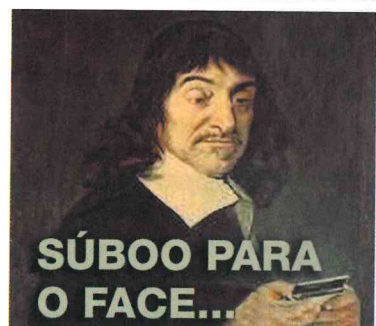
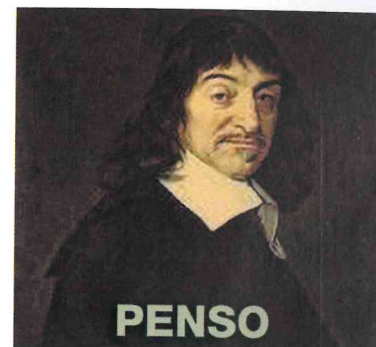
5.3. O ser humano na filosofía moderna

A partir da radical transformación do panorama intelectual durante o Renacemento, no século XVII xorde a filosofía moderna. A loita entre dúas perspectivas tan distintas como a medieval e a renacentista está na base da preocupación básica dos séculos vindeiros.

Descartes Autoconciencia e mecanicismo	O proceso renacentista desemboca na filosofía cartesiana. En 1637 Descartes publica <i>Discurso do método</i>, unha autobiografía intelectual cuxo obxectivo é establecer un método para determinar a validez das ideas, crenzas e opinións. Descartes chega a unha verdade acerca da cal non cabe dúbida: «penso», declara. Desá intuición, que se lle presenta de modo claro e distinto, deduce a propia existencia: <i>cogito, ergo sum</i> (penso, logo existo). En consecuencia, non se pode dúbida de que existe un «eu» humano, pero é igualmente certo que ese «eu» é <i>res cogitans</i> (substancia pensante). O ser humano defínese, por tanto, por un proceso de introspección intelectual, que é un proceso de análise en primeira persoa («eu»). Aínda que poidamos finxir que non temos corpo, non podemos finxir que non pensamos. Con todo, tamén recoñecemos en nós <i>res extensa</i> («extensión» ou «materia»), en definitiva, corpo. Segundo Descartes, o noso corpo, do mesmo xeito que o resto da materia, móvese mecanicamente.
Hume O ser humano, punto de partida e límite	A obra <i>Tratado da natureza humana</i>, publicada un século despois do <i>Discurso do método</i> de Descartes, culmina o estudo dos límites e a validez do coñecemento da filosofía moderna. Ademais, asenta unha visión definitivamente antropocéntrica. Hume usa o método introspectivo, é dicir, a análise en primeira persoa, pero sobre todo tenta «aplicar o método experimental de razoamento aos asuntos morais». A importancia deste filósofo débese aos seus posicionamentos de partida e ás súas conclusións básicas: • Tras un exame crítico dos conceptos de substancia e identidade persoal, conclúe que non hai razóns para defender a existencia dese elemento substancial, simple, indivisible, eterno e inmortal co que, dende a tradición platónica, se tentaba definir o ser humano: a alma sería tan só unha especie de imaxe pictórica (ou licenza poética) para referirse á grandeza dos humanos. • O ser humano explícase a partir do estudo das súas operacións mentais e das súas accións prácticas, sociais e estéticas. Para Hume, non cabe dúbida de que existe unha natureza humana, que se observa simplemente na uniformidade dos costumes dos distintos pobos e nas accións dos individuos. Hume sitúa o ser humano como un ser máis na natureza e rompe a visión dualista para propor que este é unha realidade natural, afastada de calquera indicio de divindade. • En canto á razón, Hume pensa que non se pode considerar dona ou guía das paixóns, como na tradición platónica e racionalista. Para el, a función da razón consiste en descubrir os fins que nos resultan apetecibles e os medios para alcanzalos. A razón non é o motor da acción, senón o motor da paixón e o desexo. A razón «tan só é e debe ser escrava das paixóns». En conclusión, as claves do ser humano están na súa condición non esencialmente racional, senón sentimental e afectiva, xunto co seu carácter basicamente social.
Kant O ser humano no reino do deber moral	Fronte á posición de Hume, a análise kantiana recupera o seu tradicional carácter eminentemente racional. Con todo, este carácter racional non se presenta como sombra ou expresión dunha alma incorruptible, divina ou inmortal, senón pola súa condición intrinsecamente natural. Ademais, despois de recoñecer na obra <i>Crítica da razón pura</i> que é imposible demostrar as ideas de Deus, mundo e alma a partir da razón no seu uso puro, Kant sitúa a xustificación deses conceptos no ámbito da ética, como postulados da razón práctica. Kant considera que o carácter fundamentalmente racional da propia condición dos seres humanos nos obriga a actuar non só polos impulsos da natureza, senón tamén polos ditados do deber moral. Ademais, este aspecto racional supón, como no Renacemento, recoñecer a igual dignidade de todos os seres humanos, aínda que na práctica a reserva aos homes. Do mesmo xeito que Hume, Kant é consciente de que calquera pregunta sobre o coñecemento e a verdade, o ben e a ética, a esperanza e a política, así como a estética ou a relixión, nos conduce inevitablemente a tratar a pregunta acerca da definición do ser humano. A partir deste momento, o ser humano converterase en problema filosófico, sobre todo pola súa condición moral. Con esta cuestión ábrese o século XIX e iníciase a filosofía contemporánea.

Táboa 2.13. O ser humano na filosofía moderna.

E agora ti

Fonte: <https://bit.ly/3JVHa89>

6. Cres que Descartes ten problemas coa súa identidade? Consúltalo na páxina 57.

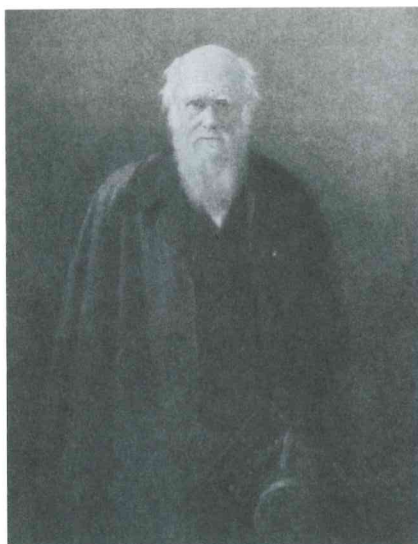

Fig. 2.6. Charles Darwin.

5.4. O ser humano na filosofía do século XIX

No século XIX Darwin, Marx e Nietzsche promoven unha segunda revolución intelectual respecto da concepción do ser humano. E enmarcarán o triplo enfoque para analízalo durante o século XX: biolóxico, sociolóxico e psicolóxico, respectivamente.

A. O ser humano dende a perspectiva biolóxica. Darwin

Darwin explica a evolución das especies a partir da evolución doutras especies vexetais ou animais precedentes. Neste proceso, sobreviven os individuos dunha determinada especie que se adaptan mellor ás circunstancias do hábitat no que tentan sobrevivir.

A súa teoría rompe dous principios básicos da explicación transcendentalista ou relixiosa:

- A especie humana non apareceu na Terra espontaneamente ou por mediación dunha divindade. Non é unha especie inmutable, senón que é froito da evolución de especies animais anteriores.
- Non cabe, pois, a crenza na separación radical entre os seres humanos e o resto dos seres animais.

B. O ser humano dende a perspectiva sociolóxica. Marx

A concepción de **Karl Marx** sobre o ser humano é consecuencia do seu intento de explicar os mecanismos da sociedade. Marx parte da indefensión natural do home, que necesita vivir en común para transformar a natureza a través do traballo e asegurar así a supervivencia. Por tanto, o traballo é o factor constitutivo da sociedade e da natureza humana. O ser humano realízase como tal cando transforma a realidade co seu traballo. Segundo Marx, o modelo de produción capitalista non o permite, senón que aliena as persoas cun traballo repetitivo e mecánico que destrúe a súa esencia humana.

A **alienación** é un proceso polo cal un individuo ou unha colectividade transforman o seu modo de ser propio por outro que é alleo, estrano e mesmo contrario ao que se podería esperar. Hai tres tipos básicos de alienación: relixiosa, política e económica, que converten os humanos en escravos de determinadas crenzas, das leis e do traballo, respectivamente.

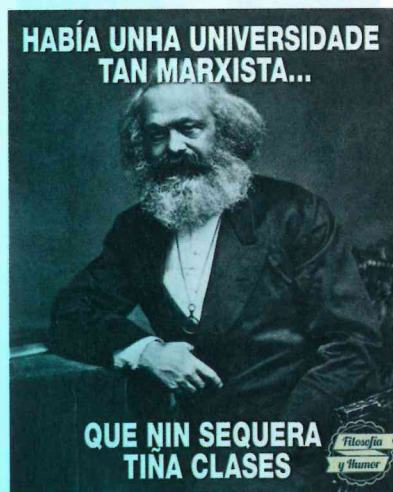
Ao ter que traballar por necesidade, no sistema capitalista as persoas acaban converténdose en meras mercadorías, quedando cousificada a súa propia natureza e as súas relacións cos demais.

A desigualdade económica deriva da crecente privatización dos medios de produción (todo aquilo necesario para fabricar un produto: ferramentas, enerxía, materias primas, fábricas, transporte etc.) fronte á crecente explotación das forzas produtivas (formadas polo conxunto das persoas que traballan e os medios de produción). A desigualdade social ten a súa expresión no abismo crecente entre a maior riqueza da burguesía e a maior pobreza do proletariado. Estas contradicións internas, segundo Marx, provocan cíclicos procesos de crises.

Máis aló da validez das propostas sociais e políticas de Marx, o aspecto antropolóxico da súa teoría con maior solidez é o seu modo de explicar a formación da **conciencia individual**.

Esta, en contra da perspectiva racionalista da filosofía tradicional, non é a causa da acción humana. Segundo Marx, ocorre máis ben ao revés. É a acción humana, e, basicamente, o contexto do seu modo particular de produción, a que xera o modo concreto de realización da conciencia. A nosa identidade persoal está determinada, por tanto, polas crenzas sociais, xeradas a partir das condicións concretas das nosas relacións económicas. En conclusión, a nosa conciencia individual é consecuencia «das condicións materiais da existencia». Por tanto, cada ser humano é resultado do medio natural en que vive, da sociedade á que pertence, e do modo en que esta produce os bens materiais necesarios para vivir. Marx cre que o ser humano está determinado pola sociedade e a historia; é resultado do conxunto de relacións sociais que modelan a súa conciencia.

E agora ti

Fonte: <https://bit.ly/35Z5GpQ>

7. Por que Marx quere acabar coas clases?

C. O ser humano dende a perspectiva psicolóxica: Nietzsche e Freud

Friedrich Nietzsche rompe de forma drástica coas posicións teóricas sobre o ser humano da tradición filosófica anterior, e sobre os outros dous temas cruciais da filosofía: Deus e o mundo. O seu punto de partida supón recoñecer a inexistencia dunha realidade obxectiva: «non existen feitos, só interpretacións». O mundo enténdese, pois, dende unha **perspectiva antropocéntrica**. Só traendo de novo a idea de home como «ser intermedio», pero cun sentido absolutamente terreal, poderemos considerarnos verdadeiramente humanos.

Nietzsche propón unha nova forma de entender o home que resulta da morte de Deus: o **superhome**. Describe metaforicamente o proceso que leva cara a el con tres imaxes:

- **O camelo.** Representa a persoa que está angustiada polo peso do cumprimento dos deberes e as normas que se lle impoñen.
- **O león.** É a persoa que se rebela ante as normas impostas, contra a autoridade, que quere ser libre e autónoma pero non é capaz de lle dar unha forma concreta a esa liberdade.
- **O neno.** Representa a nova forma de entender o home que é o superhome. Á imaxe do neno asocia a do xogo, unha actividade completamente libre na que as persoas non están suxeitas a obrigacións. Ademais, é creativo. Nietzsche pensa no tipo de home que toma a vida como un xogo: séntese completamente libre e loita por manterse libre. Crea formas de vivir sen quedar con ningunha de forma fixa, porque todas son válidas na medida en que el as crea e ningunha é válida de forma absoluta.

Recollendo as suxestións nietzscheanas, **Sigmund Freud** tentou darlle un status científico ao concepto do inconsciente. A súa concepción da mente, dividida en capas (inconsciente, preconscious e consciente) é revolucionaria. Aínda o é máis a idea de que a consciencia é só a punta do iceberg da nosa vida mental. A nosa vida, os nosos actos e as nosas decisións están marcadas polas nosas pulsións sexuais, os nosos desexos reprimidos ou por experiencias infantís, inclinacións e acontecementos dos que non somos en absoluto conscientes. Só a través das técnicas terapéuticas da **psicanálise**, que analiza os nosos lapsos e os nosos soños, podemos chegar a descubrir as claves da nosa conduta e da nosa personalidade.

En contexto

A expresión «**morte de Deus**» representa o proceso polo que Occidente deixou de crer en Deus, na existencia dun ser superior ao home que limite a súa liberdade. Isto supón a destrución dos ideais da sociedade occidental e a desorientación, porque os valores que servían como referencia xa non son cribles. Pero, ao mesmo tempo, é o comezo da liberación do home, pois descobre a súa liberdade para crear e destruír valores. A morte de Deus abre unha época de transición cara a unha nova forma de vivir, que culmina na concepción do home como superhome.

En contexto

Para **Freud**, existían dous tipos de pulsións antagónicas no ser humano:

A **pulsión de vida**, ou **eros**, que incita a buscar todo aquilo que promove o pracer e a vida.

A **pulsión de morte**, ou **thánatos**, que expresa un impulso agresivo e destrutivo, aínda que tamén pode significar o abandono da loita pola vida e unha invitación á rendición para atopar a calma.

Texto 5. O superhome

«Cando Zaratustra chegou á primeira cidade, situada ao bordo dos bosques, atopou reunida no mercado unha gran multitude, pois estaba prometida a exhibición dun acróbata. E Zaratustra faloulle así ao pobo: Eu ensínovos o superhome. O home é algo que debe ser superado. Que fixestes para superalo?»

«Todos os seres crearon ata agora algo por riba deles mesmos: e queredes ser vós o refluxo desa gran marea, e retroceder ao animal máis ben que superar o home?»

«Que é o mono para o home? Unha irrisión ou unha vergoña dolorosa. E xusto iso é o que o home debe ser para o superhome: unha irrisión ou unha vergoña dolorosa.

«Percorrestes o camiño que leva dende o verme ata o home, e moitas cousas en vós continúan sendo verme. Noutro tempo fostes monos, e aínda agora é o home máis mono que calquera mono. [...]

«Eu conxúrovos, irmáns meus: permaneced fieis á terra e non creades aos que vos falan de esperanzas sobreterreais!

«Son envelenadores, saíbano ou non.

«Son desprezadores da vida, son moribundos e están, eles tamén, envelenados; a terra está cansada deles: oxalá desaparezan!

«Noutro tempo o delito contra Deus era o máximo delito, pero Deus morreu e con El morreron tamén eses delinquentes.

Agora o máis horrible é delinquir contra a terra e apreciar as entrañas do inescrutable máis que o sentido daquela!».

Nietzsche, F.: *Así habló Zaratustra*, Alianza, 1981.

ACTIVIDADES. Texto 5

1. Explica a relación entre mono, home e superhome.
2. Por que antes o delito máis grave era delinquir contra Deus e agora contra a terra?

6. O ser humano na filosofía actual

O *Homo sapiens* adquire as súas capacidades humanas sobre unha base xenética, a través dun proceso social de aprendizaxe. Un exemplo é a linguaxe, xa que permite manexar conceptos e reflexionar sobre eles, creando así a posibilidade de ser conscientes de quen somos, indagar sobre a nosa identidade e preguntarnos polo sentido da existencia.

6.1. Conciencia e linguaxe

O interese por coñecer a orixe da linguaxe é unha constante na historia da filosofía e da ciencia. Recentes achados en Atapuerca e certas opinións autorizadas dende o campo da paleontoloxía sitúan a aparición da linguaxe hai ao redor de oitocentos mil anos. Algunhas das teorías sobre iso ao longo da historia foron:

Teorías da convención	A linguaxe é produto dunha convención, dunha especie de pacto social entre humanos. Os primeiros que defenderon esta teoría foron os sofistas, e tamén tivo moitos adeptos na época da Ilustración .
Teorías do carácter social da linguaxe	A linguaxe é produto da vida en sociedade . Non se pode ignorar a dimensión social da linguaxe; é dicir, é froito dunha aprendizaxe, pero esta realízase sobre a base dunha herdanza xenética. Sen esa base xenética non hai explicación coherente do fenómeno da linguaxe.
Teorías evolucionistas	A linguaxe formouse a través dun lento proceso evolutivo no que, dende a aparición dunha escasa serie de sons, se chegou á perfección das linguas. Dende os <i>Australopithecus</i> ata o <i>Homo sapiens</i> , a capacidade cranial triplicouse con respecto ao resto dos primates e o córtex cerebral aumentou considerablemente a súa superficie.

Táboa 2.14. Teorías sobre a orixe da linguaxe.

As relacións entre pensamento e linguaxe foron dende sempre obxecto de preocupación filosófica e científica. Estas son as principais propostas:

A linguaxe determina o pensamento Sapir, Whorf, Bernstein	A hipótese de Sapir-Whorf afirma que a linguaxe que se fala determina os conceptos. Cando o neno aprende a lingua materna, tamén aprende unha concepción determinada do mundo. Cada cultura ten a súa propia visión do mundo, condicionada pola lingua que fala. Basil Bernstein estudou a influencia das falas de diferentes clases sociais no rendemento escolar do alumnado, e chegou á conclusión de que as falas con pouca riqueza léxica condicionan negativamente o desenvolvemento intelectual. A hipótese de que a linguaxe determina ríxida e definitivamente o pensamento non parece moi probable. Cando un alumno chega á escola cun código lingüístico distinto do que usan os seus compañeiros terá desvantaxes iniciais, pero co tempo e a debida atención psicopedagóxica poderá conseguir expresar o pensamento abstracto da mesma forma que o resto da súa clase.
A linguaxe depende do pensamento Piaget, Chomsky	Segundo o psicólogo Jean Piaget , a linguaxe é unha consecuencia do desenvolvemento da intelixencia, entendida como capacidade de adaptación ao medio. Este desenvolvemento comeza co acto do nacemento, moito antes de que o neno comece a falar. A fala aparece posteriormente, cando se alcanza un determinado nivel cognitivo. Noam Chomsky tenta descubrir as estruturas que teñen en común todas as linguas humanas. Esas estruturas reflicten a natureza da mente humana, que condiciona a organización da linguaxe.
Pensamento e linguaxe teñen mutuas interdependencias e correlacións Vygotsky, Luria	Ambos os psicólogos rusos defenden que os procesos cognitivos e lingüísticos xorden como procesos independentes, e, nun momento determinado do desenvolvemento, os dous procesos entran nunha estreita interdependencia. Ata os dous anos a mente funciona cun pensamento prelingüístico. Ao mesmo tempo, o neno empeza a falar seguindo un proceso que vai dende os primeiros balbucidos, pasando polas palabras frase, ata chegar aos enunciados correctos cando acada os dous ou tres anos de idade. Existe unha linguaxe precognitiva e unha cognición prelingüística que evolucionan por separado ata que, nun momento determinado, conflúen a intelixencia sensomotriz e a linguaxe. A intelixencia achega imaxes e representacións, e a linguaxe, modos de interacción e comunicación cos semellantes.

Táboa 2.15. Relacións entre pensamento e linguaxe.

Relaciona

En 1992 descubriuse en Atapuerca (Burgos) o cráneo número 5 dun preneandertal de hai trescentos mil anos. Este *Homo* xa falaba, aínda que de diferente maneira a como se fai agora, porque o desenvolvemento evolutivo da súa farinx non lle permitía emitir os sons que actualmente emitimos con normalidade.

6.2. A identidade persoal

A **identidade persoal** é o conxunto de elementos que definen a personalidade única de cada individuo ao longo do tempo. Trátase dun proceso que se desenvolve durante toda a vida, e cuxo resultado permite responder á pregunta «quen son eu?».

A filosofía debateu sobre as condicións necesarias para poder responder a esta pregunta, xa que podemos identificar coa mesma identidade alguén que en diversos momentos é unha persoa moi diferente.

A psicoloxía insistiu na necesidade de coherencia entre a vida privada e as características psíquicas de cada persoa, que deberían ser consistentes. Podemos coñecer a identidade persoal de alguén a través de todos os elementos que contribúen a definilo como único e irrepetible, tales como o aspecto físico, a forma de vestir, a maneira de expresarse, a identidade de xénero, a orientación política, a relixión, as preferencias artísticas, os valores morais etc.

Os elementos que interveñen no proceso de formación da identidade pódense organizar en dúas categorías:

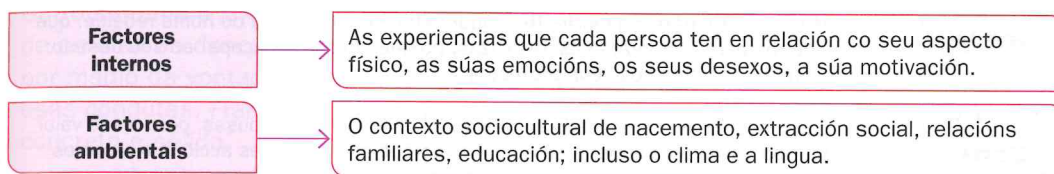

Fig. 2.7. O proceso de formación da identidade.

A interacción de ambos os factores, a autoxestión interna e a interacción co medio, xera unha tensión dinámica que conduce á formación dunha identidade determinada.

Cada aspecto inflúe nos demais e retroalimenta o proceso. É dicir, a identidade persoal depende tamén da identidade social. Cada cambio na vida implica un cambio no comportamento. Se cambia a contorna de alguén, a súa escola, o seu traballo, o seu país..., non só o externo vai ser diferente, senón tamén a visión que a persoa ten de si mesma.

A. Crise da identidade persoal

Este tipo de crise aparece en momentos de cambios bruscos e inesperados como a perda dun ser querido, un despedimento ou ter que mudarse a outra cidade ou país. A **adolescencia** tamén é un momento moi propicio para a aparición destas crises, debido aos cambios profundos que se experimentan a nivel físico, mental e psicolóxico. Nesta etapa dubídase da identidade construída durante a infancia a través da relación coa familia, polo que o adolescente necesita desenvolver unha nova identidade para integrarse na sociedade. Nel conviven a necesidade de ser aceptado e o desexo de ser único e diferente. Por iso cuestiona os valores e as crenzas familiares para focalizarse nos valores e ideais dos seus compañeiros. Isto exprésase cambiando a súa imaxe e asumindo novas condutas ou desenvolvendo intereses inesperados; tamén defendendo posicións éticas e políticas das que agora pode ser consciente, ou soste acriticamente a ideoloxía do seu grupo.

Pode existir discrepancia entre a imaxe que procede do exterior e o concepto que alguén ten de si mesmo, o que orixina un **desequilibrio emocional** que nalgúns casos supón tamén unha crise profunda, con síntomas como ansiedade, baleiro existencial, dificultade na toma de decisións, sensación de perda, inadecuación e soidade. Fálase de crise da personalidade cando estes síntomas se prolongan por un período de tempo.

B. Identidade virtual

As novas tecnoloxías da información e as redes sociais condicionan a formación da identidade persoal, xa que se tende a mostrar unha imaxe persoal modificada ou incompleta. É habitual o emprego de filtros ou técnicas fotográficas para mellorar o propio aspecto e gañar unha reputación dixital, é dicir, atraer a aprobación doutros usuarios. Isto orixina unha identidade virtual que representa a translación da identidade física ao mundo dixital.

E agora ti

Na seguinte ligazón móstrase un breve vídeo sobre a identidade dixital:

<https://bit.ly/3KICqrU>

8. Consideras que as persoas actúan de maneira diferente na vida real e nas redes sociais? Por que motivos? Ou trátase en realidade simplemente doutro xeito de relacionarse?
9. Cales poderían ser os perigos dun mal uso das redes sociais? Consideras que é importante telos presentes?

6.3. O sentido da vida

O ser humano é unha realidade por facerse. Cada persoa constrúese a si mesma a partir da súa estrutura como individuo (bioloxía, psique e mente) e da estrutura da sociedade e da época na que vive, que lle outorgará unhas referencias concretas para darlle sentido á súa vida e xustificar a súa existencia. Aínda hoxe nos inquietan as antigüísimas preocupacións do ser humano, previas ao coñecemento científico, como a morte, o sentido da vida ou a liberdade, como puntos de referencia sobre os que construír a nosa propia existencia.

A filosofía existencialista, xestada durante o horror que viviu Europa coas dúas guerras mundiais, tentou responder a esta cuestión coas alternativas que veremos a continuación.

A. A vida carece de sentido

O **existencialismo nihilista**, representado sobre todo por **Albert Camus** e en parte por **Jean-Paul Sartre**, afirma que a vida é algo absurdo, sen sentido.

Camus	Utiliza o mito de Sísifo para expresar o absurdo da existencia. A vida é unha secuencia de proxectos que se frustran coa morte. Nin sequera ten sentido a vida do home rebelde, que se une a outros para enfrontarse ás inxustizas, porque non pode escapar ao seu destino: a morte, que dá ao traste cos seus proxectos.
Sartre	Sostén que o home é un ser lanzado ao mundo. El dálles valor ás cousas, pero o seu valor é gratuito. Non hai valores superiores a outros, porque as cousas, as accións e os seres humanos carecen de sentido. A vida é absurda, e o ser humano, unha paixón inútil.

Táboa 2.16. O existencialismo nihilista.

B. A vida ten sentido

Entre as moitas correntes de pensamento que tratan de darlle un sentido á vida, distínguense polo menos dous grandes grupos:

Sentido transcendente da vida	A relixión entende a existencia de modo transcendente. Deus é o creador de todo e é o fin cara ao que tende todo. A felicidade plena consiste en ser un con el. Destaca o filósofo Emmanuel Mounier , expoñente do personalismo cristián.
Sentido inmanente da vida	Esta perspectiva inclúe correntes evolucionistas, ecoloxistas e vitalistas, ou os humanismos marxistas. Parten do feito de que o ser humano é froito da evolución e que nada hai transcendente máis alá da vida sobre a Terra. A persoa vai realizándose e desenvolvendo as súas capacidades, á vez que dota de sentido a súa vida. O humanismo marxista. Denuncia a situación de opresión e explotación dunha parte da humanidade (a clase traballadora) a mans doutra (os capitalistas). Ese feito cambiou o sentido humano do traballo e da vida. No traballo maniféstase a acción creadora humana, pero, debido a esa situación escravizante, o traballo tense convertido en inimigo do home, e toda a vida humana queda cuberta pola sombra da alienación. Con todo, o humanismo marxista deixa aberta a porta á esperanza: a loita solidaria humana será capaz de facer, a través da revolución, unha sociedade sen clases. O nihilismo nietzscheano. É unha crítica demoledora da cultura occidental: é necesario baleirar o mundo e a existencia humana de valores ficticios como os da relixión, a moral e a metafísica. A morte de Deus é o primeiro paso: leva consigo a desaparición dos valores tradicionais de Occidente, pero tamén orixina un novo tipo de ser humano: o superhome, quen mira o mundo sen prexuízos, coa mirada inocente dun neno. Nietzsche defende un sentido radicalmente inmanente da vida. Considera que a relixiosidade occidental denigrou a vida e o corpo e enxalzo a morte e a culpa. Fronte a ese sentido transmundano, eloxia o corpo, a saúde, a forza, os praceres, as naturezas fortes fronte a as sabedorías débiles, e as minorías aristocráticas fronte ás multitudes. Glorifica a vontade de poder de quen «sempre debe superarse a si mesmo».

Táboa 2.17. Sentido inminente e inmanente da vida.

En contexto

Fonte: <https://bit.ly/372qH37>

Poderás, agora, conformarte con repetir a cita de Nietzsche...?

C. Nós dámoslle sentido á vida

Fronte ás alternativas anteriores, nas que se nega que a vida teña sentido ou se aceptan sentidos xa dados de antemán, cabe unha nova alternativa: asumir o protagonismo e darlle sentido á propia vida.

Estamos afeitos a gozar duns dereitos e unhas liberdades polos que outras persoas tiveron que loitar. A sociedade expón novos retos e hai que combater para conseguilos. Chegou o momento do protagonismo da cidadanía. Así pois, o sentido da existencia hai que descubri-lo na nova sociedade, na participación e na solidariedade.

Dá a impresión de que, a medida que se vai civilizando, o ser humano, no proceso, vai perdendo a seguridade que lle ofrecían os instintos da súa condición animal. De igual maneira débense ir perdendo as tradicións como comportamentos socialmente aceptados, reguladores de pautas individuais e sociais. Ao individuo fáltanlle referencias e ancoraxes sociais, e a súa personalidade tende á desintegración.

Ese fenómeno, coñecido como **baleiro existencial**, maniféstase segundo Viktor Frankl en estados máis ou menos longos, máis ou menos profundos, de tedio, de aburrimiento. Outro síntoma é a «neurose dominical», a depresión que ás veces nos visita ou nos invade os días de descanso. Outras expresións son, por exemplo, querer encher ese baleiro por medio da vontade de gañar diñeiro ou a vontade de obter pracer inmediato. Fronte a esas condutas, Frankl aposta por buscar e atoparlle un sentido á vida que sexa liberador, concreto e sólido.

Texto 6. O Sísifo moderno

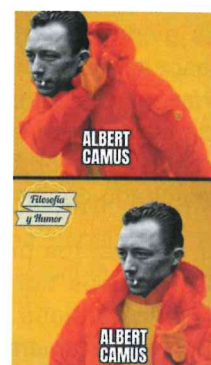
«Levantarse, tomar o tranvía, catro horas de oficina ou de fábrica, a comida, o tranvía, catro horas de traballo, a comida, o sono, e luns, martes, mércores, xoves, venres e sábado co mesmo ritmo é unha ruta que se segue facilmente durante a maior parte do tempo. Só que un día se alza o “por que” e todo comeza con esa lasitude tinguída de asombro. “Comeza”: isto é importante. A lasitude está ao final dos actos dunha vida maquinal, pero inicia ao mesmo tempo o movemento da conciencia. Espértaa e provócaa a continuación. A continuación é a volta inconsciente á cadea ou o espertar definitivo. Ao final do espertar vén, co tempo, a consecuencia: suicidio ou restablecemento. [...] Tamén a intelixencia me di, por tanto, á súa maneira, que este mundo é absurdo. É inútil que a súa contraria, a razón cega, pretenda que todo está claro; eu esperaba probas e desexaba que tivese razón. [...] Neste universo indescifrábel e limitado adquire en diante un sentido o destino do home. Unha multitude de elementos irracionais alzouse e rodéao ata o seu fin último. Na súa clarividencia recobrada e agora concertada aclárase e precísase a sensación do absurdo. Eu dicía que o mundo é absurdo e corría demasiado. Todo o que se pode dicir é que este mundo, en si mesmo, non é razoable. Pero o que resulta absurdo é a confrontación dese irracional e ese desexo desenfreado de claridade cuxo chamamento resoa nō máis profundo do mundo».

CAMUS, A.: *El mito de Sísifo*, Losada, 1973.

ACTIVIDADES. Texto 6

1. Que sensación che produce a lectura do texto de Camus? Reflicte a súa visión da existencia humana?
2. Cales son as respostas da intelixencia e a razón? Que facultade lle parece máis importante ao autor? Por que?
3. Que paradoxo presenta este mundo absurdo?

E agora ti

Deprimirse porque la vida no tiene sentido

Ser un héroe del absurdo y disfrutar la vida porque el hecho de que la vida no tenga sentido significa que todos los errores que has cometido no importan

Fonte: <https://bit.ly/3vUeUyB>

10. Tería sentido vivir se nada do que fas é correcto ou incorrecto?

En contexto

Sentiches algunha vez o baleiro existencial do que fala Frankl? Como cres que se pode responder a esa sensación?

Non atopar un sentido para o tempo libre e a falta dunha xerarquía de valores clara pode conducir a buscar experiencias extremas que estimulen sensacións fortes, menosprezando o risco e as consecuencias que implica.

En Barcelona, en 2015, un grupo de mozos de entre 12 e 16 anos, para celebrar que o seu equipo gañara a Champions League, tirou botellas que golpearon e cortaron a un senteito que durmía na rúa. En 2005 tres rapaces asperxeron cun líquido inflamable unha muller que durmía nun caixeiro e que morreu días despois. Era unha antiga secretaria de altos directivos que aos seus cincuenta anos se viu na rúa.

É sorprendente que non se desen conta de que eles poderían tamén converterse en persoas sen teito por un revés na súa vida, pero máis aínda que non fosen conscientes de que nese momento estaban a cometer un asinato que ía cambialos traxicamente e para sempre.

Texto 1

«O *Homo sapiens* xurdiu hai uns 50 000 anos e carecemos da máis mínima evidencia de mellora xenética ningunha dende entón. Sospeito que o cromañón medio, debidamente educado, podería manexar computadores xunto cos nosos mellores especialistas (se serve de algo, tiñan un cerebro lixeiramente maior que o noso). Todo o que logramos, para ben ou para mal, é resultado da nosa evolución cultural.

»[...] A evolución cultural ten progresado a un ritmo ao que os procesos darwinianos non poden nin aproximarse. A evolución darwiniana continúa no *Homo sapiens*, pero a un ritmo tan lento que practicamente carece de impacto na nosa historia. [...] Explica a diferenza cardinal entre o noso antigo mecanismo de cambio, puramente biolóxico, e a nosa actual enlouquecedora aceleración cara a algo novo e liberador... ou cara ao abismo».

GOULD, S. J.: *El pulgar del panda*, Crítica, 2006.

1. En que somos iguais ao home de cromañón? E diferentes?
2. Poderíamos educarnos para ser cromañóns?
3. Cres que o noso corpo continúa evolucionando neste momento?
4. Que é o que realmente produce cambios nos seres humanos hoxe en día?

Texto 2

«A cuestión da identidade foi transformada de algo que vén dado a unha tarefa: ti tes que crear a túa propia comunidade. Pero non se crea unha comunidade, tela ou non; o que as redes sociais poden crear é un substituto. A diferenza entre a comunidade e a rede é que ti pertences á comunidade, pero a rede pertenceche a ti. Podes engadir amigos e podes borralos, controlas a xente coa que te relacionas. A xente séntese un pouco mellor porque a soidade é a grande ameaza nestes tempos de individualización. Pero nas redes é tan fácil engadir amigos ou borralos que non necesitas habilidades sociais. Estas desenvólvelas cando estás na rúa, ou vas ao teu centro de traballo, e te atopas con xente coa que tes que ter unha interacción razoable. Aí tes que enfrontarte ás dificultades, involucrarte nun diálogo. [...] O diálogo real non é falar con xente que pensa o mesmo ca ti. As redes sociais non ensinan a dialogar porque é tan fácil evitar a controversia... Moita xente usa as redes sociais non para unir, non para ampliar os seus horizontes, senón ao contrario, para encerrarse no que chamo zonas de confort, onde o único son que oen é o eco da súa voz, onde o único que ven son os reflexos da súa propia cara. As redes son moi útiles, dan servizos moi prateiros, pero son unha trampa».

DE QUEROL, R., BAUMAN, Z.: «Las redes sociales son una trampa», en *El País* (9/1/2016).

1. Cres que a socialización tecnolóxica é moi distinta da que coñecemos ata agora? Que factores poden supor cambios no modo de interacción humano?
2. As persoas cuxa relación é meramente virtual son realmente amigas?
3. Cres que te comportas do mesmo xeito cando estás a falar con alguén en persoa que cando lle escribes unha mensaxe ou lle envías unha cariña? Cando cres que o que dis é máis veraz? Con que medio che resulta máis fácil dicir algo complicado?

Texto 3

«O supremo Artesán [...] faloulle desta maneira: «Non che demos ningún posto fixo, nin unha face propia, nin un oficio peculiar, oh Adán!, para que o posto, a imaxe e os empregos que desexes para ti os teñas e os posúas pola túa propia decisión e elección.

»[...] Coloqueite no centro do mundo, para que volveses máis comodamente a vista ao teu redor e mirases todo o que hai nese mundo. Nin celeste nin terrestre fixémoste, nin mortal, nin inmortal, para que ti mesmo, como modelador e escultor de ti mesmo, máis ao teu gusto e a túa honra, forxes a forma que prefiras para ti. Poderás dexenerar ao inferior, cos brutos; poderás realzarte a par das cousas divinas, pola túa mesma decisión».

MIRANDOLA, P. DELLA: *De la dignidad del hombre*, Editorial Nacional, 1984.

1. Apunta tres trazos exclusivos e definitorios do ser humano.
2. Compara a túa lista coa do resto da clase.
3. Cres que o ser humano cumpre unha función determinada no universo? Achega sentido ao cosmos?

Texto 4

«O amor á bondade, sen amor á aprendizaxe, queda enturbado pola insensatez. O amor ao coñecemento, sen amor á aprendizaxe, queda enturbado pola especulación imprecisa. O amor á honradez, sen amor á aprendizaxe, queda enturbado pola prexudicial candidez. O amor á franqueza, sen amor á aprendizaxe, queda enturbado pola opinión mal canalizada. O amor á ousadía, sen amor á aprendizaxe, queda enturbado pola insubordinación. E o amor á fortaleza de carácter, sen amor á aprendizaxe, queda enturbado pola intransixencia».

CONFUCIO, *Analectas*, en KISSINGER, H.: *China*, Debate, 2012.

1. Explica coas túas palabras que é o amor á aprendizaxe.
2. Por que dá tanto valor Confucio ao amor á aprendizaxe?

Texto 5

«O tecnohumanismo convén en que o *Homo sapiens*, tal como o coñecemos, xa terminou o seu percorrido histórico e xa non será relevante no futuro, pero conclúe que, por iso, debemos utilizar a tecnoloxía para crear o *Homo Deus*, un modelo humano moi superior. *Homo Deus* conservará algúns trazos humanos esenciais, pero tamén gozará de capacidades físicas e mentais melloradas que lle permitirán seguir sendo autónomo mesmo fronte aos algoritmos non conscientes máis sofisticados.

«Posto que a intelixencia está a escindir-se da conciencia e se está desenvolvendo a unha velocidade de vertixe, os humanos deben mellorar activamente a súa mente se queren seguir na partida. Hai setenta mil anos, a revolución cognitiva transformou a mente dos *sapiens*, co que converteu un simio africano insignificante no dono do mundo. A mente mellorada do *sapiens* tiña de súpeto acceso ao extenso ámbito intersubxectivo que nos permitiu crear deuses e empresas, construír cidades e imperios, inventar a escritura e o diñeiro, e finalmente fusionar o átomo e chegar á Lúa.

«Ata onde sabemos, esta revolución que sacudiu a Terra foi o resultado duns poucos e pequenos cambios no ADN dos *sapiens* e dunha leve reconexión do seu cerebro. Se é así, di o tecnohumanismo, quizá uns poucos cambios adicionais no noso xenoma e outra reconexión do noso cerebro bastarán para pór en marcha unha segunda revolución cognitiva.

«[...] Unha segunda revolución cognitiva podería darlle a *Homo Deus* acceso a novos ámbitos inimaxinables e transformarnos nos amos da galaxia. Esta idea é unha variante actualizada dos vellos soños do humanismo evolutivo, que hai xa un século prognosticou a creación de superhumanos. Con todo, mentres que Hitler e os seus acólitos planeaban crear superhumanos mediante a cría selectiva e a limpeza étnica, o tecnohumanismo do século XXI espera alcanzar o obxectivo de maneira moito máis pacífica, coa axuda da enxeñaría xenética, da nanotecnoloxía e de interfaces cerebro-ordenador».

HARARI, Y. N.: *Homo Deus: Breve historia del mañana*, Debate, 2017.

1. Se a ciencia modela a mente, que ocorre coa identidade da persoa que sofre esa modificación? Segue sendo ela mesma?
2. Para o transhumanismo o máis importante é levar a cabo os desexos, pero que sucede con eles se cambiamos a nosa mente? Cres que a vontade humana deixará de existir tal e como a coñecemos?
3. Sería positivo deixar de desexar algo que poida cambiarnos a vida e, por tanto, facernos renunciar a unha existencia plácida?
4. Que características cres que non deberían cambiarse xamais nun ser humano? Por que?

Enredos filosóficos

«Perictione naceu ao redor do ano 450 a. C. en Atenas, e o motivo polo que non caeu completamente no esquecemento son os seus lazos familiares: é descendente de Solón, un dos sete sabios da Antigüidade. [...]

«O motivo fundamental polo que o seu nome é coñecido é o mesmo polo que se cita a súa filla Potano, quen foi nai do filósofo Espeusipo. Perictione foi nai de Platón. Con todo, incluso este feito, o máis destacable na súa biografía para a historia posterior, foi negado.

«Dióxenes Laercio, un historiador da filosofía do século III, explica que Platón era exclusivamente fillo do seu pai, xa que o mesmo deus Apolo o procreara.

«Segundo as diferentes versións desta lenda, agora perdidas, ou ben o mesmo deus impediu a Aristón, pai de Platón, ter relacións sexuais con Perictione, ou ben Aristón tivo unha aparición de Apolo que lle pediu durante o período no que Platón debía ser concibido.

«Xerome de Estridón no seu libro contra Xoviniano expón: “Perictione, a nai de Platón, foi violada por unha aparición de Apolo, e concordan en pensar que o príncipe da sabedoría naceu dunha virxe”.

«Isto é un lugar común en relixións de distintas culturas, onde se afirma que unha persoa extraordinaria non pode nacer dun encontro sexual como o resto dos mortais, e por tanto é filla de deus, quen a xerou.

«En moitas ocasións isto implica que para ser digna de deus, a nai era virxe, e non contaminada por relacións sexuais anteriores. Parece que no caso de Platón isto tamén se asumiu, a pesar de que xa era o terceiro fillo da familia.

«Perictione era unha filósofa. Unha das poucas mulleres de Atenas ás que non se lles negou a instrución. Era pitagórica e atribúenselle dous tratados dos que só se conservan fragmentos, *Sobre a sabedoría* e *Sobre a harmonía da muller*, pero, aínda que levan o seu nome, sabemos que cada un deles foi escrito en séculos distintos e non corresponden á época na que ela viviu, así que non son da súa autoría. Non temos datos sobre a súa obra nin sobre a súa contribución á historia da filosofía, ou simplemente acerca da influencia que puido ter na obra de Platón, quen, totalmente en contra da mentalidade da súa época, defendeu que as mulleres podían desempeñar as mesmas funcións que os homes se recibían a educación necesaria».

1. A información que conservamos sobre Perictione é relevante? A que cres que se debe isto?
2. Se Perictione fose un home, sería aceptable algo semellante?
3. Que persegue a explicación de que Perictione foi violada por Apolo? Deixa en bo lugar a Apolo? E a Perictione?

Preguntas finais

Quen se fai preguntas filosóficas?

1. Indica no teu caderno cales foron os dous puntos de vista sobre o ser humano que mantiveron Sócrates e os sofistas. Que semellanzas e diferenzas presentan?
2. Explica como é a perspectiva que ten do ser humano a tradición oriental, a xudeocristiá, a grega e a humanista.

Existe a natureza humana?

3. Cales son as distintas explicacións sobre a natureza humana que aprendiches? Fai un esquema no teu caderno escribindo unha definición con cada unha delas.

Somos bioloxía ou cultura?

4. Explica os tres aspectos fundamentais da teoría evolucionista.
5. Cales son os distintos factores que inciden no proceso de humanización? Escribe un pequeno resumo no que haxa polo menos unha característica por factor.
6. Explica que significa a oposición *mundo pechado* / *mundo aberto*.
7. Explica en que consisten as dúas direccións do proceso de socialización.
8. Escribe un breve texto onde expliques os seguintes conceptos relativos ao xénero: *xénero*, *sexo*, *identidade de xénero*, *socialización diferencial*, *construción social*. Ponte como exemplo de cada un deles, ou, se o prefires, a un filósofo ou unha filósofa.

O estudo da mente humana

9. Explica cales son as facultades cognitivas.

A visión filosófica do ser humano ao longo da historia

10. Sitúa cronoloxicamente as distintas concepcións sobre o ser humano, ponlles un título e indica o autor ao que corresponden.
11. Un dos debates máis interesantes acerca da definición do ser humano como realidade individual (do «eu») foi o que se estableceu entre as posicións de Descartes e Hume. Leas atentamente e saca as túas propias conclusións.
12. Relaciona os seguintes conceptos co seu autor: *alienación*, *inconsciente*, *superhome*, *res extensa*, *froito de cambios en animais anteriores*.

O ser humano na filosofía actual

13. Cita as distintas teorías sobre as relacións do pensamento coa linguaxe e define a que creas máis adecuada.
14. Elabora no teu caderno un esquema coas distintas posturas respecto ao sentido da vida. Introduce os seus puntos básicos e os seus representantes.

Disertación e debate

Somos a especie elixida?

Actualmente enfrontámonos a unha situación na que existen dous puntos de vista moi opostos sobre o ser humano:

- **Perspectiva antropocéntrica.** É afín ao creacionismo. As capacidades do ser humano diferencianlo completamente dos demais animais. É un ser que pensa e fala e que mesmo pode mellorarse a si mesmo grazas á xenética e a técnica.
- **Perspectiva misántropa.** Somos a única especie que contamina o medio e arruína a vida de vexetais e animais. Podemos acabar con todos os seres vivos rapidamente e eliminar a nosa especie grazas á industria bélica. Avergónámonos da nosa especie, a máis depredadora e temible.

Imos crear catro grupos. Dous deles defenderán os dous puntos de vista enunciados. O terceiro buscará obxeccións e contraargumentos a ambas as opcións. E un último grupo escollerá as ideas máis adecuadas, tomando nota delas, independentemente da perspectiva á que pertencen.

Temas posibles para o debate:

1. Só cabe situarnos en perspectivas extremas fronte aos demais animais?
2. Se outros animais tivesen a nosa intelixencia, cres que se comportarían connosco de maneira distinta a como nós os tratamos? Crees que serían máis «bos»?
3. Podemos dicir que unha característica común a toda a nosa especie é a de ser destrutores? A perspectiva misántropa cae no esencialismo?

Análise audiovisual: película

La llegada.

Director: Denis Villeneuve.

Estados Unidos, 2016.

O exército pídelle axuda a unha lingüista para descubrir o motivo da chegada de naves extraterrestres á Terra. Ela tentará desentrañar a lingua dos alieníxenas para poder comunicarse con eles. Ao conseguilo e empezar a expresar frases nesa lingua, o heptópodo, sucede algo inesperado. A trama constrúese a partir da hipótese de Sapir-Whorf, segundo a cal a lingua falada configura o modo de pensar dos seus falantes.

1. En que se diferencian a linguaxe extraterrestre e a humana?
2. Que lle sucede a Louise a medida que aprende a traducir?
3. Cres que se outras formas de vida intelixente chegasen á Terra poderíamos aceptalas e colaborar?

Anécdotas filosóficas

Ludwig Wittgenstein, o xenio extravagante

«Como moitos outros grandes pensadores, a súa capacidade intelectual era directamente proporcional ao seu forte carácter, que o levou a protagonizar algunhas das anécdotas máis curiosas da filosofía contemporánea e a levar unha relación de amor/odio con quen foi o seu “padriño filosófico”, Bertrand Russell.

«O carácter de Wittgenstein era tal que logrou ser insoportable para a maior parte dos seus compañeiros de Cambridge, onde estudou e exerceu como profesor. Defendía as súas posturas con tal vehemencia e arrogancia que non foron poucos os que concluíron que era unha completa perda de tempo discutir con el, pois non escoitaba nin prestaba atención a ningunha das opinións en contra. Wittgenstein tiña unha paixón filosófica equivalente á de Beethoven coa música.

«Durante a Primeira Guerra Mundial, na que participou no bando alemán trasladando feridos, Wittgenstein deu varias mostras de gran valor, tanto que sorprendía aos que o rodeaban. Non parecía temer a morte. Durante o conflito, leu a obra de Tolstoi *Breve explicación do Evanxeo*, na que o escritor ruso afirma que a felicidade non pode ser alcanzada pola razón senón pola fe. Este libro converteuse para el nun fetiche que levaba a todas as partes, pero tamén nunha fonte de dor, pois era consciente, pola súa mente especialmente racional, de que nunca podería “crer por crer” e, por tanto, nunca podería ser feliz.

«Especialmente famosa foi a súa discusión con Karl Popper o 25 de outubro de 1946. Por aquel entón, os postulados de Wittgenstein e Popper eran completamente distintos. Para o primeiro, non existían problemas filosóficos propiamente falando, senón tan só enigmas, quebracabezas e adiviñas, sendo a misión principal da filosofía limpar a linguaxe de impurezas psicolóxicas e conviccións relixioso-ideolóxicas. Popper, en cambio, pensaba que iso convertería a filosofía nunha mera rama da lingüística. Para el, o deber da filosofía era buscar respostas e explicacións ás angustias e os problemas da humanidade.

«Aquela noite, Wittgenstein presidía unha reunión na Universidade de Cambridge, á que fora convidado Popper, cun debate en torno ao tema que os enfrontaba. Durante a exposición de Popper, Wittgenstein interrompeu gritando, o que fixo que Popper subise máis a voz. Para acentuar a súa postura, Wittgenstein tomou un atizador de cheminea e, brandíndoo ante o seu compatriota, esixiu: “Déame vostede un exemplo de regra moral!”. Popper respondeu, tranquilamente: “Non se debe ameazar un conferenciante cun atizador”. Tras isto fíxose o silencio, seguido dun torrente de risas entre os asistentes, que provocou que Wittgenstein, vermello de ira, abandonase a sala cunha portada».

Filosofía & Co. Grandes anécdotas de la filosofía,
en <https://bit.ly/3ttsaqW>

TALLER DE FILOSOFÍA

Aforismo

Sentenza breve e espontánea que manifesta con rapidez unha idea, unha impresión acerca do mundo físico ou moral.

- Non sempre se entenden de modo illado.
- Ás veces cumpren a función de conclusión, cando están nun texto amplo.
- A miúdo son difíciles de entender, polo que requiren a sintonía intelectual da persoa que os le ou escoita.
- Dalgún modo, expresan unha captación interna de significación poética e simbólica coa realidade.

Para redactar os teus propios aforismos:

1. Busca aforismos sobre a natureza humana.
2. Cópioas no teu caderno e sepáraos segundo a súa visión da natureza humana, se defenden que é algo innato ou non. Elixo aquel que consideras que reflicte máis o teu propio punto de vista.
3. Despois facede unha posta en común en grupos, contrastando os aforismos que defenden distintas posicións. Toma nota daqueles aforismos que máis che chamaron a atención e cópioas tamén no teu caderno.
4. Dálle renda solta á túa imaxinación e déixate invadir pola sensibilidade intelectual para captar, a través da intuición, indicios acerca deste asunto:
 - Existe a natureza humana ou nacemos como unha *tabula rasa*?
 - Escribe os teus propios aforismos como resposta.

Test de repaso

1. O tema principal da filosofía medieval é:
a) o coñecemento; b) Deus; c) o ser humano.
2. A tradición que entende o ser humano como natural e universalmente digno é:
a) dualista; b) humanista; c) grega.
3. A etoloxía estuda o ser humano como resultado de:
a) o ambiente; b) os xenes; c) os xenes e o ambiente.
4. Segundo os sofistas, a linguaxe ten unha orixe:
a) convencional; b) social; c) evolutiva.
5. A identidade persoal depende de factores:
a) ambientais; b) internos; c) ambos.
6. Os tres tipos de cambios producidos na hominización:
a) non teñen que ver entre si; b) están relacionados; c) son independentes, pero están relacionados.
7. A encefalización é un cambio:
a) anatómico; b) fisiolóxico; c) social.
8. A oposición do polgar:
a) acurtou a man; b) permitiu agarrar obxectos con forza; c) permitiu agarrar obxectos delicadamente.
9. A liberación das extremidades superiores:
a) ten que ver co bipedismo; b) relaciónase coa encefalización; c) refírese á fabricación de ferramentas.
10. A cultura adquirese mediante o proceso de:
a) hominización; b) humanización; c) socialización.
11. A cultura permite que as persoas dun mesmo grupo sexan:
a) iguais; b) diferentes; c) indiferentes.
12. O ser humano ten un sexo:
a) por natureza; b) por cultura; c) por aprendizaxe.
13. A identidade de xénero é algo:
a) natural; b) cultural; c) artificial.
14. A linguaxe depende do pensamento segundo:
a) Chomsky; b) Vygotsky; c) Sapir-Whorf.
15. Marx defende que o ser humano:
a) ten alma; b) foi creado por Deus; c) está caracterizado pola súa capacidade de traballar.
16. Segundo o existencialismo nihilista, o sentido da vida humana:
a) non existe; b) é transcendente; c) debemos crealo.
17. Descartes considera que a alma:
a) é conciencia; b) é movemento; c) é paixón.
18. Descartes defende que a *res extensa*:
a) é eterna; b) pertence só aos animais; c) móvese mecanicamente.
19. O filósofo David Hume:
a) defende a idea de alma; b) cre que non existe a natureza humana; c) critica a concepción platónica da razón.

RESUMO DE PREGUNTAS

Vocabulario

1. Define os seguintes termos relativos á teoría da evolución: *evolucionismo*, *mutacionismo*, *teoría sintética*.
2. Define os termos *hominización* e *humanización*. En que se diferencian?
3. Explica o significado de *anatómico* e *fisiolóxico*. A que esferas son relativos estes cambios da hominización?
4. Define os seguintes termos e clasifícalos segundo a clase de cambio á que pertencen: *bipedismo*, *encefalización*, *acurtamento da man*, *liberación das mans*, *fabricación de ferramentas*, *plasticidade biolóxica*.
5. Por que dicimos que a linguaxe é articulada e simbólica?
6. Explica o significado dos seguintes termos relativos á personalidade: *emoción*, *desexo*, *percepción*, *volición*, *cognición*.

7. Define que é a interiorización e en que consiste a estabilidade psicolóxica.
8. Relaciona os seguintes conceptos: *sexo*, *dinámico*, *artificial*, *xénero*, *estático*, *natural*, *xenético*, *cultural*.
9. Explica os seguintes conceptos: *logoterapia*, *baleiro existencial*, *encarnación*, *comuñón*.

1. Explica como xurdiu o ser humano.
2. Cres que ten sentido a túa existencia?
3. Que apartados che resultaron máis difíciles de comprender?
4. Sobre que apartados da unidade che gustaría saber máis?

Proxecto: Colaxe de natureza humana e tecnoloxía

Quizá tiveses a sensación de que cando quedas sen móbil é coma se che faltase algo que é parte de ti e fundamental na túa vida. Dise «estou a quedar sen batería», coma se fose a propia persoa e non o móbil quen se descarga.

Cres que é un sinal de dependencia ou máis ben aceptarías ter as súas funcións integradas no teu corpo mediante biotecnoloxía para que non volva sucederche? E un implante para abrir portas, eliminar contrasinais e non ter que facer tickets para pagar, como xa teñen máis de 5000 persoas en Suecia? Outras implantáronse así o pasaporte COVID neste país. E se, como defenden os transhumanistas, usases a tecnoloxía para ser máis intelixente?, aceptarías un implante cerebral que, mediante a intelixencia artificial, aumentase as túas capacidades? Que imaxe che suxire unha humanidade ciborg?, iría contra a esencia do humano?

«O transhumanismo propón paliar funcións biolóxicas danadas mediante a tecnoloxía, algo que cambiará a vida de persoas discapacitadas. Tamén persegue aumentar ou mellorar as capacidades humanas superando os nosos límites naturais e a dexeneración que sofre o noso corpo co tempo. Ambos os casos tamén poderían implicar riscos. No primeiro caso, pola realización de cirurxías que poderían non ter éxito. O segundo podería facer realidade as peores distopías, xa que esta

tecnoloxía tamén podería empregarse para controlar incluso o pensamento e as emocións das persoas por Estados autoritarios ou grupos macroeconómicos. Poderían hackearse persoas, e as nosas capacidades, como o software na actualidade, serán propiedade de grandes empresas.

»Hai numerosos pensadores que estudan e analizan os beneficios e os riscos para as persoas do transhumanismo, así como a aplicación da ética á hora de desenvolver e implantar este tipo de desenvolvementos. Estaríamos a atender a unha transformación forzosa da especie, unha evolución do ser humano ao ser posthumano, simbolizado como H+.

»A aplicación do transhumanismo suporía superar as limitacións do ser humano tal e como as coñecemos e ten, como non podía ser doutra maneira, partidarios e detractores. Mentres Francis Fukuyama cre que o transhumanismo é «a idea máis perigosa do mundo», Ronald Bailey sostén que «personifica as máis audaces, valentes, imaxinativas e idealistas aspiracións da humanidade». Kevin Warwick, pola súa banda, xa ameazaba en 2004: «Aos que queirades seguir sendo humanos, dígovos unha cousa: no futuro seredes unha subespecie».

PARDO CÉSPEDES, L., *Marked*,
en <https://bit.ly/3KIUBP9>

Imos realizar unha investigación filosófica sobre a natureza humana e a tecnoloxía que plasmaremos nunha colaxe.

En primeiro lugar, faredes unha mesa redonda sobre os aspectos vistos na unidade para ter un punto de partida que permita inspiraros. Reflexionade en común sobre os seguintes aspectos:

- Se existe unha natureza común a todos os seres humanos, que efectos podería ter cambiala? De facer cambios para superar as nosas capacidades, que sucedería coa humanidade se houbese quen non puidese realizar eses cambios?.
- Cres que aspirar á perfección é preferible a vivir sendo un ser humano «normal»?
- Quererías ser inmortal? Afectaría o sentido da túa existencia?
- Que aspectos considerades máis influentes nos seres humanos: natural, social, cultural, científico, técnico?

Imos dividir a clase en cinco **grupos de traballo**; únete a aquel deles que che pareza máis interesante ou no que poidas desenvolver máis as túas habilidades:

- **Equipo de investigación:** buscará información sobre diferentes partes do corpo humano dende distintos puntos de vista. Reflexionade sobre as funcións que cada parte nos permite realizar e tamén sobre as posibilidades e limitacións que iso supón na vida dunha persoa. Escribide un par de frases sobre as conclusións obtidas de cada unha delas.

- **Equipo de biotecnoloxía:** desenvolverá prototipos de próteses que considere desexables para os seres humanos a partir das conclusións expostas polo equipo de investigación.
- **Equipo de exploración:** buscade en revistas, xornais, libros ou en Internet e recortade, fotocopiade ou imprime imaxes. Tamén podedes facer fotos e debuxos para poder achegar a materia prima indispensable para o proxecto: imaxes de partes do corpo humano, de aspectos naturais, sociais, culturais e científicos que teñan que ver con elas, tamén de tecnoloxía ou próteses que se poderían implantar.
- **Equipo de realización:** unirá os materiais achegados polo equipo de exploración, ensamblando nunha colaxe as distintas partes do ser humano coas frases achegadas polas demais compañeiras e compañeiros.

Designade dous comisarios ou comisarias que tomarán nota de todo o proceso, lle porán un título á colaxe e a presentarán o día en que estea lista para colgala na aula.

Lembra que a finalidade da colaxe é reflexionar sobre que define realmente a natureza humana e como a nosa vida se podería ver afectada por esas transformacións, así que o resultado plástico pode ser o que decidades: un corpo moi transformado, pouco ou nada, pola tecnoloxía ou por outros elementos que consideredes entre os apuntados máis arriba, pero os comisarios terán que facer de portavoces xustificando as vosas eleccións e explicando o significado e as razóns das imaxes elixidas.

A filosofía e o ser humano

Alimenta a filosofía que levas dentro

Quedounos clara a definición de filosofía e as súas relacións co mundo e o ser humano. Pero... que sentido tería para nós estudar teorías e concepcións absolutamente ríxidas e acabadas? Unha das facetas máis interesantes e apaixonantes da filosofía é que non é unha disciplina terminada. As preguntas filosóficas non están nin estarán nunca respondidas ao 100 % e, probablemente, moitas delas levarannos a facernos aínda máis preguntas. As cuestións filosóficas están en constante construción e implican diversos modos de vivir e de ver a vida. Que significa isto? Significa que tanto ti coma min temos a capacidade de transformar e repensar as ideas filosóficas e, mesmo, propor novos problemas que vaian en consonancia co mundo que nos rodea, ben!

E por que isto é importante? Porque, como ben sabes, as palabras e os discursos teñen consecuencias directas no noso modo de entender e vivir a vida. Polo cal, a habilidade que tes de crear e xerar discurso ten a potencial capacidade de afectar a outros individuos. Por exemplo, coñeces a frase «só sei que non sei nada»? Díxoa Sócrates, e se a estudas no seu contexto con respecto á súa filosofía, ten todo o sentido do mundo (aplausos para Sócrates). Pero imaxina que a lemos nun post de Instagram sacada de contexto e tomámonola totalmente en serio porque a dixo alguén importante. Estaríamos condenados ao desastre. A humanidade non podería progresar porque non teríamos ningunha certeza, seríamos incapaces de afirmar ou negar nada. E é precisamente ese o poder do discurso (ou dos posts de Instagram, pero ese é outro debate).

Pero... os filósofos e as filósofas do pasado non pensaban sobre a nada (ou polo menos, non todos o facían), senón que se desenvolvían nun marco social, político e cultural que os incitaba ao pensamento. Entón cales son os ingredientes para o pensamento crítico, para filosofar?

Polo xeral: un contexto sobre o que pensar, unha persoa con gana de buscar preguntas e respostas (ou sexa, ti), e moito, moito diálogo. Como o oes. Aínda que o mencionemos pouco, a maior parte das persoas que se dedicaron á filosofía non o fixeron soas: detrás dun libro hai infinidade de cafés, de lecturas que dalgunha maneira influencian o noso pensamento, discusións, cartas, e seguramente haberá filósofos e filósofas que se escriban wasaps e DM.

Como ves, temos todos os ingredientes para poder empezar a pensar por nós mesmos. Só nos falta o máis importante: practicar o filosofar. Aí está outra das claves para poder ir afinando rigorosamente a habilidade para pensar. Porque a capacidade de filosofar e facernos preguntas é, do mesmo xeito que outras disciplinas como o deporte ou a cociña, totalmente adestrable.

Imos a iso!

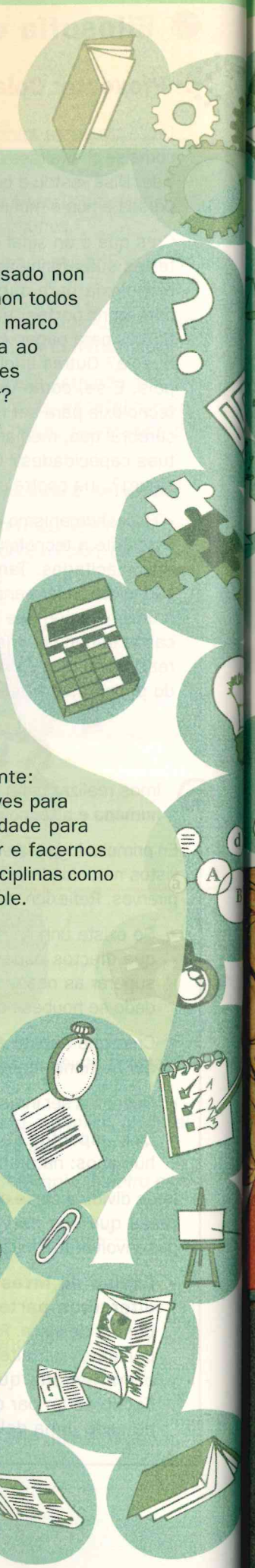
Olo crítico a escena

Para empezar a filosofar recomendámosche ver o capítulo tres da primeira tempada (titulado «Toda a túa historia») da serie *Black Mirror*. Todo o capítulo é xenial, pero imos analizar a escena que vai dende o minuto 24 ata o 30 (aínda que sempre podes analizar o resto pola túa conta).

Como ves, neste episodio expónse a posibilidade de que as persoas poidamos volver a través dos nosos recordos unha e outra vez e, ademais, poidamos ensinárllelos aos demais. Neses seis minutos dáse unha situación tensa entre un mozo e a súa parella. Propoñémosche que reflexiones co resto da clase o seguinte:

- Que cres que está a sentir o mozo? E a moza?
- Paréceche que se están comunicando e relacionando dunha maneira sa? Por que?
- Que consecuencias cres que pode ter este cambio aparentemente inofensivo na nosa maneira de relacionarnos?

E a ti, que preguntas che xorden despois de pensar nesta cuestión?

1. REPENSAR A FILOSOFÍA TRADICIONAL

Gústavos o teatro? Espero que si, porque imos mover un pouco o corpo. Tedes que pórvos en grupos de cinco. Nos devanditos grupos deberedes buscar ausencias na filosofía: imos criticar a disciplina que nos ensina a criticar. As ausencias poden ser de calquera tipo: mulleres, diversidade cultural, cuestións de clase... o que se vos ocorra. A partir desa ausencia ídesvos inventar a historia de por que credes que se vai dar esa ausencia ao longo da historia, e ides crear unha breve escena que o exemplifique (e que por suposto interpretaredes vós mesmos). A darlle á actuación e á reflexión!

2. PAPEL E BOLI

Colle un papel e un bolígrafo: chegou o momento de escoitar a túa voz. Sabías que hai moitas maneiras de facer filosofía? Algunhas filósofas como Audre Lorde ou Gloria Anzaldúa escriben dende a súa propia experiencia nun formato autobiográfico. Cres que podes crear significado das túas propias vivencias? Vamos tentalo!

1. Como sabemos que escribir sobre nós mesmos non é nada fácil, e menos aínda darlles un significado ás nosas experiencias, primeiro imos expor unha serie de preguntas para poder empezar a facelo:

- Quen es? Hai concepcións culturais, biolóxicas ou sociais que inflúen dalgunha maneira en como te defines? Cales son?
- Hai algunha anécdota da túa vida que cambiase radical ou parcialmente a túa forma de ver algunhas cousas? En que momento? Como cres que pode afectar outras esferas da túa vida?

Dedica de 20 a 30 minutos a desenvolver algunha das cuestións expostas. Aínda que lembra: son unha guía. Non hai unha maneira correcta ou incorrecta de expresarte: podes escribir un conto, un ensaio, un poema, calquera produción que xere e estimule en ti unha autoobservación crítica.

2. Lembras que comentamos que o diálogo con outras persoas é fundamental no proceso de aprender a filosofar? Xenial! Xuntarémonos por grupos de cinco persoas e comentaremos o que escribimos e o significado que poderíamos extraer. Pero, tranquilidade: non fai falta que o leas se non queres, basta con facer un diálogo que profunde nos diversos significados.

3. Finalmente, se sacastes conclusións ou credes que hai algo interesante que compartir co resto da clase, adiante! Ou como diría Kant: atrévete a pensar! (e neste caso, tamén facernos pensar ao resto).

3. MURAL DAS PREZENZAS

Imos facer un mural de presenzas no que poidamos ver a diversidade que existe dentro da filosofía ao mesmo tempo que traballamos dous ODS:

- **5.** Igualdade de xénero.
- **16.** Paz, xustiza e institucións sólidas.

Pero en que consiste o proxecto? Cada grupo de aproximadamente catro persoas debe contestar unha sinxela (e á vez complexa) pregunta: que achega a diversidade de autores e autoras á disciplina filosófica?

Como imos contestar esta pregunta? Tentarémola resolver en catro fases:

1. Investigando. Empezamos elixindo personaxe filosófico que se saia do que poderíamos entender como «filosofía tradicional». Algúns exemplos sobre os que poderíades investigar son Vandana Shiva, Judith Butler, Silvia Rivera Cusicanqui, Boaventura de Sousa Santos ou Lao-Tse, aínda que podedes propor a calquera. Unha vez escollida unha figura, tedes que proceder a investigala: as súas obras, a súa biografía, as características do seu pensamento ou propostas que vos resulten interesantes. É dicir, unha radiografía xeral da persoa elixida.

2. Café filosófico. Esta fase consistirá en que, entre os membros do grupo, elixiredes as cuestións máis destacadas do voso autor ou autora. Cales son as cousas que máis caracterizan a súa filosofía? O importante é que conversedes, que deades as vosas opinións sobre o que investigastes. Tamén podedes relacionar as ideas expostas con situacións actuais (políticas, económicas, sociais), é dicir, todo o que se vos ocorra. Mentres se dá este intercambio de ideas, tedes que representar o que ides falando nunha imaxe: pode ser un debuxo abstracto, un deseño chulo se vos gusta debuxar ou fozar con programas, unha fotografía... O importante é que poidades ensinalo, explicalo en clase e pegalo no muro.

3. Resposta final. Xenial! Unha vez rematada a vosa imaxe, e cos coñecementos que agora tedes nas vosas cabeciñas, podedes tentar responder a pregunta: que achega a diversidade de autores e autoras á disciplina filosófica? Sabémolo. É unha pregunta complicada. Pero con total seguridade poderedes chegar a algunha conclusión. Escíbide a resposta nun ou varios folios. Como ese folio irá ao mural das Presenzas, recomendámosvos que o escribades en grande. Lembrade fiar os datos que investigastes e tamén a persoa que traballastes de maneira directa.

4. Redobre de tambores. Chega o momento de montar o noso muro e contarlle ao resto acerca das nosas investigacións. Cada grupo sairá para contar cal é o significado do debuxo xurdido durante o café e a resposta que lleu deu á pregunta. Seguro que chegastes a unha chea de cuestións interesantes!

Unha vez exposta a vosa ilustración e a vosa resposta, poderedes pegala no mural das Presenzas e, *voilà*, xa empezariades a facer filosofía.

O coñecemento e a realidade

AO LONGO da nosa vida manexamos algúns conceptos que están indubidablemente detrás de todas as nosas crenzas e da nosa maneira de ser. Ocórreseche algún? Se o reflexionas, absolutamente todo o que somos, pensamos ou cremos depende das nosas nocións da realidade e a verdade.

Nun mundo como este no que vivimos agora, pode resultar moi difícil distinguir o que é verdade do que non o é. Imaxina que durante unha semana sobes á túa historia de Instagram repetidas fotos de lugares en Tailandia. Poderías estar con toda tranquilidade pasando o verán na túa casa da aldea mentres sobes esas fotos ás túas redes sociais; cres que a xente crería que realmente estás en Tailandia? Exacto! Claro que o pensarían, non hai motivo para dudar diso. Cales son os parámetros, entón, para distinguir o que é verdade do que non o é? O certo é que non hai ningunha receita que nos oriente para dilucidar se o que vemos nas redes sociais é verdade. Pero o que si podemos facer é, como mínimo, dudar. A brecha que existe entre a verdade e o que non é verdade é a dúbida. E o mesmo ocorre coa realidade.

Cal é a diferenza entre vivir completamente convencidos de que percibimos a realidade tal cal é ou estar seguros de que vivimos, por exemplo, dentro dun videoxogo? A diferenza é, se o pensas, a dúbida de se vivimos nun videoxogo. Vale, vale.

Queres dicirme que a miña percepción da realidade é tan fráxil que a mera dúbida pode destruíla? O que quero dicir é que conceptos que son aparentemente inamovibles e indiscutibles como a realidade e a verdade son e poden ser sometidos a revisión. Esta é unha moi boa noticia, pois significa que tanto o mundo como as nosas concepcións sobre el seguen estando en construción.

Por que é importante preguntarnos sobre a verdade e a realidade? A VERDADE e A REALIDADE en maiúsculas son armas de dobre fío. Poden ser liberadoras ou, pola contra, poden ser conceptos utilizados para manipular as masas (pero non nos adiantaremos ao bloque seguinte).

Neste bloque profundaremos sobre todo nestas dúas nocións... Pero, antes de empezar, escoitamos unha canción?

Filosofía nas cancións con Ricardo Vicente

«Decatámonos de que se tomamos un obxecto calquera, da clase que supomos coñecer polos sentidos, o que os sentidos nos din inmediatamente non é a verdade sobre o obxecto tal como é á parte de nós, senón soamente a verdade sobre certos datos dos sentidos, que, polo que podemos vulgar, dependen das relacións entre nós e o obxecto. Así, o que vemos e tocamos directamente é simplemente unha “aparencia”, que cremos ser o signo dunha realidade que está tras ela. Pero, se a realidade non é o que aparenta, temos algún medio de coñecer se en efecto existe unha realidade? E, en caso afirmativo, temos algún medio para descubrir en que consiste?».

RUSSELL, B.: *Los problemas de la filosofía*, Barcelona, Labor, 1983.

 Escoita <https://spoti.fi/2FHBxwP>

 Le

I'll tell you the truth / *Te diré la verdad*
I'll tell you the truth / *Te diré la verdad*
Father / *Padre*
I'll tell you the truth / *Te diré la verdad*
He has a of late made many tenders of his affection to me /
Él ha ofrecido mucho afecto últimamente

But I don't know, father, what I should think / *Pero no sé, padre, qué debería pensar*
I don't know, father, if I should believe / *No sé, padre, si debería creer*
I don't know, father, what I should think / *No sé, padre, qué debería pensar*
I don't know / *No sé*
If I should believe / *Si debería creer*
Spend a little less time with him / *Pasa un poco menos de tiempo con él*
Talk little less to him / *Habla menos con él*
Make yourself precious / *Hazte valer*
Don't believe it all from him / *No creas todo lo que venga de él*
Don't waste any more time with him / *No pierdas más tiempo con él*
Your prince is dangerous / *Tu príncipe es peligroso*
But I don't know, father, what I should think / *Pero no sé, padre, qué debería pensar*
I don't know, father, if I should believe / *No sé, padre, si debería creer*
I don't know, father, what I should think / *No sé, padre, qué debería pensar*
I don't know / *No sé*
If I should believe / *Si debería creer*
Father, he has / *Padre, él me ha*
Importuned me with love in an honorable way / *importunado con su amor de una manera honorable*
And has given countenance to his speech / *Y ha dado peso a su discurso*
My lord, with the holiest vows / *con las promesas más sagradas*
These vows are traps / *Estas promesas son trampas*
For stupid birds, girl / *para chicas tontas*
springs to catch woodcocks / *¡trampas para pájaros carpinteros!*
When a man is on fire / *Cuando un hombre está en llamas*

He'll swear anything / jurará cualquier cosa
 When a heart is on fire / Cuando un corazón está en llamas
 It gives out more light / Da más luz
 Than heat / que calor
 But I don't know, father, what I should think / Pero no sé, padre,
 qué debería pensar
 I don't know, father, if I should believe / No sé, padre, si debería creer
 I don't know, father, what I should think / No sé, padre, qué
 debería pensar
 I don't know / No lo sé
 I want to believe. / Quiero creer.

MAIKA MAKOVSKI, *Father*

Non perdas detalle

1. O problema da verdade xorde cando nos atopamos con algo que se converte nunha «aparencia». Pensa cal é a aparencia,

«Nós somos como lepidópteros e estamos perdidos cando deixamos de buscar a orientación da terra firme. Pero non nos contentamos con permanecer nela. Por iso noso bater das ás é tan inseguro e quizá tan ridículo para aqueles que están ben sentados e satisfeitos en terra firme, e só somos comprensibles para aqueles dos que se apoderou a inquietude. Para estes convértese o mundo no punto de partida dese voo do que todo depende, que cada cal ten que iniciar por si mesmo e atreverse en compañía, e que en canto tal nunca pode volverse obxecto dunha doutrina propiamente dita».

JASPERS, K.: *La filosofía desde el punto de vista de la existencia*, México, Fondo de Cultura Económica, 1953.

 Escoita <https://spoti.fi/2FGRy62>

^a_b^c **Le**

Ver que ya no piensas en mí,
 que ya no crees en la gente,
 que tomas pastillas rosas,
 y te has vuelto nihilista
 y sueñas con no soñar...
 Entraría en tu luz
 con una canción sencilla,
 tres notas y una bandera
 tan blanca como el corazón
 que late en tu cuerpo de niña...
 Estaría tan lejos de ti
 que ya no recuerdo el momento
 en que te dije por última vez
 que el cielo se estaba abriendo

y se abre bajo tus pies.
 Y quiero que vengas conmigo
 a cualquier otra parte...
 Ver
 que no sabes decir que no,
 que vivo en pisos oscuros
 y tengo dos mil razones
 para olvidarme de todo.
 Y no pensar más que en tu voz...
 Entraría en tu luz
 con una canción sencilla,
 tres notas y una bandera
 tan blanca como el corazón
 que late en tu cuerpo de niña...

que é aquilo que lle fai preguntarse á protagonista se debe pensar ou crer.

2. Poderías diferenciar entre cousas que pensas que son verdade e cousas que cres que son verdade? Que usarías como referencia? Entendes esta parte do texto de Russell onde di que as relacións cos obxectos condicionan a verdade? Identifícaa.
3. Fai dúas listas, unha de cousas que che importen sobre ti ou sobre alguén que queres e outra de cousas que non che gusten pero que creas que son todas verdade. Que pensarías se non fosen verdade? Volve escoitar a canción.
4. A canción de Maika Makovski é unha adaptación dunha obra de William Shakespeare, *Hamlet*, que ten como protagonistas a Ofelia e a Polonio, o seu pai. Cres que a experiencia é un argumento suficiente para guiarte cara á verdade? Cal é a túa opinión? Razoa a resposta.
5. Ocorrrenseche outros contextos nos que os sentidos te fagan dubidar? Cales son?

Estaría tan lejos de ti
 que ya no recuerdo el momento
 en que te dije por última vez
 que el cielo se estaba abriendo

y se abre bajo tus pies.
 Y quiero que vengas conmigo
 a cualquier otra parte...

DORIAN, *Cualquier otra parte*

Non perdas detalle

1. Tenta pensar se (máis aló do que «pareces ser») poderías definir o teu «verdadeiro ser». Iso é a metafísica: a procura do verdadeiro ser, máis aló das aparencias. Parece unha tarefa imposible, verdade? Hai moitas formas de definir que es? Cal cres que é a diferenza entre o que es e o que parece ser? Escoita de novo a canción.
2. Agora imaxina que eliximos ser un lepidóptero, un tipo de bolboreta; le a cita de Jaspers. Por que cres que di: «Nós somos como lepidópteros e estamos perdidos cando deixamos de buscar a orientación da terra firme»? Estar perdido lémbrache a como te sentiches cando intentaches responder quen eras?
3. Escoita agora esta parte da canción: «Ver / que ya no piensas en mí / que ya no crees en la gente/ que tomas pastillas rosas / y te has vuelto nihilista / y sueñas con no soñar...». Que significa ser nihilista? Estar perdido non é un pouco non querer nin soñar? Razóao.
4. Buscar o sentido de quen es en realidade é o obxecto da metafísica e, como di Jaspers, é algo para un tipo de seres: «Para estes convértese o mundo no punto de partida dese voo do que todo depende, que cada cal ten que iniciar por si mesmo». Queres ser unha bolboreta? Queres atreverte a preguntarte polo ser, aínda que poidas terminar sendo unha bolboreta que busca outra bolboreta? Ou prefires quedar en terra firme, en cuartos escuros?
5. Se es unha bolboreta, sempre quererás ir «a calquera outra parte», sempre te farás preguntas metafísicas e quererás voar. Dáche medo esa opción? Cales son os sentimentos que poden derivar de facerte preguntas cuxas respostas poidan trastornar o teu modo de ver o mundo?